

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BİLİM ve UTOPYA

İllustrasyon: Gupse Seda Özdemir

AYDINLANMANIN ÖNCÜLERİ DEMOKRATİK DEVRİMLERİN İDEOLOJİK KÖKENİ

PROF. DR. DOĞAN GÖÇMEN • ARŞ. GÖR. FAHRIYE YARAŞ ELALMIŞ • SSCB FELSEFE TARİHİ
EMRAH MARAŞO: ATATÜRK ROUSSEAU'YA MI YAKINDI MONTESQUIEU'YA MI?

ENFORMASYON FELSEFESİ
NİÇİN ÖNEMLİ?
LUCIANO FLORIDI

ARİF VERİMLİ: "UYANDIĞINIZDA İLK AKLINIZA GELEN
ŞEY EN BÜYÜK TUTSAKLİĞINIZDIR"
MERAL AKÇAY

ANDREW LATHAM: SALGINLAR TOPLUMSAL DEĞİŞİMİ NASIL TETİKLEDİ?

Digiturk

52. KANALDA
YAYINDAYIZ

ULUSAL

Tivibu: 61.Kanal

D-Smart: 89.Kanal

Teledünya: 39.Kanal

TV + 124.Kanal

Vodafone TV 61.Kanal

BİLİMve ÜTOPYA

SAYI: 321 MART 2021

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay.
ve Üretim Koop. Adına Sahibi:
Prof. Dr. Hüseyin Çağatay KESKİNOK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:
Gökalep ÇİFTÇİOĞLU

Genel Yayın Yönetmeni: **Emrah MARAŞO**
Yazı İşleri Müdürü: **Melih OKYAY**
Editör: **Hazal SARAL**
Görsel Yönetmen: **Fatih Veli ÖLMEZ**

Yazı Kurulu: Prof. Dr. Cüneyt Akalın, Çağrı Mert Bakırcı, Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Remzi Demir, Prof. Dr. Ercan Enç, Prof. Dr. Erksin Savaş, Efe Can Gürcan, Erkan Ildız, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu, Prof. Dr. Hamit Zafer Kars, Prof. Dr. Çağatay Keskinok, Prof. Dr. Semih Koray, Prof. Dr. Tülin Oygür, Feyziye Özberk, Prof. Dr. Hüseyin Özel, Doç. Dr. Hakan Seçkin, Doç. Dr. Hal-
dun Soyğür, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen, Doç. Dr. Hüseyin Çağrı Sağlam, Prof. Dr. Yıldırım Be-
yatlı Doğan, Prof. Dr. Birol Kılış, Prof. Dr. Gök-
hun Tanyer, Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İnam, Doç. Dr. Burçin Aşkın Gümüş, Dr. Elif Yılmaz, Dr. Mustafa Sevim, Dr. Öğr. Üy. Alişan Burak Yaşar.

Yönetim Yeri: Fidanlık Mahallesi, Sakarya Cad-
desi, 32/1 • 06420 Çankaya/ANKARA
e-posta: bilimveutopya@gmail.com

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Tel: (0312) 418 52 64

İstanbul Temsilcisi: Dr. Mustafa SEVİM
Tel: (0505) 548 51 38
sevimmustafa@gmail.com

İzmir Temsilcisi: Ezgi KARDAŞLAR
Tel: (0532) 260 14 72
ezgikardaslar@hotmail.com

Eskişehir Temsilcisi: Alaz TETİK
Tel: (0505) 911 73 46
bilimveutopyaeskişehir@gmail.com

YURTDIŞI TEMSİLCİSİ
Barış GÖKTEPE
baris.goektepe@outlook.de
+49 151 10427077

Abone Sorumlusu
Emre ER
emre_er_64@hotmail.com
+43 660 4731120

Mali Sorumlu
Kaan KAÇAR
knkacar@gmail.com
+43 664 1244484

Genç Aboneler Sorumlusu
Enes Mevlüt YILDIRIM
+49 176 64842328

ALMANYA TEMSİLCİLERİ

ALMANYA TEMSİLCİSİ
Emre ÜNVER
emreuenver@gmail.com • Tel: +49 157 55064436

Aşağı Saksonya Temsilcisi
Çınar AYDIN
cinar.aydin@hotmail.de • Tel: +49 152 06611105

Baden-Württemberg Temsilcisi
Uğur ALBAYRAK
a.ugur@hotmail.de Tel: +49 179 6668154

Bavyera Temsilcisi
Akif YÜCE
akif.yuce@freenet.de • Tel: +49 163 1345643

Bielefeld Üniversitesi Temsilcisi
Can ÇAKIR
can.cakir@gmx.net • Tel: +49 170 2428725

Duisburg Üniversitesi Temsilcisi
Kaan KARAGÖZ
kaan.67@live.de • Tel: +49 176 64944305

Frankfurt Üniversitesi Temsilcisi
Gökhan DAĞTEKİN
goekhandagtekin@hotmail.de • Tel: +49 1578 9576048

Hamburg Temsilcisi
Tuğba ALMIŞLAR
tugba.almislar@gmail.com • Tel: +49 176 34694504

Münster Üniversitesi Temsilcisi
Meram TOSUN
meram_tosun@hotmail.com • Tel: +49 157 58146708

AVUSTURYA TEMSİLCİSİ:
Birsem JURGENSEN
birseminjurgens@outlook.com • +43 681 202 49 635

ÇİN HALK CUMHURİYETİ TEMSİLCİSİ
Elif Nisa ŞENCAN • Tel: +86 15618239747
nisaelifsencan@yandex.com

DANİMARKA TEMSİLCİSİ:
İncilay ŞEHNAZİ
cili65@hotmail.com • Tel: +45 22 83 26 34

FRANSA TEMSİLCİSİ:
Ersen SÖYLEYEN
soyleyen_ersen@hotmail.fr • +33 6 04 52 72 29

HOLLANDA TEMSİLCİSİ:
Kenan ÖZYİĞİT
kenanozyigit@hotmail.com • Tel: 31614612207

İNGİLTERE TEMSİLCİSİ:
Murat METİN
4.muratmetin@gmail.com • Tel: +44 7903 333711

İSVİÇRE TEMSİLCİSİ:
Kemal ALBAYRAK
k.albayrak@hispeed.ch • 41 794820281

MACARİSTAN TEMSİLCİSİ

Sefik Doğu ERK
doguerk@outlook.com • Tel: +36 70 608 6871

BELÇİKA TEMSİLCİSİ
Sibel ORAKCI
sibeleuvre@hotmail.com • +32 484 116 273

AVUSTRALYA TEMSİLCİSİ
Esin KAYALIDERE
esinkdere@gmail.com • +61 414 640 112

UKRAYNA TEMSİLCİSİ
Can Fırat ÜLGER
canfiratulger@gmail.com • +380 73 737 1907

KANADA TEMSİLCİSİ
Ali Rıza YURTSEV
yurtsevaliriza@gmail.com • +61 432 885 303

ABD TEMSİLCİSİ
Şahin KARATAŞ
karatas1375@gmail.com • 14154817735

TAYLAND TEMSİLCİSİ
Emre ŞENBABAĞLU
emresenbabaoğlu@gmail.com • +90 533 427 41 41

Abone Koşulları:

6 Aylık: 125 TL
Yıllık: 250 TL
Avrupa ve Ortadoğu Yıllık: 90 Euro
Amerika ve Uzakdoğu Yıllık: 150 Dolar
E-Dergi Yıllık: 120 TL
25 Yıllık (1993- 2018) E-Arşiv: 250 TL
2019 Yılı 12 Sayılı E-Dergi Arşivi: 100 TL
2018 Yılı 12 Sayılı E-Dergi Arşivi: 100 TL

Hesap Numaraları: S.S. Ütopya Bilimsel
ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve
Üretim Kooperatifi
(TL) İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027
IBAN: TR04 0006 4000 0014 2760 2920 27

(EUR) İş Bankası Ankara/Bilkent Şubesi
Hesap No: 4276 0239523
IBAN: TR16 0006 4000 0024 2760 2395 23

Basıldığı Yer: Sonsöz Gazetecilik Matbaacılık
San. Tic. Ltd. Şti.
İvedik O.S.B. Matbaacılar Sitesi 1341. Cad. No.56-58
Yenimahalle / Ankara
Sertifika No: 18698 Telefon: (0312) 394 57 71

Dağıtım: Turkuvaaz Dağıtım Pazarlama A.Ş

ISSN 1301-6717 Aylık Yaygın Süreli Yayın

Bu sayıda

Çiviyazısı

Emrah MARAŞO

Atatürk Rousseau'ya mı yakındı

Montesquieu'ya mı? 3

Kapak

SSCB Felsefe Tarihi

18. yüzyılın Fransız burjuva aydınlanmacıları

Voltaire, Montesquie ve Condillac 4

Kapak

SSCB Felsefe Tarihi

18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da demokratik

aydınlanmacıların ve ütopyik komünistlerin felsefi

ve toplumsal görüşleri

Rousseau, Morelly ve Mably 12

Kapak

Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN

Aydınlanmacı bir filozof olarak Kant 19

Kapak

Arş. Gör. Fahriye YARAŞ ELALMIŞ

John Locke'un siyaset kuramının

Aydınlanma'ya katkıları 27

Luciano FLORİDİ

Çev: Mustafa Efe ATEŞ

Enformasyon felsefesi niçin önemli? 33

Sanatın Hafızası

Meral AKÇAY

Arif VERİMLİ: "Uyandığınızda ilk aklınıza gelen

şey en büyük tutsaklığınızdır" 39

Büşra ÇABUK

Mutluluk üzerine bilim ne söylüyor? 47

Andrew LATHAM

Çev: Mustafa CEREN

Covid-19 öncesindeki son üç salgın toplumsal

değişimi nasıl tetikledi? 51

Prof. Dr. Metin ÖZBEK

Sapienslerden salgın hastalıklara 54

Bilimin Kurgusu

Süleyman ERHARAT

Asimov: Bilimkurgunun porsunu! 62

Tabletlerin Dili

Nurdoğan KAYAALP GÜLEN

Kraliçenin altın heykeli 65

Can Pınarından

Prof. Dr. Ahmet İNAM

Gönül canın neresinde (1) 69

Parantez

Prof. Dr. Remzi DEMİR

Atatürk'ün yazdığı bir talimatname! 71

Yerden Göğ

Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM

Arecibo'ya veda 74

Doğa Tarihinden Notlar

Dr. Gönenç GÖÇMENGİL

Yeniden dirilen bir müzenin anatomisi:

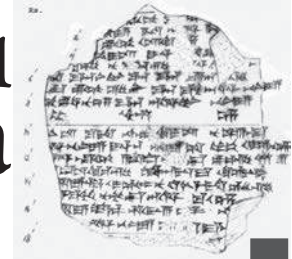
Merzifon Anadolu Koleji Müzesi'nin ülkemiz

doğa tarihindeki önemi 76

ÇİVİYAZISI

Atatürk Rousseau'ya mı yakındı Montesquieu'ya mı?

Emrah MARAŞO • Genel Yayın Yönetmeni • emrahmaraso@gmail.com

Ayдынlanma felsefesi demokratik devrimlerin ideolojik hazırlayıcısı işlevini gördü. Yükselen ve iktidara ortak olmak isteyen burjuvazinin ve çıkarları onunla örtüşen emekçi sınıfların dünya görüşünü yansıttı. Yer yer özel mülk sahibi sınıfını aşan eşitlikçi toplum tasarımlarıyla da kendisini ortaya koydu. Bu tasarımlar ütöpik olsa da sonraki on yıllarda doğacak olan bilimsel sosyalizme kıymetli bir miras bıraktı.

Aydınlanmacılar yekpare değildi. Özellikle Rousseau ve Montesquieu siyaset teorisinde farklı anlayışları temsil ediyordu. Montesquieu kralın yetkilerini sınırlandıran ve iktidarın paylaşılmasını öngören bir meşruti monarşi aracılığıyla güçler ayrılığı ilkesini savunurken, Rousseau milli hakimiyete dönüşecek olan halk egemenliğini savunuyordu. İlkinde hürriyet özlemi baskınken ikincisinde milletin kayıtsız şartsız hakimiyeti anlamında eşitlik ön plandaydı. Bu durum devrimci pratiklere de yansdı. Fransız Devriminin ilk evresi olan 1789'da kişi hak ve özgürlükleri ve liberalizm birincilken, 1793'te merkezîyetçilik, devrimci diktatörlük ve halkın organları aracılığıyla iktidarı söz konusuydu. 1789'a kıyasla 1793 emekçilerin ve onların temsilcisi Jakobenlerin cumhuriyeti içteki yıkıcılığa ve dış istilacılara karşı diş savunma dönemi. Fransız Devrimi Robespierre'lerin iktidarında rüştnü ispat etti çünkü Cumhuriyet kendini ya kararlı bir şekilde savunacak ya da devrim boğulacaktı! Aynı zorunluluk bizim devrimimiz için de geçerliydi.

Rousseau 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren Osmanlı aydınları arasında saygıdeğer bir yere sahip oldu. 1913'te meşhur Toplum Sözleşmesi kitabı Türkçeye çevrildi. Atatürk bu kitabı Sakarya Savaşının ateşi içinde, altını çize çize, özellikle egemenlikle ilgili bölümlerinin yanına "mühimdir", "kıymetli" notlarını düşerek okudu. Çünkü bir devrim yaptığının bilincindeydi ve onu kalıcı hale getirmek, iktidarın karakterini belirlemekten geçiyordu. Atatürk'e göre Kanun-ı Esasi, Montesquieu'nun güçler ayrılığını savunduğu için, yani milletin egemenliğini eksiksiz bir şekilde gerçekleştiremediği için imparatorluğun yıkımına yol açmıştı. İlginçtir, Marx da 1876 1. Meşrutiyyetinin başarısızlığını "Türklerin İstanbul'da bir devrim yapamamaları"na ve "krizin ortasında devrimci bir tutum alamamaları"na bağlamıştır. Marx'ın o satırları yazmasından neredeyse 50 yıl sonra Mustafa Kemal Atatürk milli demokratik devrimimizin pratiğinden çıkardığı dersle İstanbul'da değil ama Ankara'da devrim yaparak, anayasal düzeni Rousseau'nun görüşlerine dayandırarak inşa etti. İttihat ve Terakki Abdülhamit istibdadına karşı hürriyet şiarıyla devrim yaptı, bu devrim, ordunun dönemin koşullarına göre çağdaşlaştırılmasını,

milli iktisat girişimleri ve eğitimdeki reformlarla kuşkusuz Cumhuriyet Devrimine zemin hazırladı. Burada bir süreklilik olduğu kesin ancak Mustafa Kemal Paşa'nın şahsında temsil edilen devrimci yönetim İttihatçılıktan bir kopuş da yaşadı. İçererek aşma olarak kavramsallaştırılan bu kopuşta tıpkı Fransız Devriminde olduğu gibi Türk milli demokratik devrimi de iki aşamadan geçti. İlkinde yani 1908'de hürriyet ön plandayken ikincisinde istiklal merkezi konumdaydı. Toplumun, halkın veya ulusun egemenliği hem saltanata hem de emperyalizme karşı bölünmez bir milli egemenlik pratiği ve teorisine sağlanabilirdi. Nitekim Atatürk, konuşmalarında, çok net olarak bireysel özgürlüğü kutsal olarak nitelemekle birlikte onun çerçevesini devrimci devletin egemenliğine zarar verilmemesi olarak çizmiştir. Bu egemenliğe yani milletin hakimiyetine zarar veren her "ferdi teşebbüs" Atatürk'e göre yabancı devletlerin yani emperyalizmin kucasına düşmeye mahkumdu. Dolayısıyla Atatürk çok açık olarak Rousseau'ya daha yakındı. Günümüzde de dünyadaki aydınlar arasında cereyan eden "özgürlük mü güvenlik mi" tartışmasına bir de bu açıdan bakmak zihin açıcı olacaktır.

Bu sayımızda aydınlanmanın büyük öncülerinin katkılarına, siyasal, felsefi, toplumsal ve ideolojik kavrayışlarına yer verdik. Prof. Dr. Doğan Göçmen ve Arş. Gör. Fahriye Yaraş Elalmış'a değerli katkıları için teşekkür ederiz. Kapak dosyamızdaki iki makalemizi SSCB Felsefe Tarihi kitabından çevirdik. Yurtdışı temsilcimiz Barış Göktepe ve Halil Göktepe'ye aydınlatıcı çevirileri nedeniyle teşekkürü borç biliriz.

Kapak dosyası dışında da dolu dolu bir sayı sizleri bekliyor. Emekçi geçen ve katkı sunan herkese minnettarız. Kadınlar aydınlanmanın ve çağdaş bir toplumun omurgasıdır. 8 Mart Emekçi Kadınlar Gününüz kutlu olsun.

Kaynaklar

- Zafer Toprak, Atatürk – Kurucu Felsefenin Evrimi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Basım, Haziran 2020, İstanbul
Taner Timur, Marx-Engels ve Osmanlı Toplumu, Yordam Kitap, 1. Basım, 2014, İstanbul

18. yüzyılın Fransız burjuva aydınlanmacıları: Voltaire, Montesquieu ve Condillac

SSCB Felsefe Tarihi - Çeviri: Barış GÖKTEPE

Aynı Voltaire'in fikirleri olduğu gibi Montesquieu'nün de savunduğu sosyolojik ve felsefi fikirler Fransız devriminin ideolojik zemininin hazırlanmasında büyük bir öneme sahip olmuştur. Fransa'daki feodal ideoloji ile mücadelede Fransız aydınlanmacı Condillac da önemli bir rol oynamıştır. Condillac'ın duyumcu kuramları 18. yüzyılın Fransa'sının materyalist düşüncülerinin felsefi kaynaklarından biri olmuştur.

Voltaire, feodal ideolojiye karşı bitmeyen bir mücadele vermiştir.

Başta Voltaire olmak üzere Fransa'nın burjuva aydınlanmacıları, feodal mutlakiyetçi devletin ideolojik ve siyasi temelleri ile mücadelelerini 18. yüzyılın ilk yarısında başlatmışlardır. Asıl hedefleri kilisenin ruhani diktatörlüğü olmasına karşın genellikle ateist değil aksine deist olmuşlardır. Felsefe ve sosyoloji alanlarında materyalist eğilimleri idealizm ile bağdaştırmışlardır. Siyasi konularda ise genelde sosyal ve devlet düzeninin kademeli olarak burjuvazi lehine dönüştürülmesinin taraftarlarıdır.

Bu dönemin en önemli Fransız burjuva aydınlanmacılarından biri Paris doğumlu olan *Voltaire* (Francois Marie de Arouet, 1694 - 1778) olmuştur. Voltaire, feodal soylu sınıfına karşı tutumundan dolayı iki kere Bastille'de hapsedilmiştir ve ardından üç yıllığına İngiltere'ye gitmek üzere Fransa'dan kovulmuştur.

Memleketine döndükten sonra 1733 senesinde felsefi ve siyasi görüşlerini ifade ettiği 'Felsefi Mektuplar' ('İngiliz Mektupları' diye de anılır) isimli eserini yayınlamıştır. Bu eser, meydanlarda yakılmıştır. Ardından Voltaire, 'Metafizik Hakkında Tezler' (1734), 'Felsefenin Unsurları' (1738) vb. birçok kitap yazmıştır.

Geç döneminde 'Felsefi Sözlük', 'Memmius'tan Cicero'ya Mektuplar', 'Ruh Üzerine', 'Evhemer'in Diyalogları' gibi felsefi çalışmaları yayınlamıştır. Voltaire'in felsefi görüşlerini anlamak için mektuplaşmalarının ve özellikle de Formont'a (1736) yazdığı mektubun, ayrıca da edebi-sanatsal eserlerinin incelenmesi gerekmektedir. 1750 ile 1753 yılları arasında Prusya'da, 1758 ile 1778 yılları arasında İsviçre'de, İsviçre sınırında ve Ferney isimli çiftliğinde yaşamıştır.

Voltaire, feodal ideolojiye karşı bitmeyen bir mücadele vermiştir. 'Yılanı ezin' şiarıyla cesurca Katolik kilisesinin ve Romalı papanın karşısında yer almıştır.

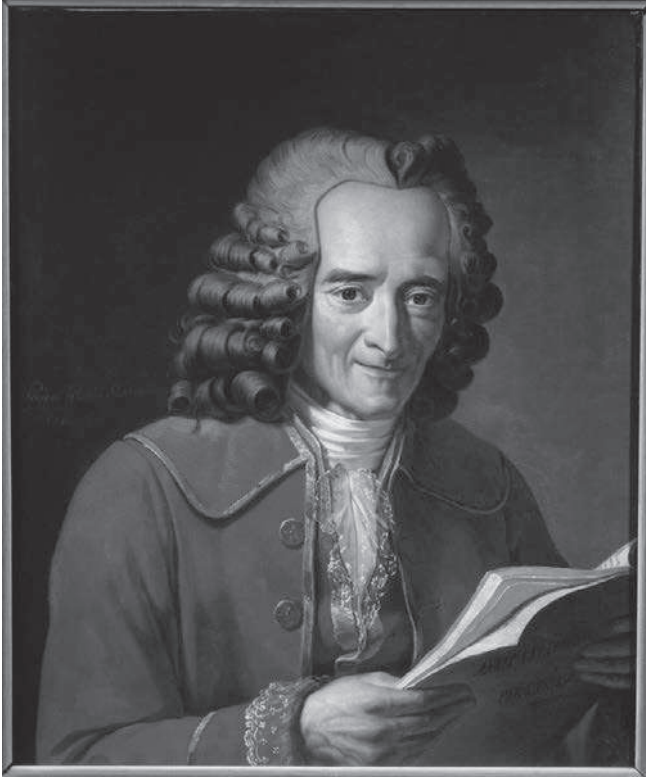
'Rusya'nın Tarihi' isimli eseri (1. cilt 1759, 2. cilt 1763) Batı Avrupa'daki ve özellikle Fransa'daki Rusya, Rus halkı, bilimi, edebiyatı ve kültürü hakkındaki önyargıların yenilmesine büyük katkı sağlamıştır.

70'li yıllara kadar Voltaire'in siyasi ideali 'aydınlanmış' monarşi olmuştur. Sonrasında üçüncü sınıfın¹ ve mutlakiyetçi devletin arasında çelişkilerin derinleşmesi ile yönetim şekli olarak cumhuriyetin tercih edilmesi gerektiği düşüncesine yönelmiştir.

1) Üçüncü sınıf Avrupa'nın feodal sistemindeki ayrıcalıkları olmayan alt sınıfı kast eder. Örneğin çiftçi, tüccar, zanaatkar vs. Ç.N.

“ Başta Voltaire olmak üzere Fransa'nın burjuva aydınlanmacıları, feodal mutlakiyetçi devletin ideolojik ve siyasi temelleri ile mücadelelerini 18. yüzyılın ilk yarısında başlatmışlardır. ”

Voltaire'in sosyo-politik fikirleri bir dereceye kadar aristokratikti. Halk kitlelerini sıklıkla küçük görmüştür ve hatta nefret dolu bir tutum almıştır. Kilisenin azılı ve kararlı düşmanı olmasına karşın dinin, halkın kontrol altında tutulması için bir araç olarak kullanılması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda tanrı var olmasa bile, icat edilmesi gerektiğini söylemiştir.

Deist olan Voltaire, materyalist eğilimleri idealizme tavizlerle bağdaştırmıştır.

Bu mücadelesinde Voltaire, daima feodal despotizm ve keyfi uygulamalara karşı savaşmıştır; burjuva demokratik özgürlüklerin bildiricisi olmuştur. Feodal görevlerin, sosyal hayatı düzenleyen orta çağ kurallarının, soylu sınıfına ve ruhban sınıfına tanınan ayrıcalıkların kaldırılmasını savunmuştur. Feodal teolojik ideoloji ile alay etmiştir ve bu alayı ve dalga geçer tutumu burjuva devriminin zeminini oluşturmuştur.

Deist olan Voltaire, materyalist eğilimleri idealizme tavizlerle bağdaştırmıştır. Locke'a, kendisini feodal ideolojiye karşı yeterince cesur ve kararlı bir düşünür olarak görmese de büyük saygı duymuştur ve Locke'un duyumculuk felsefesini kendi felsefesine uygulamıştır. Montaigne'nin şüpheciligi, Descartes'ın materyalist fiziği ve Gassendi'nin deneyimin rolü hakkındaki materyalist düşünceleri gibi 17. yüzyılın Fransa'nın ilerici fikirleri Voltaire'in felsefi gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Voltaire, kilisenin vahiy öğretisini, dinin insana doğuştan verildiği ve aklın üzerinde olduğu fikrini reddetmiştir. Tanrının varlığı veya yokluğu sorusunun sadece akıl ile cevaplandırılması gerektiğini savunmuştur. Doğanın araştırılmasının ampirik

bulgular temelinde ve dinin etkisinden arındırılmış bir bilim anlayışı ile yapılması gerektiğini dile getirmiştir.

Voltaire'e göre felsefi soruların da aynı astronomik gözlemler gibi nesnel bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Felsefenin amacı dini dogmalardan kurtulduktan sonra düşünme kabiliyetinin doğasını, fikirlerin nasıl oluştuğunu, vücuttan ayrı bir ruhun var olup olmadığını ve bu ruhun ebedi ve özgür olup olmadığı gibi soruları cevaplamak olmalıydı. Voltaire, bu ve benzeri soruların cevabının tanrının varlığının kabul edilip edilmemesine bağlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Locke'a, kendisini feodal ideolojiye karşı yeterince cesur ve kararlı bir düşünür olarak görmese de büyük saygı duymuştur ve Locke'un duyumculuk felsefesini kendi felsefesine uygulamıştır.

Voltaire, tanrının varlığına dair teolojik kanıtlara şüphe ile bakmıştır. Tanrının varlığının kanıtlanamaz olduğu ama büyük ihtimalle var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Varlığı kabul edilse bile cismi ve nitelikleri hakkında bilgiye erişmek mümkün olmadığını söylemiştir. Voltaire'in deist fikirlerine göre tanrı, uzayın 'etkin prensibi' olarak kavranmalıdır: 'Tanrıyı her zaman ve her yerde var olan gerekli ve kuvvetli bir sebep olarak tasvir etmiyorsam ismini sadece bir papağan veya bir aptal gibi telaffuz ediyordumdur.'²

Voltaire, teologların tanrısını reddetmiştir. Tanrıyı doğayı harekete geçiren 'ilk hareket ettirici' olarak görmüştür. Bu bağlamda tanrıdan 'büyük jeometre' diye bahsetmiştir.

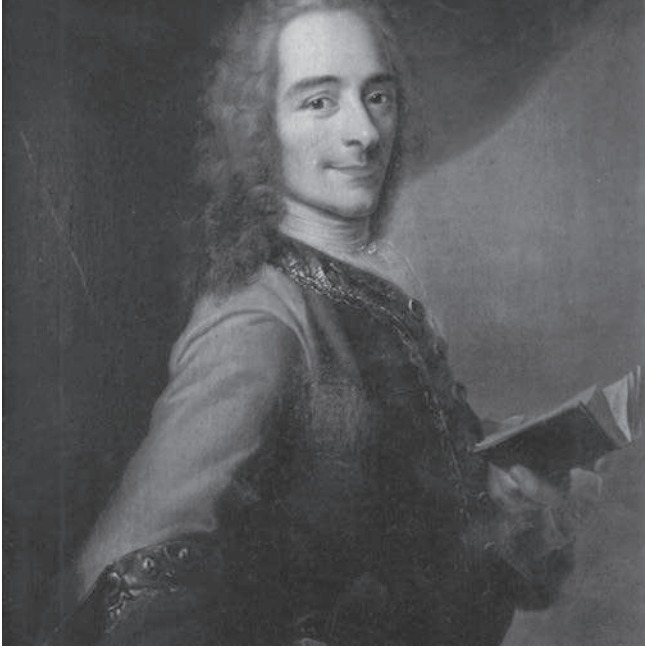
Voltaire'in deizmin hakkındaki görüşü ve tanrıyı 'ilk hareket ettirici' olarak görme fikri onlarca yıl süren felsefi çalışmaları sırasında devamlı evrilmiştir. İlk eserlerinde 'ilk hareket ettirici' kuramını, dünya 'jeometresi' tarafından yönlendirilen doğa olgularında amaçlılık varsayımı ile bağdaştırmıştır. Daha sonraki eserlerinde Fransız aydınlanmacı bu erekbilimsel fikirlerinden vazgeçmiştir ve bu doğa anlayışına karşı eleştirel bir tutum almaya başlamıştır. Voltaire, hem geleneksel şekliyle hem de Leibniz'in 'önceden oluşmuş uyum' şeklinde bu erekbilimsel tezin savunulamaz olduğu sonucuna varmıştır. Materyalistlerin mücadelecı ateizminden uzak olsa da erekbilimsel dünya görüşlerini ve orta çağ teolojisini sert bir şekilde eleştirmiştir.

Felsefe alanında 'Demokrit'in çizgisine' yaklaşan Voltaire, öznel idealistleri de eleştirmiştir. Öznel idealistlerin pozisyonunu şöyle özetlemiştir: 'Diyorlar ki duyularımız fikirlerimizi yaratıyor. Ama belki de bilincimiz dış dünyada hiçbir nesnel varlık olmamasına rağmen bu algıları alıyordur.'³

2) Voltaire, Oeuvres complètes, Paris 1843, t. 6, s. 63

3) A.g.y., s. 11

Voltaire, öznel idealistlerin bu tutumunu eleştirmiştir ve dış dünyadaki varlıkların gerçekten var olduğunu savunan materyalist bir tezden yana saf tutmuştur. Bazı düşünürler en bariz olgulara bile şüpheyle yaklaşmasalar bu sorunun tartışmaya bile değer olmadığını dile getirmiştir. Öznel idealizmin tamamen haksız bir şekilde tözü sadece algıların toplamına indirgeyen ve bu şekilde nesnel varlığı inkar eden bir anlayış olduğuna vurgu yapmıştır. Voltaire doğru bir şekilde, asıl meselenin dış dünyamızdaki nesnelerin varlığını kabul edip etmediğimiz sorusu olduğunu saptamıştır.

Voltaire, hem ruh ve beden düalizminin erekbilimsel öğretisini hem de Descartes'ın nesnel ve zihinsel töz düalizm öğretisini reddetmiştir.

Nesnelerin bilincin dışında var olduklarının inkâr edilmesi hayatı uyku ile, duyuları ise rüyalar ile eşit tutmak olduğu sonucuna varmıştır. Uykuda aklımızda kalan olayları görülmekte iken uyanık olduğumuzda algılarımız dış dünyadaki nesnelerin duyu organlarımıza etkilerinden ibarettir. Bu saptamalar ile Voltaire öznel idealistlerin karşısında saf almıştır. 'Dış dünyadaki nesnelerin' duyu organlarımıza olan etkileri ve bu etkilerin sonucu oluşan algıları kabul etmiştir. Öznel idealizmin bu mantığa aykırı tutumunu şöyle özetlemiştir: 'Düşen bir taş omuzumuzu parçaladığında bu olayın sadece bir hayalden ibaret olduğunu iddia etmek oldukça güç olsa gerek.'⁴

Voltaire, ağırlık hissinin maddi nesnelerin uzamı ve geçilmez olmalarıyla alakalı olduğu fikrini savunmuştur. Dış dünyadaki nesneler yok ise niçin ateş uyanırken yakıyor ama rüyadaki ateş yakmıyor sorusuyla bu görüşünü özetlemiştir.

Voltaire'in öznel idealizmin diğer insanların varlığını inkar ettiğini keşfetmesi önemli bir felsefi başarıdır: Fikirlerimi kağıda yazıp başka bir insana bu

yazdıklarımı sesli bir şekilde okutsam bu fikirleri duymam ve anlamam bu kişinin nesnel olarak var olduğunu kabul etmeden nasıl açıklanabilir?

Voltaire bu cümleler ile öznel idealizmin eleştirisini özetlemiştir: 'Ne olursa olsun, asıl amacım toplumsal insanı araştırmak olduğuna göre ve dışımızdaki nesnelerin var olmamasının sonucu olarak toplum yok ise; bundan dolayı da toplumsal olamayacağıma göre pyrrhonicuların izniyle nesnelerin varlığına olan katı inancımı belirtmek istiyorum. Aksi takdirde bu beylerin varlığını da inkar etmek gerekirdi'⁵.

Voltaire'in bilgiye ulaşmanın duyuşal ve akılcı boyutlarının bağlantısına dair verdiği cevabı da büyük önemdedir. Voltaire, Descartes'ın doğuştan var olan fikirler anlayışını reddetmiştir. Gassendi'nin ve Locke'un bilgi felsefesinin ampirik çizgisini devam ettirmiştir. Kavramların, genel fikirlerin algılardan, 'ilk fikirlerden' oluştuğunu savunan materyalist tezi savunmuştur: 'Kuşkusuz ilk fikirlerimiz algılarımızdır. Zamanla duyu organlarımıza etki eden algılarımızdan daha karmaşık fikirlerimiz oluşur. Aklımız bu algıları kaydeder ve biz bu algıları genel fikirlerin çatısı altında birleştiririz. Bugün var olan insanlığın kapsamlı bilgisi yalnız bu şekilde çalışan fikir oluşturma kabiliyetimiz ile oluşmuştur.'⁶

Voltaire'e göre tecrübe olmadan hiçbir şey anlaşılamaz. Bilgimizin ampirik kaynağını inkar etmek insan aklını inkar etmektir. Duyular, dünyadaki bütün bilgilerin zihnimize ulaştığı kapıdır.

Voltaire'in öznel idealizmin diğer insanların varlığını inkar ettiğini keşfetmesi önemli bir felsefi başarıdır.

Voltaire'in fikrince gerçeğe sadece üç yoldan erişilebilir: 'Sezginin, duyuların yardımıyla: *varım, güneşi görüyorum*. Kesinliğin yerini alan olasılıkların toplamı ile: *Konstantinye diye bir şehir vardır*. Kanıt ile: *aynı genişliğe ve yüksekliğe sahip olan iki üçgen eşittir*'.⁷

Ancak Voltaire nesnel duyumculuğu istikrarlı bir şekilde devam ettirmemiştir. Varlığın deneyiminin sadece nesnel dünyanın varlığından değil 'ilk hareket ettirici' yani tanrıdan da geldiğini iddia etmiştir.

Voltaire, hem ruh ve beden düalizminin erekbilimsel öğretisini hem de Descartes'ın nesnel ve zihinsel töz düalizm öğretisini reddetmiştir. Voltaire'e göre düşünme eylemi tabii ki sindirimden farklıydı. Ancak biri düşünürken diğerinin sindirdiği iki ayrı tözün varlığını varsaymanın mantıksız olduğunu düşünmüştür. Voltaire'in fikrince halktan aklını

5) A.g.y., s. 12.

6) A.g.y., s. 9-10.

7) A.g.y., Cilt 7, s. 597.

4) A.g.y.

kaybetmemiş her insana ruhun ayrı bir töz olduğunu iddia eden düalist düşünce saçma gelmeliydi.

“Hepimizin anası olan tarlayı işleyenlere sordum içinde ikilik hissettiniz mi diye; düşünerek içinde hiçlikten yaratılan, yayılımı olmayan, sinirlerinize dokunmadan etki eden, döllemeden 6 hafta sonra annenizin rahmine yerleştirilen ölümsüz bir madde olduğu sonucuna vardınız mı diye. Kendileriyle alay ettiğimi düşünerek soruma cevap vermeden işlerine devam ettiler.”⁸

Ruhun vücudun karşıtı olan ölümsüz bir varlık olduğu dini idealist düşünce insan aklına aykırıdır. Voltaire'e göre ruh, bütün canlıları oluşturan maddenin bir özelliği olan bilinçtir. Skolastik İngiliz düşünürü Duns Scotus gibi Voltaire, tanrının maddeye düşünme kabiliyetini verdiğine ve maddenin bu kabiliyetini inkar etmenin tanrının her şeye kadir olduğunu inkar etmek demek olduğuna inanmıştır. Deist Voltaire böylelikle bilincin maddeci anlayışını kanıtlamak için teolojik bir argüman ortaya koymuştur.

Voltaire'in materyalist eğilimi yalnızca bilgi felsefesine, ruh ve beden hakkındaki fikirlerine değil doğaya bakışına da yansımıştır.

Lukretius gibi Voltaire de bilincin maddenin bir özelliği olduğu materyalist anlayışı benimsemiştir. Bir bitin ölümsüz bir ruhu olduğu iddia edilemeyeceğine göre herhangi başka bir hayvanın veya insanın da böyle bir şeye sahip olduğu iddia edilemez demiştir.

Teologlar, hatalı bir şekilde Voltaire'in düşüncenin maddeden oluştuğunu iddia ettiğini öne sürmüşlerdir. Yalnız ona göre düşünceler maddeden oluşmuyordu, düşünceler sadece maddenin yayılımı olmayan ve bölünemeyen bir özelliği olmuştur. Sonuç olarak dinin iddia ettiği gibi ruh tinsel bir töz olarak kabul edilemezdir.

Voltaire şöyle yazmıştır: “Sonuç olarak doğanın ağaçlara büyümeyi verdiği gibi beyne de fikirleri vermiş olması oldukça olasıdır. Lukretius'un da söylediği gibi aynı beynimizle düşünmemiz ve ayaklarımızla yürümemiz gibi şu sonuca varmak zorundayız: ‘Sıkça akıl diye de hitap ettiğimiz insanın dümeni olan ve öğüt veren ruh, insanın eli,

ayağı ve gözleri gibi bir parçasıdır. İlk söylediğim budur.’

Evet, tanrı inancımız bizi aksine ikna etmeseydi aklımızın bizleri düşünmeye zorladığı şey, Locke'un düşündüğü ama söyleyemediği şey olurdu... Böylece en kestirme çözüm, kafamızı kimsenin hayal edemediği neyin nesi olduğunu bilmediğim bir cisimle doldurmak yerine beyni düşünmeye zorlamaktır.”⁹

Kilisenin irade özgürlüğü öğretisini reddeden Voltaire, doğanın gerekliliğini ve kurallılığını savunmuştur.

Ruhun ve bedenin etkimelerinin kanunlarını kavramak için deneyimi incelemek gerekmektedir. Ancak deneyim gözle görmeyi, kulakla duymayı ve beyinle düşünmeyi öğretmektedir. Bu sebepten dolayı ruhun tinsel bir töz olduğu hayali ve dini fık-rinden uzaklaşmak gerekmektedir.

Voltaire'in materyalist eğilimi yalnızca bilgi felsefesine, ruh ve beden hakkındaki fikirlerine değil doğaya bakışına da yansımıştır.

Newton fiziğinin yaygınlaşmasında tarihi önemde bir payı vardır.

Voltaire şöyle demiştir: “Doğada her şey hareket halindedir. Her şey etki ve tepki içindedir.”¹⁰ Güneşin dönmesi, bir kamışın dünyanın merkezine doğru çekilmesi, dünyanın güneş tarafından çekilmesi ve güneşin dünya tarafından çekilmesi, met ve cezir ve atmosferik olaylar, bunların her biri doğadaki olguların sürekli hareket halinde olduğunu göstermektedir. Organik ve anorganik olguların kurallılığı, doğa kanunların birliği ve kütleçekim kuramı doğada her şeyi kapsayan bir etkinlik olduğu sonucuna ulaştırır. Bu etkinlik ilkesini deist olan Voltaire tanrısal ‘jeometre’ diye adlandırmıştır. Ancak Descartes'in metafiziğinde tanrının bir töz olduğu görüşü yerine tanrının, doğanın bir özelliği, ruhun da bedenin bir özelliği olduğu gibi kendi içinde olan bir etkinlik ilkesi olduğunu savunmuştur. Fransız aydınlanmacı, tanrının doğanın bütünlüğünün ayrılmaz bir parçası olduğunu öğretmiştir. Özgürlüğün tanrı için ve insan için hareket halinde olmak anlamına geldiğini söylemiştir. Voltaire böylelikle deist bir kılıf altında özü gereği materyalist olan bir doğa anlayışını geliştirmiştir.

Voltaire, alt edilemez kaderciliği reddetse de determinist bir dünya görüşü benimsemiştir.

Gereklilik hakkındaki fikirlerini şöyle özetlemiştir: “Bu prensibin gerçekliği garip bir şekilde istismar ediliyor gibi geliyor bana. Bir atom bile, ne kadar küçük olursa olsun, dünyanın akışını etkilediği;

9) Voltaire, Oeuvres complètes, t. 11, s. 185.

10) A.g.y., Cilt 6, s. 45.

8) A.g.y., Cilt 6, s. 23.

en önemsiz olayın bile, isterse insanlar arası veya hayvanlar arası olsun, yazgı zincirinin bir halkası olduğu sonucunu çıkarıyorlar.”¹¹

Ancak Voltaire'e göre gereklilik, nedensel ilişkinin 'düz hatları' tarafından belirlenmektedir. Küçük 'yan hatlar' önemli bir rol oynamamaktadır. Fransız düşünüre göre özgürlük ve gereklilik birbirleriyle çelişmezler. Aksine her şeyi kapsayan gerekliliğin, insanın eyleme kabiliyetinden ibaret olan özgürlüğün temeli olduğunu düşünmüştür.

Montesquieu'ye göre Platon'un idealar dünyası gerçeklikten koparılmış doğa bilgisinden bağımsız kavramlardan oluşmaktadır.

Montesquieu'nün sosyolojisinin en önemli ilercisi fikri, toplumsal hayatın da aynı doğanın gibi bir kurallılığı olduğu olgusunun kabulüdür. Orta çağdan kalan öngörü öğretisini reddetmiştir.

Kilisenin irade özgürlüğü öğretisini reddeden Voltaire, doğanın gerekliliğini ve kurallılığını savunmuştur. İnsanın eğer arzuladığını yapabiliyorsa özgür olduğunu, ancak aynı zamanda sebepsiz arzulayamayacağı için arzuladığı şeylerde özgür olmadığını dile getirmiştir. Özgürlüğü felsefi olarak böyle yorumlaması siyasi yorumunu da belirlemiştir. Toplumsal özgürlüğün kanunların çerçevesinde hareket etmek olduğunu düşünmüştür. İnsanın kişisel özgürlüğünü, konuşma özgürlüğü, vicdani özgürlüğünü ve iş gücünü serbestçe satma hakkını

savunmuştur.

Voltaire'in aydınlanmacı öğretileri, antifeodal fikirleri, burjuva özgürlüklerini savunması bazı yönlerden 1789 - 1794 arası olan Fransız burjuva devriminin ideolojik zeminini hazırlamıştır.

Montesquieu

18. yüzyılın ilk yarısında öne çıkan Fransız aydınlanmacılarından biri Bordeaux parlamentosunun başkanı *Charles Louis Montesquieu* (1689 - 1755) idi.

'Fars Mektupları' (1721) isimli ilk eserinde Fransa'nın feodal mutlakiyetçi düzenini eleştirmiştir. 'Romalıların Yücelik ve Çöküşünün Nedenleri Üzerine Düşünceler' (1734) adlı yazısında toplum kuramının ilk taslağını oluşturmuştur. Montesquieu'nün tarih anlayışına göre Eski Roma'nın doğuşu ve çöküşü siyasi kurumları ve toplumun gelenekleriyle açıklanmaktadır.

'Kanunların Ruhu' (1748) isimli başyapıtı 18. yüzyılın en önemli sosyolojik çalışmalardan biri olmuştur. Bu yazısı dönemin düşünürleri arasında sert bir fıkırsal mücadele başlatmıştır. Karşısında kralın hukukçuları, cizvitler, teologlar ve skolastikler yer almıştır.

Montesquieu'nün sosyolojisinin en önemli ilercisi fikri, toplumsal hayatın da aynı doğanın gibi bir kurallılığı olduğu olgusunun kabulüdür. Orta çağdan kalan öngörü öğretisini reddetmiştir. Aynı zamanda Hobbes'un insanın doğal halinin 'herkese karşı savaş' durumu olduğu görüşünü de kabul etmemiştir. Fransız düşünüre göre insanın doğal hali eşitliğin ve barışın hakim olduğu bir durumdu.

Montesquieu, burjuva sosyolojisinde coğrafi akımı başlatan kişidir. Ekonomiyle, iktidarda olan dinle ve siyasi kurumlarla birlikte iklimin ve toprağın da bir ülkenin kanunlarını belirlediğini iddia etmiştir. Bu görüşü Fransa'nın materyalist düşünürlerinde büyük bir tepki oluşturmuştur. Helvetius haklı olarak bu öğretinin halkların arasındaki eşitsizliği meşrulaştırdığını eleştirmiştir.

Montesquieu burjuva hukuk kuramının kurucularından biridir. Ona göre insanın akıllı hukukun temelini oluşturmaktadır.

Dönemin mutlak monarşisine karşı mücadele eden Montesquieu, Fransa'nın da İngiltere örneğinde olduğu gibi devrim yerine reformlara ihtiyacı olduğunu savunmuştur. Siyasi açıdan burjuva özgürlüklerinin savunulmasını ve yasama, yürütme ve yargılama olarak kuvvetler ayrımını koruyan anayasal 'aydınlanmış' bir monarşi talep etmiştir. Locke'un fikirlerini geliştirdiği kuvvetler ayrımı öğretisi, 18. yüzyılın sonundaki Fransız devrimine

11) A.g.y., Cilt 7, s. 320.

kadar burjuva düşünürlerin siyasi kuramlarının temelini oluşturmuştur.

Montesquieu'nün Rusya'ya ve içinde yaşayan halklara karşı özel bir ilgisi olmuştur. Otokratik Rusya'nın devlet düzenini çok sert bir şekilde eleştirmiştir ve çarlık sistemini daima Rus halkından ayrı tutmuştur. Aksine Rus halkının güzel karakterinden, adet ve törelerinden hayranlıkla bahsetmiştir.

Condillac, Descartes'in idealist ve metafizik bilgi felsefesini ve özellikle 'doğuştan fikirler' kuramını sert bir şekilde eleştirmiştir.

Rusya'nın ilerlemesi için serfliğin ve ülkenin ekonomik gelişimini engelleyen kanunların kaldırılmasını savunmuştur. Ayrıca ayrıcalıklardan mahrum üçüncü sınıfın (zanaatkar ve tüccarlar) güçlendirilmesinin gerektiğini dile getirmiştir. Bu anlamda Rusya ve Fransa için önerdiği sosyal değişim programları birçok yönden örtüşmektedir.

Montesquieu deistti. Doğaüstü tanrısal bir varlığa inansa da katolikliğin ve diğer dinlerin tanrısını reddetmiştir. Yalnız deizm bütün dünya görüşünü belirlememiştir. Deizmin yanı sıra Voltaire'de olduğu gibi materyalist eğilimler de görüşleri üzerinde etkili olmuştur. Sokrates'in, Platon'un ve Malebranche'nin idealizmini eleştirmiştir. Montesquieu'ye göre Platon'un idealar dünyası gerçeklikten koparılmış doğa bilgisinden bağımsız kavramlardan oluşmaktadır.

Montesquieu, ilk insanların dünyayı önce duyularıyla algıladıklarını ve ardından akılları ile bu algıları genelleyerek kavradıklarını iddia etmiştir. Duyuların ve gerçek dünyanın ampirik verilerinin

önemine devamlı vurgu yapan Montesquieu'nün bütün eserlerinde materyalist ampirizmin ve duyumculuğun etkisi görülmektedir.

Bilginin temelinin tecrübe olduğuna inancı, nesnel bir gerçekliği kabul etmesi, idealizmi ve agnostisizmi eleştirmesi Montesquieu'nün bilgi felsefesinin en önemli unsurlarıdır.

Montesquieu, dünyanın kurallı bir işleyişi olduğuna inanmıştır. Bir tanrının varlığına inansa da, tanrının da diğer varlıklar gibi belirli kurallara tabi olduğunu savunmuştur. Bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: "Kanunlar en geniş anlamıyla nesnelerin doğasından zorunlu olarak kaynaklanan ilişkilerdir. Bu anlamda bütün varlıkların kanunları vardır: tanrı ve bedensel dünyanın, yüksek tinsel varlıkların, hayvanların ve insanların kendi kanunları vardır."¹²

Locke'un duyumculuğunu devam ettiren Condillac, Locke'un fikirlerini Fransa'da yaygınlaştırmıştır. Fikirlerini dönemine uyarlayarak 17. yüzyılın akılcılığıyla mücadele etmiştir.

18. yüzyılın Fransa'sının toplumsal hayatında Montesquieu'nün teologlarla ve bunların hizmetkarları, Orta Çağ skolastikleri ile mücadelesi önemli bir rol oynamıştır. Bütün eserlerinde, en erken olanlarından başlamak üzere Montesquieu ondan bahsettiğinde, dini eleştirmiştir. Eski Roma'da bile dinin siyasetçilerin aleti olduğunu iddia etmiştir. Modern toplumlarda din adamlarının, eğer hükmedenlerin tiranları olamazlarsa, halkları cahil bırakmak için hükmedenlerin hizmetçileri olduğunu kavramıştır. Ruhban sınıfının topluma verdiği fikri, siyasi ve ekonomik zarara dikkat çekmiştir. Keşişlerden nefret dolu bir şekilde 'boş boş oturan asalaklar' diye bahsetmiştir ve kilisenin devasa zenginlikler biriktirmesini eleştirmiştir. Özellikle cizvitlerle çok yoğun bir şekilde mücadele etmiştir.

Bilimsel araştırmanın haklarını korumak için kilişeye ve ruhban sınıfına karşı polemiği kullanarak mücadele etmiştir ve bilimin kilisenin taleplerinden özgür ve bağımsız olması gerektiğini savunmuştur.

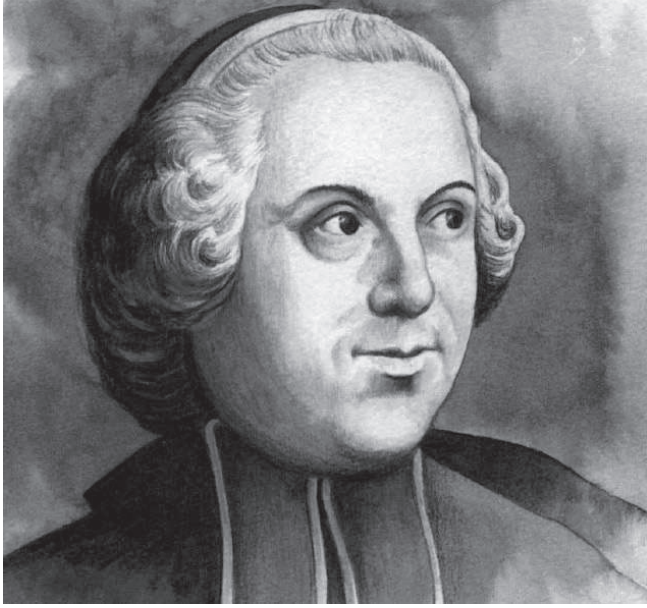
Aynı Voltaire'in fikirleri olduğu gibi Montesquieu'nün de savunduğu sosyolojik ve felsefi fikirler Fransız devriminin (1789-1794) ideolojik zemininin hazırlanmasında büyük bir öneme sahip olmuştur.

Condillac

Fransa'daki feodal ideoloji ile mücadelede Fran-

12) Montesquieu, Vom Geist der Gesetze, Tübingen 1951, s. 9.

sız aydınlanmacı Condillac da önemli bir rol oynamıştır. *Etienne Bonnot de Condillac* (1715-1780) Grenoble'de soylu bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Katolik rahip olmasına rağmen kilisenin feodal ideolojisinin çöküşüne önemli bir katkı sunmuştur. Aynı Voltaire gibi o da deistti. 'Noksanlığı ve Değeri Ortaya Çıkan Sistemler Hakkında İnceleme' (1749), 'Algı Hakkında İnceleme' (1754) ve 'İnsanın Bilgisinin Kökenleri Üzerine Deneme' (1746) isimli felsefi çalışmalarında 17. yüzyılın spekülative metafiziğinin bittiğini ve ampirik doğa araştırmasının başladığını kanıtlamıştır.

Condillac, iki birbirini reddeden düşünce akımı arasında kalmıştır.

Locke'un duyumculuğunu devam ettiren Condillac, Locke'un fikirlerini Fransa'da yaygınlaştırmıştır. Fikirlerini dönemine uyarlayarak 17. yüzyılın akılcılığıyla mücadele etmiştir. Felsefi kuramının ana amacı olarak ampirizmin ve duyumculuğun temelini oluşturmayı görmüştür. Düşüncenin kaynağı olarak sadece algıyı, bilimsel bilginin temeli olarak ise sadece deneyimin geçerli olduğunu kabul etmiştir.

Marx, 'Kutsal Aile' isimli eserinde "Locke'un öğrencisi, *Fransız* tercümanı Condillac, Locke'un duyumculuğunu 17. yüzyılın *metafiziğine* karşı mevzilendirmiştir. Fransızların metafiziği, haklı olarak hayal gücünün ve teolojik önyargıların ürünü olarak reddettiklerini kanıtlamıştır"¹³ der.

'İnsanın Bilgisinin Kökenleri Üzerine Deneme' adlı eserinde yalnızca ruhun değil 'algı sanatının' da tecrübeyle ve alışkanlıkla alakalı olduğunu kanıtlamıştır. Bu yüzden insanın gelişmesi algıya ve dış etkenlere bağlıdır.

Condillac, Descartes'ın idealist ve metafizik bilgi felsefesini ve özellikle 'doğuştan fikirler' kuramını sert bir şekilde eleştirmiştir. Somut kavramların ve somut fikirlerin doğuştan olamayacağını kanıtlamak zor değil; asıl zorluk soyut kavramların do-

ğuştan olmadığını kanıtlamak demıştır. Çünkü soyut kavramların algılardan nasıl oluştuğu meselesi daha az açıktır ve özellikle iyi bir inceleme gerektirmektedir.

Descartes'ın idealist akılcılığına karşı materyalist duyumculuğu savunmuştur: "Bütün bilginin duyulardan kaynaklandığını iddia eden kurama göre ideaları kesin bir şekilde kavramaktan kolay bir şey yoktur. Çünkü onlar tek tek incelenmek için kendilerinden çıkarılan algı veya algıların parçalarından ibarettir. Sonuç olarak iki tür idea ayırt edilebilir: duyumsal idealar ve soyut idealar. Bu şekilde algılarımızdan başlarsak belirli bir şeyden yola çıkmış oluyoruz. Bu yüzden aynı kesinlik, analiz etmek istediğimiz bütün kavramlar için uygulanabilir."¹⁴

17. yüzyılın metafiziği ile mücadele eden ancak kendisi de metafizikçi olan Condillac, Leibniz'in felsefesindeki diyalektik unsurlara vermesi gerektiği değeri vermemiştir.

Bu kuramsal temelden yola çıkarak Condillac, Descartes'ın açıklığın ve seçikliğin doğruluğun birer kriteri olduğu tezini eleştirmiştir. Condillac'a göre açıklık ve seçiklik prensibinin bilgi açısından bir değeri yoktur. İki belirgin ve açık ideanın aynı şeyi kast ettiği kavranılmazsa iki ayrı şey olarak yorumlanarak yanılgıya yol açabilir.

Condillac, Leibniz'in monadoloji öğretisini de eleştirel bir şekilde işlemiştir. İdealist monad sistemine karşı yönelttiği eleştirinin en önemli noktası, Leibniz'in monadların, monad kuvvetinin ve algısının ne olduğunu tam olarak tanımlamamasıdır. Condillac'a göre Leibniz monadların algı sahibi olduğunu ve bu algının uzayı oluşturduğunu kanıtlamamıştır.

Descartes'ın 'doğuştan fikirler' ve Leibniz'in monadoloji öğretisi gibi idealist kuramlara karşı yönelttiği eleştirileri Fransa'daki materyalizmin ilerlemesini sağlamıştır. 17. yüzyılın metafiziği ile mücadele eden ancak kendisi de metafizikçi olan Condillac, Leibniz'in felsefesindeki diyalektik unsurlara vermesi gerektiği değeri vermemiştir. Özellikle doğa olgularının bağımsız değil aksine birbiriyle bağlantılı olduğu varsayımını kavrayamamıştır. Condillac, nesneleri nesne yapan sadece mutlak nitelikleri olduğunu savunmuştur. Nesnelerin arasındaki bağlantılar ise nesnelerin özü değil sadece kavramdır.

Condillac, Locke'a bu konuda hak vermiştir. Ancak onun duyumculuğunu kısmen eleştirerek Locke'un düşünmeyi duyuların dışında ikinci bir fikir kaynağı olarak kabul etmesini reddetmiştir. Bu ko-

14) E. B. de Condillac, *Traité des Systèmes ou l'on démontre les inconvénients et les avantages*, Amsterdam/Leipzig, MDCCL XXI, s. 101 - 102.

13) K. Marx/F. Engels, *Die heilige Familie*, s. 259.

nuda Locke'dan daha tutarlı bir duyumcu olmuştur.

Condillac, iki birbirini reddeden düşünce akımı arasında kalmıştır. Bir yandan nesnel gerçekliği kabul eden materyalist bir düşünceyi savunmuştur. Diğer yandan ise aynı zamanda nesnel gerçekliği reddeden ve idealist bir dünya görüşüne yol açan bir agnostisizmi de benimsemiştir.

Condillac, insanın bilincinin dışında da nesnelerin varlığını ve bu nesnelerin duyu organlarımızda algı oluşturduğunu kabul etmiştir. Bu algıların bilginin ilk basamağı ve düşünmenin tek kaynağı olduğunu savunmuştur. Bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: "Ruhmuzun algısı vardır. Yani nesnelerin duyu organlarımızda oluşturduğu izlenimler ruhumuz tarafından algılanır. Algıladığımız işte budur."¹⁵

Bu materyalist eğilimine karşın Condillac, birçok konuda bilinmezci bir tutum alarak insanın nesnelerin özünü kavrayamayacağını savunmuştur. Öğretisine göre duyu sadece algının sebebidir. Algı ise öznel ve ruhun içsel bir durumudur. Condillac, algıların bilginin tek kaynağı olarak kabul etmesine rağmen algı ve duyu arasında önemli bir fark olduğunu saptamıştır. Bu açıdan bilginin nesnesi nesnel gerçeklik değil duyu organlarımızın dışsal dünyadaki nesnelerden aldıkları duyuların sonucu olan algıların toplamıdır.

Condillac'ın agnostik ve öznel idealist eğilimleri bu tezinde şekil bulmaktadır: "Bütün algılarımız etrafımızdaki nesnelerin nitelikleri olarak gözükmedir. Sonuç olarak onları temsil etmektedirler; fikir olmuşlardır.

Yalnız apaçık ortadadır ki fikirler bize nesnelerin gerçekten ne olduklarına dair bilgi vermezler; sadece bizimle olan ilişkilerini tarif ederler. Ve yalnızca bu gerçeklik, nesnelerin doğasını kavrayabileceklerini düşünen düşünürlerin mücadelesi ne kadar beyhude olduğunu kanıtlamaktadır.

Algılarımız dışımızdan birbirine bağlıdır. Bu bağlamda duyusal nesneleri ayırt ederken onlar bütünlükler oluşturmaktadırlar."¹⁶

Condillac, nesnelerin özünün, 'nesnelerin doğasının' kavranabileceğine ihtimal vermemiştir. Vücudun maddesel bir temeli olmayan niteliklerin bir bütünü olduğu sonucuna ulaşmıştır.

"Vücudun ne olduğu sorulduğu vakit, insan bu soruya şöyle bir cevap vermek zorundadır: *nesne yanınızda ise o algıladığınız, gördüğünüz niteliklerin bütünüdür; nesne yanınızda değilse algıladığınız, gördüğünüz niteliklerin hatırasının bütünüdür*

diyeceksiniz."¹⁷ diye yazmıştır.

Bu denli öznelci bir bakış açısını sadece materyalist olan Diderot ve Holbach değil bu meselede farklı bir tutumu olan Voltaire de reddetmiştir.

Condillac, duyusal algıyı dış dünyadan kopararak öznelci ve idealist Berkeley'e yakın fikirler savunmuştur. Diderot bu tutumunu haklı olarak eleştirmiştir.

Condillac'ın felsefesinin agnostik unsurları Spinoza'nın materyalist öğretisinin eleştirisinde de gün ışığına çıkmaktadır. Haklı olarak Spinoza'nın töz kavramının soyutluğuna dikkat çekmiştir. Ama Spinoza'nın doğayı töz olarak tarif etmesini ve tözün kavranabileceğini eleştirmesinde hataya düşmüştür.

Condillac, mantıkla da çok uğraşmıştır. 18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında 'Bicimsel Mantığın Kılavuzu' isimli eseri bilimsel çevrelerde çok yaygınlaşmıştır.

Condillac'ın duyumcu kuramları 18. yüzyılın Fransa'sının materyalist düşünürlerinin felsefi kaynaklarından biri olmuştur. Fransız materyalistleri, Condillac'ı idealizme ve agnostisizme kaymasından dolayı eleştirmelerine rağmen felsefi fikirlerinin önemini kabul etmişlerdir.

.....
: Bu çeviri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ta-
: rafından hazırlanmış olan "Felsefe Tarihi" adlı ese-
: rin Almanca yapılan 1959 Berlin baskısı göz önünde
: bulundurularak hazırlanmıştır. Eserin 1. cildinin 7.
: bölümünün 2. kısmı, 485. ve 496. sayfalar arasındaki
: bölümler çevrilmiştir.
:

15) Ebenda, s. 191.

16) E. B. Condillac, Traité de sensations, Paris 1905, s. 171 - 172.

17) A.g.y., s. 173.

18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da demokratik aydınlanmacıların ve ütöpik komünistlerin felsefi ve toplumsal görüşleri : Rousseau, Morelly ve Mably

SSCB Felsefe Tarihi
Çeviri: Halil GÖKTEPE

Bu dönemin demokratik aydınlanmacıları -bunların en başında Rousseau gelir-, sosyal-politik, felsefi ve edebi yapıtlarında, çok açık biçimde, üçüncü sınıfın küçük burjuva katmanının ideolojilerini ifade etmişlerdir. Bu katman, feodaliteye düşman olmuş ve mutlakıyete karşı savaş açmıştır. Aynı zamanda 18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da, mahvedilen köylerdeki ve şehirlerdeki yoksulların, yani Fransa'daki ön-proletaryanın umutları, ancak 18. yüzyılın ütöpik komünistlerinin kuramında karşılık bulmuştur.

Rousseau, Paris'te aydınlanmacı ve materyalistlerle, özellikle Diderot'la karşılaşmıştır.

18. yüzyılda Voltaire, Montesquie ve Fransız materyalistlerinin dünya görüşleri, kendi sınıf karakterlerine göre, 18. yüzyıldaki Fransız burjuva devriminin ideolojik hazırlıkları sırasında, Fransız burjuvazisinin ilgi ve çabalarını yansıtmıştır. Buna karşılık 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Fransız aydınlanmasının demokratik yönelimi, bundan çok farklı bir düşünsel içeriğe sahipti. Bu dönemin demokratik aydınlanmacıları -bunların en başında Rousseau gelir-, sosyal-politik, felsefi ve edebi yapıtlarında, çok açık biçimde, üçüncü sınıfın¹ küçük burjuva katmanının ideolojilerini ifade etmişlerdir. Bu katman, feodaliteye düşman olmuş ve mutlakıyete karşı savaş açmıştır.

Jean Jacques Ruosseau (1712-1778) bir saatçi ustasının oğlu olarak, Genf'te doğmuştur. Yoğun çalışma ve yoksulluk nedeniyle yaşamı çok erken yaşlarda başlayan Ruosseau, birçok yıllar yabancı ülkede avare dolaşmış ve çeşitli işlerle uğraşmıştır: Kimi zaman hizmetçi, kimi zaman sekreter, sokaklarda dolaşan müzisyen, kimi zaman müzik öğretmeni ve besteci olmuştur. Ruosseau, Paris'te aydınlanmacı ve materyalistlerle, özellikle Diderot'la karşılaşmıştır.

İlk kitabını, 1750 yılında, Akademi tarafından Dijon'a yöneltilen "Bilim ve sanatın yeniden canlandırılması toplumsal ahlakın iyileştirmesini sağlamış mıdır?" sorusuna yanıt olarak yazmıştır. Rousseau'nun bu yapıtı, Akademi tarafından ödüllendirilmiş ve daha çok tanınmasını sağlamıştır.

"İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökenlerinin ve Temellerinin Üzerine Tez" (1755) adlı ikinci yapıtında, yine Akademi tarafından ortaya konan bir konuyu ele almış, fakat bir daha ödül almamıştır. Rousseau, bunu izleyen dönemde, sosyal kuramların ve eğitimin sorunları konusunda bir dizi yazılar yazmıştır: "Julie ya da yeni Hélosie" (1761), "Toplum Sözleşmesi veya Siyasal Hukukun İlkeleri-ne Dair" (1762), "Emile veya Eğitim Üzerine" (1762).

Bu yapıtlarındaki feodal ve mutlakıyet düzenlerinin çok sert eleştirisi, yaklaşan devrimsel fırtınayı haber veriyordu. Paris Parlamentosu, "Emile"nin yakılmasına hükmetmişti. Rousseau, İsviçre'ye gitmek zorunda kalmıştı. Fakat orada da "Emile" ve "Toplum Sözleşmesi" adlı yapıtları yakılmış ve kendisi de sınır dışı edilmiştir. Her

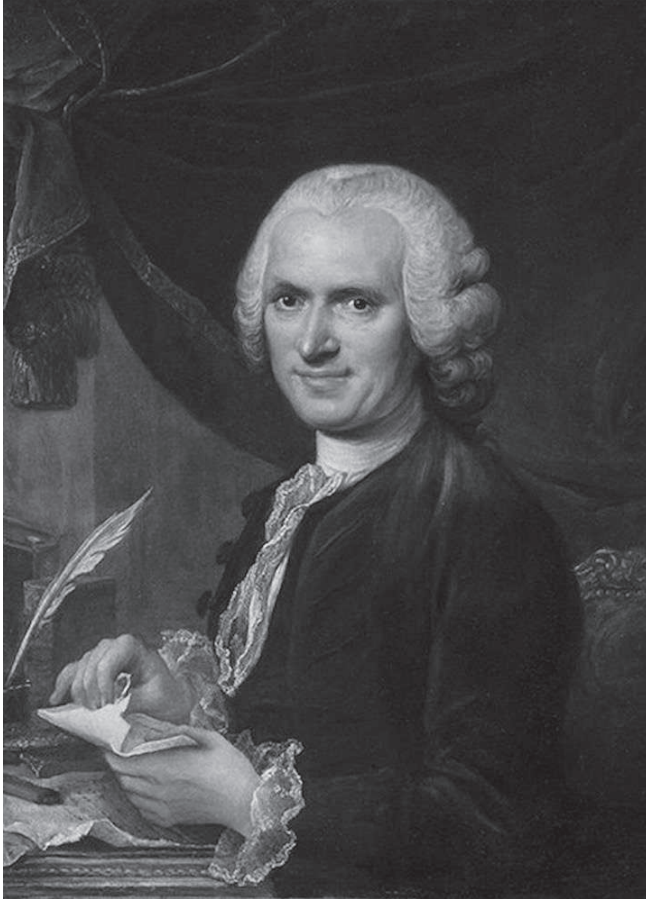
“ Bu yapıtlarındaki feodal ve mutlakıyet düzenlerinin çok sert eleştirisi, yaklaşan devrimsel fırtınayı haber veriyordu.

”

1) Çevirmenin notu: Kitabın diğer bölümlerinde üç sınıftan söz edilmektedir.

yerde düşmanları tarafından izlenirken, Rousseau İngiltere'ye gitmiştir. Daha sonra, yeniden yurduna dönmüş ve orada sürekli yer değiştirerek göçebe bir hayat yaşamıştır. 1770 yılında Paris'e yerleşmiştir. Rousseau, 1765-1770 yıllarında ünlü itiraflarını yazmıştır. Son yıllarını, fakirlik ve çok büyük bir yalnızlık içinde geçirmiştir.

Rousseau'nun toplumsal düşünceleri, onun, üçüncü sınıfın¹ alt katmanlarının demokratik çevrelerinin temsilcisi olduğunun bir göstergesidir.

Rousseau, bütün açıklığıyla sosyal eşitsizlik sorununu ortaya koymuştur.

Herzen şunları yazmıştır: "Voltaire ve Rousseau – hemen hemen aynı zamanda yaşayan çağdaşlardır, fakat hangi mesafe onları birbirinden ayırmaktadır! Voltaire, hala bilgisizliğe karşı ve uygarlaşma için savaşılmaktadır- Rousseau, bu yapay uygarlaşmayı bir utanç olarak damgalamaktadır. Voltaire, parfümlü Rokoko mobilyalı salonlarını yeni çağlara açan, eski zamanların bir soylusuydu. O, XV. Ludwig büyük çıkıştan geçerken, orada bekleyen tırtıllı bir saray adamıdır ve tören yöneticisi, François Marie Arouet'in adını söylemiştir; kapının öbür tarafında alt sınıflara ait Rousseau durmakta ve onda eski ve iyi zamanlardan hiçbir şey kalmamıştır. Voltaire'in yaralayıcı şakaları, Saint-Simon ve Richelieu dükkelerini anımsatmakta; Rousseau'nun keskin duyguları bir şeyi anımsatmaktan çok, Kamu Güvenliği Komitesinin sertliğinin kehanetinde bulunmaktadır"²

2) А. И. Герцен, Собрание сочинений в тридцати томах, т. III., М., 1954, s. 313.

Rousseau, bütün açıklığıyla sosyal eşitsizlik sorununu ortaya koymuştur. Onun zamanındaki toplumu, eşitsizliğin uygarlığı, halka yabancı ve halk düşmanı kültür olarak nitelendirmiştir. Onun kuramına göre, toplumsal yaşamın başlangıcında, siyasi eşitsizlik yoktu. İnsanların eşit olduğu dönemin "doğal düzeninde", özel mülkiyet ve sosyal baskılar yoktu. Rousseau, halk kitlerinin sosyal baskıya uğramasının nedenlerini, özel mülkiyetin ortaya çıkışında görmektedir.

Rousseau'nun toplumsal düşünceleri, onun, üçüncü sınıfın¹ alt katmanlarının demokratik çevrelerinin temsilcisi olduğunun bir göstergesidir.

Rousseau, "Bir araziye, bir çitle çeviren ve *burası bana aittir* kuruntusuna kapılan ilk kişi, kendisine inanan budalalar bulduğunda, burjuva toplumunun gerçek kurucusu olmuştur. Birisi o direkleri söküp ve kazılan çukurları doldurup ve insanlara şöyle seslenseydi: 'Bu yalancıya inanmayın. Bütün meyvelerin herkese ait ve bu toprakların kimseye ait olmadığını unutursanız, mahvolursunuz', kim bilir hangi barbarlıkları, kaç savaşı, hangi cinayetleri ve işkenceleri, hangi yoksullukları insan oğlundan uzak tutabilirdik"³ diye görüşlerini ifade etmiştir. Rousseau, burjuva toplumunun temelini oluşturan özel mülkiyetin ortaya çıkışını, başlangıçtaki "doğal düzene" karşılık ileriye bir adım, aynı zamanda ama onunla beraber eşitsizliğin ortaya çıkışına, yoksulluğa, çeşitli hastalıklara ve toplumsal ahlakın çöküşüne bağlı olarak geri bir adım olarak değerlendirmiştir.

Rousseau'nun 'eşitsizliğin sebebi olarak özel mülkiyet' öğretisi, toplumsal yaşamın ekonomiye bağlı olduğu varsayımını çok güçlü olarak içermektedir. Bununla birlikte, Rousseau'ya göre, toplumsal gelişmenin başat itici gücü akıldır. Rousseau, bilimsel-materyalist bir toplum görüşüne ulaşamamasına karşın, özel mülkiyetin ortaya çıkışını, birçok sebeplerin etkileriyle açıklamaya çalışmıştır. Böylece, daha mükemmel iş araçlarının bulunması konusunda çok değerli öngörüler ifade etmiştir. Aynı zamanda, toplumsal hayatın başat etkenleri olarak, nüfusun artışına ve toplumsal ahlakın çöküşüne işaret etmiştir. Burada, Rousseau'nun toplum kuramının zayıf taraflarından birisi yatmaktadır.

Rousseau, özel mülkiyetin çok küçük bir azınlıkta yoğunlaşmasını haksızlık olarak algılamış ve özel mülkiyetin oluşma nedenleri olarak, kötülüğün toplumda yaygınlaşması şeklindeki yanlış bir görüşü savunmuştur.

Eşitsizliğin nedeni olarak özel mülkiyetin gelişmesini gören Rousseau, buna rağmen özel mülkiyetin tamamen kaldırılmasını savunmamıştır; çünkü Ro-

3) J.J. Rousseau, Über den Ursprung und Grundlagen der Ungleichheit unter den Menschen, Berlin, 1955, s. 86

usseau, küçük mülkiyeti toplumun temeli olarak kabul etmiştir. Rousseau, toplumun varlıklılar ve yoksullar olarak ayrımının ortadan kaldırılmasını talep etmiş ve ütopyik bir eşitlik kuramı yaratmıştır. Bu kurama göre, özel mülkiyetin dağıtılması gerekmektedir.

Zenginliğin kötüleştirici etkileri konusundaki çeşitli düşünceleri, doğal olarak, büyük özel mülkiyete yöneliktir. Toprakların kimseye ait olamayacağını belirttiğinde, herkesin "doğal" gereksinimlerini karşılayabilecek kadar toprağa sahip olması gerektiğini söylemek istiyordu.

Felsefesinde deist bir tutum sergileyen Rousseau, ateizm karşıtı olmuştur.

Rousseau, soyluların ve rahiplerin ayrıcalıklarını yerden yere vurmuş, yoksulların haklarının gasp edildiğinden söz ederek, günlük gereksinimleri karşılayan malzemelere değil, lüks mallara vergi konulmasını istemiştir.

Feodal dinsel devlet kuramına karşı ortaya attığı burjuva demokratik devlet kuramı, onun mülkiyet öğretisinin mantıksal sonucuydu. Onun görüşüne göre, özel mülkiyet, devletin oluşumunun tarihsel bir koşuluydu; doğal hakların gasp edilmesi ile ortaya çıkmış ve böylece toplumun mülkiyet sahibi olanlar ve olmayanlar olarak "yapay" bir bölünme varlığını sürdürmüştür. Varlıklılar, yoksullar üzerindeki egemenliklerini sağlamlaştırma isteğini gerçekleştirmek için, bir devlet erki oluşturmayı

önermişlerdir. Devletin toplumsal düzenin, barışın ve güvenliğin bir dayanağı olacağı biçimindeki güvencelerle yoksulları yanıltmışlardır. Rousseau'ya göre, özel mülkiyeti yasalarla koruyan, halkın doğal haklarının gasp edilmesini ve insanlar arasındaki eşitsizliği kutsayan devlet erki, insanların çoğunluğunu, fakirliğe, açlığa ve yorucu işlere mahkûm etmiştir. Rousseau'nun "toplum sözleşmesi" kuramı, onun mülkiyet kuramı gibi, "doğal düzeni" idealize etmektedir, fakat onun gerçek içeriği, Marx'ın gösterdiği gibi, bu doğacılığa (natüralizme) indirgenemez. Bu konuda, Karl Marx şunları yazmaktadır: "Doğadan bağımsız özneleri, birbiriyle ilişkiye sokan ve birbirleri arasında bağlantı kuran Rousseau'nun toplum sözleşmesinin (contrat social), bu doğacılıkla çok az ilgisi vardır. Küçük ve büyük Robinson'ların bu parıltısı ve sadece estetik yaldızı. Bu daha çok, 16. yüzyıldan beri hazırlıkları yapılan ve 18. yüzyılda çok büyük adımlarla olgunluğa erişen burjuva toplumunun daha erken gerçekleştirilmesidir."⁴

Rousseau'nun, skolastik öğretim ve eğitim yöntemlerini şiddetle eleştiren pedagojik kuramı, burjuva devriminin ideolojik ve kuramsal hazırlıkları sırasında çok büyük bir rol oynamıştır.

Rousseau'nun öğretisi, devrimci ruhu sayesinde, Hobbes'in toplumsal sözleşme kuramından ayrılmaktadır. Devlet, bir sözleşmeye dayanarak ortaya çıkmışsa, Rousseau halkın yararına olmayan sözleşmeyi kaldırmaya, kendi çıkarlarını koruyacak bağları yaratmaya hakkı olduğunu belirtmiştir.

Felsefesinde deist bir tutum sergileyen Rousseau, ateizm karşıtı olmuştur. Rousseau, kilisenin doğanın Tanrı tarafından yaratıldığı şeklindeki öğretilerine karşı çıkmasına rağmen, aynı zamanda Tanrının varlığı ve onun maddi dünyaya etkileri yanında ölümsüz bir manevi ruhun var olduğunu kabul etmiştir. Ruh ve maddeyi, bütün doğal olayların ilkesi olarak görmüştür; birincisi etken ilke, ikincisi edilgen ilke olarak. Böylece Rousseau'nun felsefesine hâkim olan eğilimin idealizm olduğu görülür, ancak bazı sorunlarda materyalist tezler dile getirmiştir. Onun bilgi kuramında (epistemoloji), duyumculuk (sansüalizm) eğilimleri bulunmaktadır. Doğanın, ilk önce duyu organları ile algılandığını ve bu duyumların bilginin kaynağı olduğunu öğretmiştir.

Rousseau'nun, skolastik öğretim ve eğitim yöntemlerini şiddetle eleştiren pedagojik kuramı, burjuva devriminin ideolojik ve kuramsal hazırlıkları sırasında çok büyük bir rol oynamıştır. Rousseau'ya göre okulun ilk görevi insanların ve yurttaşların eğitimidir. Yurttaş erdeminin ve ahlak duygularının geliştirilmesine çok büyük önem verilmesi gerekmektedir. Okulda, toplumda da verilmemesi

4) K. Marx, Zur Kritik der politischen Ökonomie, s. 236

gerektiği gibi, sınıf ayrıcalıklarına çok az bile olsa yer verilemez.

Estetik kuramında bir yandan sanat ve bilim, diğer yandan halk yığınlarının duyguları ve çıkarları arasında bir çelişki saptamıştır. Sanatın gelişmesinin toplumun ahlakını kötüleştirdiği savı, hiçbir şekilde sanatın toplum için olumlu anlamını reddettiği anlamına gelmez. Rousseau, yaşadığı dönemlerin düzeysiz ve içeriksiz feodal sanatına karşı çıkmıştır.

Morelly, doğanın yasalarına uygun doğal düzen olarak, komünizmi görmüştür.

Rousseau sanatçıları, yoksulların yalın ve makyajsız yaşamlarını göstermeye ve saray şekilciliğinden uzaklaşmaya davet etmiştir. Bu, onun sanatsal yaratımlarında ve estetik kuramında gerçekçi eğilimlerin var olduğunu kanıtlamıştır.

Gerçek sanat, onun görüşlerine göre, varlıkların ahlaki olmayan lükslerinden uzaklaşmalı ve yoksulların soylu ve kapsayıcı yalınlığına yönelmelidir. Bu, onun estetiğinin temel savıdır. Rousseau, sanat ve yaşam -sınıflar ve sınıf savaşı -arasındaki çelişkilerin gerçek temelini görememiştir. Buradan, onun küçük burjuva dar görüşlülüğünün açıkça görüldüğü paradoksal ve bazen gerici savları ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, örneğin Genf'te bir tiyatronun kurulmasına karşı çıkması ve tiyatronun olumsuz ve kötü etkilerinin olduğu iddiası ya da oyuncuların satılmış dolandırıcılar olduğu konusundaki sözleri sayılabilir. Böyle dar görüşlülüklerine rağmen ve deist tutumunu dikkate almadan, Rousseau'nun öğretisi toplam olarak, 18. yüzyılın sonundaki Fransız burjuva devriminin hazırlıklarında çok büyük rol oynamıştır.

Rousseau'nun sosyal kuramı, daha sonra Jakobinlerin ideolojik bayrağı olmuştur. Engels şunları yazmaktadır: "Akılcı devletin, burjuva demokratik Cumhuriyet olarak, Rousseau'nun toplumsal sözleşmesinin hayata geçmesi ve geçirilebilmesi..."⁵

Morelly

18. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da, şehirli zanaatkarlar ve üretimde çalışan işçiler, üçüncü sınıfın en devrimci öğelerini oluşturmuşlardır. Şehirlerde ve köylerde baskı altında tutulan ve sömürülen çalışanlar, nefret edilen ve mülk sahibi sınıfların, feodal ağaların ve burjuvazinin egemenliğine son vermenin yollarını aradılar.

Mahvedilen köylerdeki ve şehirlerdeki yoksulların, yani Fransa'daki ön-proletaryanın umutları, ancak

5) F. Engels, Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, s. 9

18. yüzyılın ütöpik komünistlerinin kuramında karşılık bulmuştur.

18. yüzyıldaki ütöpik komünistlerin çok iyi bir temsilcisi, Morelly'dir (yaşam öyküsü konusunda bilgiler yoktur ve yaşı bilinmemektedir). "Doğanın Düsturu ve Doğa Yasalarının Gerçek Ruhu" adlı yapıtı, 1755 yılında anonim olarak yayınlanmıştır.

18. yüzyıldaki ütöpik komünistlerin çok iyi bir temsilcisi, Morelly'dir

Morelly, doğanın yasalarına uygun doğal düzen olarak, komünizmi görmüştür. İlk insanların doğal yaşamlarında özel mülkiyet yoktu. Ataerkil yaşam biçimi, ortak mülkiyete dayanıyordu. Fakat ailelerin genişlemesi, göçler ve yeni yerleşim yerlerinde ortaya çıkan zorluklar sonucunda, bu ilk doğal durum, özel mülkiyete dayanan bir topluma karşı gerilemiştir.

Morelly, yeni toplumun ana kötülüğünün kazanç açgözlülüğünde ve özel çıkarda olduğunu düşünmüştür. Toplumsal dönüşümün görevini, soysuzlaşmanın ve kötüleşmenin hemen hemen mümkün olamayacağı bir toplum düzeni bulmak olarak görmüştür. Bunun için özel mülkiyet kaldırılmalı ve böylece erdemli bir yaşam için gerekli koşullar yaratılmalıdır. "Mülkiyetin olmadığı yerde, mülkiyetin hiçbir kötü sonucunun olamayacağı" savının apaçık olduğuna hiç kimsenin karşı çıkamayacağını düşünüyorum"⁶ diye görüşlerini belirtmiştir.

Özel mülkiyeti, sosyal kötülüklerin ana sebebi olarak nitelendirir. "Malların, eşit ya da eşit olmayan

6) Morelly, Code de la nature, Paris, 1953, s. 47

her paylaşımı ya da bu paylaşımlardaki özel mülkiyet, her toplumda, Horatius'un 'summi materiam mali'⁷ olarak tanımladığı bir şeyi oluşturur. Bütün siyasi ve ahlaki olgular, bu çürütücü sebeplerin sonucudur.⁸

Özel mülkiyetin ortaya çıkışının sosyal nedenlerini ve özel mülkiyetin kaldırılması için gerekli araç ve koşulları bilmeyen Morelly, özel mülkiyetin kaldırılmasının, doğanın yasalarına uyan bir "doğal düzenin" tekrar canlandırılmasından başka bir şey değildir diye görüşlerini belirtmiştir. Böylece, onun görüşlerine göre, doğal yasaların gerçek anlamlarını anlamayan kanun koyucunun ahlaki olmayan edimleri düzeltilirdi.

Mably, sadece feodal düzene karşı değil, yeni ortaya çıkan burjuva düzenine de karşıydı.

Onun düşüncelerine göre, bütün yurttaşlara mutlu ve ahlaki yaşam güvencesi veren gerçek bir toplumsal düzen, ancak bütün mallar paylaşılmadan herkese ait olursa gerçekleştirilebilir.

Morelly'nin dünya görüşlerine göre toplumsal mülkiyet, akıllı ve komünist bir toplumun temelini oluşturur. Bu toplumda iş, toplumu oluşturan her üyenin yükümlülüğüdür; ticaret kaldırılacak, herkes gerekli olan her şeyi, daha önceden belirlenen bir plana göre üretilen ürünlerin toplandığı bir toplumsal mağazadan alabilecektir. Morelly, komünist toplumun yapısını ayrıntılı olarak şöyle tanımlamaktadır: Ailelerin, akrabaların, şehir ve illerin düzenini, makamların dağıtılmasını, mesleklerin sınıflandırılmasını, yaşı belirtir. Onun görüşüne göre, bu yaşa bağlı olarak, yurttaşların hakları ve yükümlülükleri belirlenir.

Morelly'nin, benzer yapılar, benzer kıyafetler taleplerinde, kuramının, inançlı eşitçilik özelliği gün yüzüne çıkmaktadır.

Onun dünya görüşlerindeki ütopya ve idealizmi, toplumun sosyalist dönüşümünü tanımlamaya çalıştığında, kendini en açık biçimde göstermiştir: O, özel mülkiyetin kaldırılmasını, insanların kendi gö-

rüşlerine ve sağlıklı anlayışa dayanan akıllı görüşlerin yayılmasının bir sonucu olarak düşünmüştü.

Onun ütöpik rüyaları ve komünizmde gerçekleşmesi mümkün olmayan, bütün toplumun yönlendirilmesi denemeleri, bütün dünya görüşlerinde idealist olduğu ve bütün ön-proletarya ideologlarının toplumun sosyalist dönüşümünün yollarını görmedikleri ve göremedikleri gerçekleriyle bağlıdır.

Mably

18. yüzyılın Fransa'sında Morelly'nin yanında, ütöpik komünizmin bir diğer çok iyi temsilcisi de *Gabriel Bonnot de Mably*'dir (1709-1785). Mably'nin ana yapıtları: "Yurttaşların Hak ve Yükümlülükleri Hakkında" (1758'de yazılmış, 1789'da yayınlanmış), "Filozof ve Ekonomistlerin Politik Toplumun Doğal ve Gerekli Düzeni Oluşturma Niyetindeki Karşılaştıkları Şüpheler" (1768), "Yasama Hakkında ya da Yasaların İlkeleri" (1776)'dır.

Mably'nin ütöpik komünizm konusundaki temel düşüncesi, özel mülkiyete dayanan toplumun doğa yasalarıyla çeliştiği ve insanın doğal durumunun ortak mülkiyete dayanan bir düzen olduğu gerçeklerinin anlaşılmasında yatmaktadır. Mably, sadece feodal düzene karşı değil, yeni ortaya çıkan burjuva düzenine de karşıydı. O, bütün özel mülkiyete dayanan her toplumsal düzene karşıydı ve hepsini akıl dışı ve yapay olarak gördü.

"Bütün insanlığı köleleştirerek mutsuzluk veren nedir" biliyor musunuz? diye sordu ve yanıtladı: "mal mülk sahipliği"⁹. Mably'ye göre insanın, doğa tarafından yaratılmış doğal düzeni, ortak mülkiyetin var olduğu ve ilk insanların tamamen özgür ve eşit olduğu çağlara aittir. Her şey herkese aittir; herkes çalışıyor ve bu çalışmalar mutlu bir yaşamın temelini oluşturuyordu. "İnsanlar, doğanın elinden tamamen eşit olarak dünyaya gelmişlerdir ve bunun sonucu olarak, başkaları üzerinde hakkı olmadan ve tamamen özgür. Doğa, hiçbir kral, yönetici, yönetilenler ve köleler yaratmamıştır. Bu son derece açıktır ve yalnızca bir yasayı emretmiştir: mutlu olmak için çalışmak. İnsanlar bu durumda kaldıkları sürece, hakları geniş olduğu kadar yükümlülükleri sınırlıydı. Her şey herkese aitti..."¹⁰ diye düşüncelerini yazmıştır. Mably'ye göre, doğanın kendisi, insanların mutlu olması için ortak mülkiyeti koşul yapmıştır. Bu nedenle, özel mülkiyetin olduğu toplumlarda, doğanın yasaları çiğnenir ve insanların mutlu olması olanaksız olur. Özel mülkiyet, insanların doğa yasalarını çiğnemesinden ve kendi yarattıkları akılsız yasaların kurbanı olmalarından ortaya çıkmıştır.

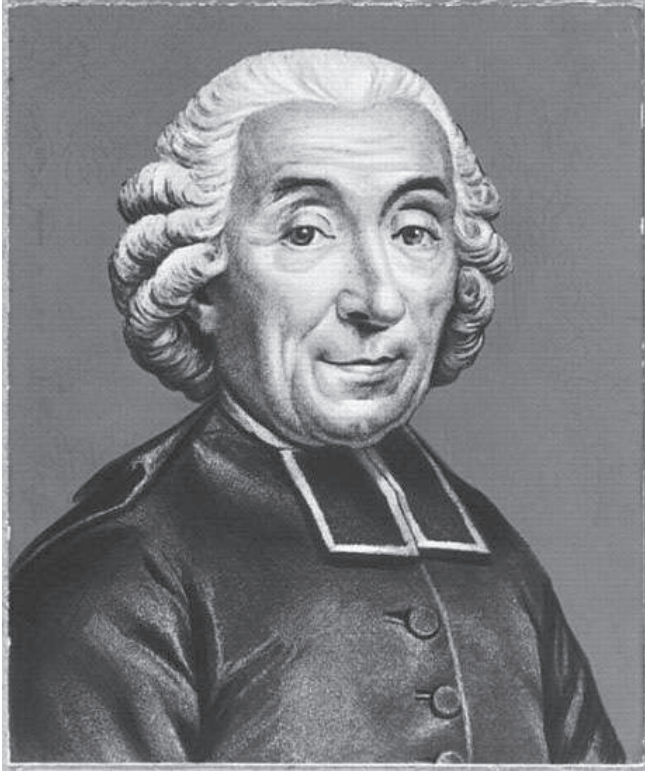
7) "En büyük kötülüğün kaynağı" (Horatius, Oden, III, s. 49)

8) Morelly, Code de la nature, s. 72

9) Г. Мабли, Избранные произведения, М. Л., 1950, s. 309

10) A.g.y., s. 220

Mably'nin sözünü ettiği doğa yasaları nasıl anlaşılmalıdır?

Mably, mutlu toplumsal düzenin ortadan kaldırılmasının nedenlerinin nerede aranması gerektiği sorununu ortaya atmıştır.

Coğrafi toplum kuramına karşı olan 18. yüzyılın Fransız ütopyik komünizmi Mably'nin kişiliğinde ortaya çıkmıştır. Mably; toplumsal yaşamı anlamak için, coğrafi koşulları değil, insani tutkuları, insana yabancı olan doğal varlıkları değil, insanın kendi doğasını incelemek gerektiğini iddia etmiştir. "Şunlar hangi anlamı taşımaktadır" diye yazıp sormuştur, "Ovalar ve dağlar, kuru ya da ıslak toprak, az ya da çok verimli toprak, denize ya da büyük bir akarsuya yakınlık ve 'insanları mutlu etmek için, hangi yasalar daha uygundur?' sorusunu yanıtlamak için yüzlerce rast gele olgular. İklimin özelliği, kalbimizin doğasını değiştirir mi? İnsan, her yerde tek ve aynı gereksinimlere, aynı organlara ve duygulara, tek ve aynı eğilim ve tutkulara, aynı akla sahip değil midir?"¹¹ İnsanın mutluluğu ve insanların toplumsal yaşamları, coğrafi koşullara bağlı değil, tutkulara bağlıdır. Toplumu dönüştürmek isteyenler, insani tutkuları yönlendirmenin büyük sanatına çok iyi hâkim olmalıdır. Bütün toplum yasalarını bilmek, insan kalbinin derinliklerine girebilmek, insanın doğasını incelemek demektir. Böylece, Mably'nin görüşüne göre, toplum kuramı ahlak kuramına dönüşecektir. "İnsan kalbinin incelenmesi", onu, insanı harekete geçiren tutkuların, kendi kendini sevme, acıma duygusu, şükran, korku, ümit, şan ve şöhret sevdası, rekabet vb. olduğu sonucuna götürmüştür. Buradan tutkuların yönlendirilmesi görevi çıkmaktadır. Tutkular kaybolabilir, kötü huylara dönüşebilir, toplum için şifalı olabilecekle-

ri gibi yıkıcı da olabilirler. Onları öyle yönlendirmek gerekmektedir ki onların etkisiyle insanların mutluluğu güvence altına alınsın. Kendi kendini sevme bile, diğer tutkularla doğru şekilde birleştirildiğinde, toplum için yararlı olur. Doğa, insanları, mutlu bir yaşamı sağlayan böyle niteliklerle donatmıştır ve yurttaşların mülkiyet ve yaşam durumunun eşitliğini, devletin gelişmesinin koşulu yapmıştır.

Eşitlik, Mably'ye göre doğanın kanunudur. Doğa insanları, birbirine eşit yapmıştır, aynı yetenek ve gereksinimlerle donatmış ve hepsine eşit biçimde mal varlığı vermiştir. Toplumun doğal durumunda doğal zenginliklerin bütün insanlara ait olduğunu, doğanın kimi insanları yoksul, kimi insanları varlıklı yaratmadığını ve onun hiçbir ırka, başka bir ırkın önünde öncelik tanımadığını özellikle vurgulamıştır. "Gerçekten de", Mably görüşlerini şöyle yazılı olarak ifade etmiştir: "Doğanın ellerinden ortaya çıktığımızda, mükemmel bir eşitlikte olduğumuzu kim yalanlayabilir? O, bütün insanları, aynı organlar, aynı gereksinimlerle, aynı akılla donatmadı mı? Dünyaya onun tarafından dağıtılmış mal varlıkları, onların ortak malı değil miydi? Eşitsizliğin gerekçeleri nerede bulunabilir? O, herkese çok özel bir miras mı vermiştir? O, tarlalarda sınırlar mı çekmiştir? O ne varlıklıları ne de yoksulları yaratmıştır. O, belirli ırklara, onlara çok özel iyilikler yağdırarak, insanın hayvanlar üzerindeki hakimiyetini gerçekleştirmek için bizi daha yüksek niteliklerle donatmasına benzer şekilde ayrıcalık mı tanımıştır? O ne küçükleri ne de büyükleri yaratmıştır ve kimilerinin diğerlerinin egemenliği altında olmasını kader olarak belirlememiştir."¹² İnsanın "doğal düzenini", eşitliğin, özgürlüğün ve ortak mülkiyetin "altın çağı" olarak niteleyen Fransız ütopyisti Mably, mutlu toplumsal düzenin ortadan kaldırılmasının nedenlerinin nerede aranması gerektiği sorununu ortaya atmıştır. Mably'ye göre, insanoğlunun bütün kötülükleri, mal varlığı adaletsizliğinden kaynaklanmaktadır. Toplumun, varlıklılar ve yoksullar olarak bölünmesi, zorbalığın ortaya çıkması, halkın köleleştirilmesi, bütün nifak ve kavgaların, yasaların çiğnenmesi, bütün sosyal sorunlar, eşitsizlik ve doğa yasalarının insanlar tarafından çiğnenmesi nedenleriyle ortaya çıkmıştır; doğa yasaları, ortaklığa ve özel mülkiyetin eşitliğine hükmetmiştir. Mably, toplumsal eşitsizliğin ortaya çıkış nedenlerini, bazen kimi insanların tembelliğiyle, bazen kimi insanların girişimci ruhuyla, bazen kimi memurların yolsuzluklarıyla vb. açıklayarak idealist bir şekilde yorumlamaktadır. Buradan, Mably'ye göre, hor görülenlerin hoşnutsuzluğu, nefret ve kıskançlık duyguları ortaya çıkmıştır.

İnsanlar, ürünlerin haksız dağılımını önlemek için, toprakları eşit olarak bölme kararı almışlardır. Böylece, kötülüklerin nedeni olan toprakların bölünmesi hakkındaki yasalar doğmuş, ortak mülkiyetin doğal yasaları çiğnenmiş ve özel mülkiyet doğmuştur. Bu koşullar altında, ilk başlarda yararlı olan

11) A.g.y., s. 58-59

12) A.g.y., s. 79-80

rekabet, gıpta ve kıskançlığa, tutku oyunu, mağrurluğun, alçaklığın, gaddarlığın, açgözlülüğün ve zorbalığın kazanmasına yol açmıştır. İnsanlar doğa yasalarını değiştirdikten sonra, zorbalığın egemenliğini sağlamlaştırmışlar, bütün halklar birbirlerine karşı silahlanmışlar ve yoksullar, varlıklıların egemenliği altına girmişlerdir.

Mably, kölelik Antik Yunan ve Roma'da utandırırken, modern Avrupa'nın yüzkarası ve sefaleti olduğunu belirtmiştir. Çok büyük bir kızgınlıkla, halkın yoksullaşmasının ve hâkim sınıfların ölçsüz lüks yaşamlarının resmini çizmiştir. Kendi zamanının Fransa'sı bakımından, "Çalışkan ve yetenekli insanların yaşadığı doğal olarak verimli olan, ama boş bırakılan (yani ihmal edilen ve kullanılmayan topraklar – ÇN) topraklar, sarı benizli, ümitsiz, yarı çıplak çiftçiler ve hemen hemen üstü samanla örtülmemiş kulübeler gördüğünü"¹³ yazar. Yoksulların bu çaresiz sefaleti, varlıklıların lüksüne ve saltanatına karşı, nasıl keskin bir çatışkı içindedir!

18. yüzyılın feodal Fransa'sında boyunduruk altındaki çiftçilerin çıkarları ve beklentileri, Mably'nin bütün insanların çalışmaya yükümlü olduğu, zenginler ve yoksullar olarak bölünen toplumda, çalışmanın mutsuzluğa dönüştüğü ve avareliğin lüks içinde boğulduğu şeklindeki dünya görüşlerinde yer bulmuştur. "Bitmeyen lüks gereksinimlerimiz ve avareliğimiz, toprakların işlenmesine mahkûm ettiğimiz mutsuz insanları aralıksız boyunduruk altına sokmaktadır... Tarlada çalışan çiftçileri baskı altında tutan işleri, bütün insanlar ortaklaşa yapabilseydi, çok büyük bir mutluluk olurdu. Bizim açgözlülüğümüz, onları yoksulluk içinde bırakmaktadır. Alın terlerinin meyvelerinden, onlara çok cimrice pay verilmektedir; dertlerin bütün yükleri onların sırtındadır ve şu andaki dertlerinden belki de daha da kötüleşecek olan geleceklerinden korkmaktadırlar. Buna rağmen Avrupa'nın siyaseti övülmektedir."¹⁴

Mably, özel mülkiyetin ortaya çıkmasını, insanoğlunun mutsuzluğunun kökeni olarak görmüş ve şu sonuca varmıştır: İnsanlar, sadece ve sadece, ilk çağlardaki ortak mülkiyet yeniden yaratılırsa, mutlu olabilirler.

Mably, kendi zamanının feodal Fransa'sının toplum düzenini çok sert eleştirmiş, yeni ortaya çıkan burjuva düzenlerine karşı da eleştirel davranmıştır. Fakat komünizm, Fransız ütöplastlerine, mekân ve zamandan bağımsız, rüyası görülebilecek fakat insanlar tarafından, gerçekte hiçbir zaman erişilemeyecek, "doğal" bir düzen olarak görünmüştür. Onlar taraftan insanlar, en iyi düzenin üstünlüklerini takdir etmek için gerekli ahlaka sahip görülmezken, Mably'ye, ahlak öğretmek ve kendi ütopyasının gerçekleştirebileceği mutlu bir adanın rüyasını görmekten başka bir şey kalmaz.

13) A.g.y., s. 217

14) A.g.y., s. 69

Mably, kendi Cumhuriyetini kurmak için, iyi bir iklime ve sağlıklı suya sahip olan boş bir ada hayal etmiştir. Bu Cumhuriyette ne varlıklılar ne de yoksullar olacaktır, orada herkes eşit ve özgürdür ve Anayasa, yalnızca özel mülkiyet yasağını içerecektir. "Çalışmalarımızın meyvelerini, bir toplumsal ambara gönderirdik ve bunlar, bütün yurttaşlara ait olan devlet hazinesi ve mal varlığı olurdu. Her yıl, aile reisleri, görevi, herkesin ihtiyaçlarına göre gerekli malların ve ortak düzenin gerektirdiği biçimde işlerin dağıtımını ve devlette ahlak değerlerinin sağlamlaştırılması olan ekonomistlerinin seçimlerini yaparlardı."¹⁵ diye yazar.

Fakat, Mably, yaşadığı çağın koşullarında, ortak mülkiyetin canlandırılmasının pratik olarak olanaksız olduğu görüşündedir; çünkü insanlar, onun sözlerine göre, pek çok hata ve yanlışlara sahiptirler. Toplum ahlakının iyileşmesi, yararsız ihtiyaçların giderilmesinden kopmak, onun görüşlerine göre, eşitliğin gerekli koşuludur. Bu nedenle yasa koyucu, karşı rüzgârda gemiyi ustaca yöneten gemi kaptanları gibi davranmalı ve insan tutkularını fark ettirmeden istenilen yöne nasıl yönlendirebileceğini öğrenmelidir. Bundan daha önemlisi, özel mülkiyeti yok sayamasa bile ona bağlı olan kötülükleri kazıyacak yasalar çıkarmalıdır.

Mably, onun görüşüne göre, topluma yararlı bir dizi önlemleri sayar. Mal mülk sahibi olmayanlara büyük yük olan dolaylı vergileri kaldırmak, kira gelirlerini yok etmek, değerli kâğıtlarla spekülasyonu yasaklamak gerekir. Lüks tüketime karşı yasalar çıkarılmalıdır. Ticari korumacılık kaldırılmalı ve hatta yasaklanmalıdır. Varlıkları sürekli küçülten miras hakkı sınırlandırılmalıdır. En son olarak da yurttaşların, saptanan kuralların dışında, toprak sahibi olmalarına izin vermeyen tarım yasaları çıkarılması gerekir. Bütün bu önlemler, Mably'nin görüşüne göre, toplumu komünizme geçişe hazırlamalıdır.

Mably'nin görüşlerinin ütöplik ve idealist niteliği, hayallerindeki en iyi toplum düzenine götürecek yolları henüz bilmemesinde ve toplumda çok büyük devrimsel değişimleri gerçekleştirebilecek bir toplum gücünü görmemesinde -o, bunu 18. yüzyılın tarihsel koşullarında göremezdi de- yatar.

.....
: Bu çeviri, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birli- :
: ği tarafından hazırlanmış olan "Felsefe Tarihi" :
: adlı eserin Almanca yapılan 1959 Berlin baskı- :
: sı göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. :
: Eserin 1. cildinin 7. bölümünün 5. kısmı, 535. ve :
: 544. sayfalar arasındaki bölümler çevrilmiştir. :
:

15) A.g.y., s. 313

Aydınlanmacı bir filozof olarak Kant

Prof. Dr. Doğan GÖÇMEN • Dokuz Eylül Üniversitesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Kant Aydınlanmacılığı insanın kendisinin sebep olduğu yani kendisinden başka kimsenin sorumlusu olmadığı reşit olmama durumundan çıkma olarak tanımlıyor. Reşit olmama durumunu Kant, insanın "kendi anlama yetisini bir başkasının katkısı olmadan kullanamama" olarak tanımlıyor. Bu belirlemesiyle mantıksal olarak tutarlı bir şekilde "sen kendi aklını kullanmaya cesaret et!" çağrısında bulunuyor. Kant'ın özellikle bu çağırışı yapmasının somut bir bağlamı var.

Immanuel Kant Aydınlanmacılığın bir çocuğudur.

Hepimiz insanlarız ve bundan dolayı insanlığı kendimizde taşıyoruz veya insanlığa aidiz.

Johann Gottfried Herder

Herhangi bir insanın sahip olduğu veya sahip olduğunu sandığı gerçeklik değil, tersine onun gerçekliğe ulaşmak için dürüst çabası insanın değerini oluşturur.

Gotthold Ephraim Lessing

Bu kısa yazıda Kant'ın "Aydınlanmacılık Nedir?" Sorusuna Yanıt" adlı makalesinin çerçevesine yakından bakılıp, makalenin bugünün kuşakları için anlaşılır olması için bazı çözümlemeler ve yorumlar yapılacaktır.

Bir filozof olarak Immanuel Kant Aydınlanmacılığın bir çocuğudur. İngiltere'de, Fransa'da bütün dünyada insanlığın kaderini değiştiren, insanlığa özgürlük yolunu açan devrimler yapmış fikirlerin taşıyıcısı olan Aydınlanmacı çağın bir insanıdır Kant. Onun Aydınlanmacı felsefesine dair yorumlara dayanarak gericilik, ahlaksızlık, karanlık ve kirlilik karşısında sergilenen uzlaşmacı (konformist) tutumların onun felsefesinin ruhuyla, bizzat kendi yaşamına da uyguladığı yalanı yasaklayan sıkı ahlak öğretisiyle uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Ama aynı zamanda Aydınlanmacılığın bir filozofudur da o. Onu kendisinin de çocuğu olduğu Aydınlanmacı çağ filozof yapmıştır. Bu özelliğiyle Kant aynı zamanda Klasik Alman Felsefesi'nin kurucusudur da.

Klasik modern Alman felsefesini betimlemek için "Alman İdealizmi" kavramı yerine "Klasik Alman Felsefesi" tabirini kullanıyorum; çünkü diğer kavramdan farklı olarak bu kavram hem Johann Gottlieb Fichte ve Friedrich Schelling üzerinden Kant'tan Hegel'e kadar uzanan filozoflar arasında her bakımdan (yalnızca "idealist" olmaları bakımından değil) çok sıkı bir bağ olduğunu; Klasik Alman Felsefesi'nin Kant'tan Hegel'e bir oluşum süreci sergilediğini ve bu oluşum sürecinin elbette ciddi bir diyalektik felsefeyi kurduğunu, ama bu felsefenin aynı zamanda materyalizme doğru evrildiğini de düşünüyorum. Bu süreçsel sistematik ve kavramsal bütünlüklü felsefe oluşurken aynı zamanda Marksçı felsefenin oluşumunu da kendi içinde hazırlamıştır. Kant'ın attığı taş sayısız geniş daireler çizmiş ve bu, insanlığı aydınlatmaya devam ediyor. Buna karşın

“ Onu kendisinin de çocuğu olduğu Aydınlanmacı çağ filozof yapmıştır. Bu özelliğiyle Kant aynı zamanda Klasik Alman Felsefesi'nin kurucusudur da.

”

"Alman İdealizmi" kavramı Kant'tan Hegel'e olan felsefi oluşumun süreçliliğini göz ardı etmektedir; bu filozoflar arasındaki sıkı sistematik süreçsel bağı koparmaktadır ve oluşturmuş oldukları kapsamlı kavramsal-kuramsal iç-bağıntıyı hepsinin "idealist" olmasına indirgemektedir. Benzer nedenlerden dolayı modern Avrupa felsefesini de betimlerken "Klasik Modern Avrupa Felsefesi" kavramını kullanıyorum.

Kant'ı Aydınlanmacı bir filozof olarak okumanın koşulu

Ünlü Alman Suhrkamp Yayınevi'nden çıkan, çağdaş Alman filozoflarından Dieter Henrich'in "Yüzyılımızın en değerli Kant biyografisi" olarak tanımladığı ve en kısa sürede muhakkak Türkçeye çevrilmesi gereken *Immanuel Kant* adlı devasa eserinde Rus filozofu Arseni Guliga¹, sivil bir insan ve filozof olarak Kant'ın yaşamını yorumlarken şöyle der:

Bir Aydınlanmacı, bir filozof olarak Kant üzerine düşünmek isteği akla hemen "'Aydınlanmacılık Nedir?' Sorusuna Yanıt" adlı makalesini getirir.

"Kant'ın yaşamının dışsal bakımından hep aynı ve tekdüze, aynı şekilde çalışmış olanların yaşamında olduğundan belki de daha tekdüze geçmiştir. Bunun onun iç yaşamı, tinsel yaşamı bakımından söylenmesi mümkün değildir. Burada şaşırtıcı şeyler olmuştur. Alışılmış olanın ötesine giden fikirler oluşmuştur; bunlar sabitleşmiştir, başkalarıyla kavga halinde olmuştur; mücadelede kaybolup gitmişler veya olgunlaşmışlardır. Onun düşünceleri evrenin en son sınırına ulaşmak için kıtalarda dolaşmıştır, yeryüzünün sınırlarının ötesine geçmiştir. Onun

1) Ülkemizde ne yazık ki pek bilinmeyen, fakat Klasik Alman Felsefesi üzerine çok önemli eserler vermiş olan Arseni Guliga için bkz.: <http://filosofia.dickinson.edu/encyclopedia/gulyga-arseni/> (erişim: 12.02.2021).

düşünceleri insan ruhunun derinliklerine nüfuz etmiş ve kendi kendisini tanımak istemiştir." ²

Kant'ın yukarıda işaret edilen dış görünüş bakımından "tekdüze" bir yaşam sürmüş olmasından dolayı onun son derece mekanik bir insan olduğu sanılır, oldukça mekanik bir yaşam sürdüğüne inanılır ve Newton çağıının filozofu olması nedeniyle düşün dünyasına da mekanik ilkelerin tamamıyla hâkim olduğundan hareket edilir. Bu konuda onun akşamları tam saat 7'de hep "dakik" olarak yaptığı yürüyüşleri ünlü örneği oluşturur. Kant'ın bu yürüyüşleri onu "sıradan" insanlarla ve halkla buluşturur. Bu arada Kant'ın dakikliğine o kadar güvenilir ki, Königsberg'in sakinleri saatlerini ona göre ayarlarlar. Bu söylence onun düşün dünyasının algılanmasında, kullandığı sıkı mantık dilin de etkisiyle bugüne kadar hala çok etkilidir. Sanki Kant insanın yaratıcı spontaneliğini reddeder, görmezden gelir. Oysa Kant'ın düşün dünyası son derece dinamik ve bu düşüncelerinin oluşmasına, onun tabiriyle "aydınlanmacı çağ"ın sorunları kaynaklık eder. Kant çağını "aydınlanan çağ" olarak tanımlarken çağının sürekli hareket, değişim ve dönüşüm içinde olduğuna yani kısacası döneminin son derece dinamik olduğuna dikkat çekiyor.

Kant'ı Aydınlanmacı bir filozof olarak okumak, onun son derece hareketli, son derece dinamik olan çağında son derece dinamik olan düşün dünyasıyla ilişkili görmek ile mümkündür.

Nedir Kant'a göre henüz aydınlanmamış olan, fakat "Aydınlanmacı" (*Aufklärung*) çağın teorik soruları ve pratik sorunları? Önce Kant'ın kendi çağını nasıl tanımladığına bakalım. Kant, kendi çağına neden "aydınlanmış" değil de "aydınlanan" çağ demiştir? Ve onu bu bağlamda "aklın kamusal kullanımı" ve "aklın özel kullanımı" ayırmasına götüren çağının çelişkisi nedir?

Bir Aydınlanmacı, bir filozof olarak Kant üzerine düşünmek isteği akla hemen "'Aydınlanmacılık Nedir?' Sorusuna Yanıt" adlı makalesini getirir. Aydınlanmacılığa dair bu tanım denemesinin sonunda Kant, insanın kendisinin sebep olduğu reşit olmama durumundan çıkış konusunda vurguyu inanç ve din meselesine yaptığını söylüyor, fakat makalesinin başında da düşünmeye cesaret etmeye çağırıyor. "Sapere aude!" diyor Augustus döneminin ünlü Roma şairi Horatius'tan ödünç aldığı sloganla. Ancak bu cesaret ile insan bizzat kendisinin sebep olduğu reşit olmama durumundan çıkabilecek ve kendi başına düşünebilen ve davranabilen insan olabilecektir. Peki, reşit olmak ne demektir? Nedir kendi akıl yetisini başkalarının yardımı olmadan kullanabilmek? Elbette büyük bir ahlak filozofu

2) Arseni Guliga, Immanuel Kant, Suhrkamp Verlag, Frankfurt a.M., 1985, s. 7.

olarak Kant bu sergilediğimiz fikirleriyle insanın ahlaken ceza ehliyetli olabilmesinin koşullarını araştırıyor ve tanımlıyor. Bu nedenle Kant'ı Aydınlanmacı bir filozof olarak okumak, onun son derece hareketli, son derece dinamik olan çağında son derece dinamik olan düşün dünyasıyla ilişkili görmek ile mümkündür. Çağının soruları onun düşüncesini son derece dinamik kılan, capcanlı işleten sorular ve konular. Kant'ın makalesinin hemen ilk cümlesinde vurgulayarak yaptığı Aydınlanmacılık tanımını tam olarak anlamlandırmak için bu tanımlı bağlamına oturtmak gerekmektedir.

Felsefi Eleştiri Programı ve "Aydınlanmacılık Nedir? Sorusuna Yanıt" makalesi

Aydınlanmacılığa dair güncel tartışmalarda Michel Foucault'nun bir 'yeni aydınlanmacılık' denemesi doğrudan Kant'ı eleştiri konusu yaptığı için popülerdir.

Kant'ın bu makalesi onun bütün felsefe kuramının en özlü ifadesidir.

Foucault'nun Türkçede "Aydınlanma nedir?" başlıklı iki farklı makalesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki "Magazine Littéraire" adlı derginin Mayıs 1984 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Aynı başlığı taşıyan ikinci makale Foucault'nun bugün Dits et Ecrits (Konuşmalar ve Yazılar) olarak bilinen derlemenin 4. cildinde yer alan ve P. Rabinov tarafından yayınlanan *Foucault Reader*'den alınmıştır. "Magazine Littéraire"den çevrilen metne "Birinci Makale" ve *Foucault Reader*'den çevrilen metne "İkinci Makale" olarak gönderme yapacağım.

Foucault "Birinci Makale"de, Kant'ın "Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt" başlığını taşıyan makalesinde başka birçok yazısından farklı olarak "mevcut durum" ve "şimdiki zaman" sorusunu gündeme getirdiğini ileri sürüyor. Şöyle diyor Foucault söz konusu makalesinde:

"Bence Kant'ın bu metninde ilk defa ele alır görüldüğü soru, şimdiki zaman sorusu, güncellik sorusudur: Bugün neler olup bitmektedir? Şu anda neler olup bitmektedir? Ve hepimizin kendimizi içinde

bulduğumuz ve halen yazmakta olduğum şu anı tanımlayan bu 'şimdi' nedir?"

Burada söz konusu olan 'şimdi odaklı' bakışın Kant'ın başka metinlerinde bulunmadığını ileri sürüyor Foucault. René Descartes'ın hiçbir metninde 'şimdi nedir?' sorusuna rastlanmaz Foucault'ya göre. Bu soru yalnızca Kant'ın "Aydınlanmacılık Nedir? Sorusuna Yanıt" başlıklı yazısında sorulur. Fakat kanımca Kant'ın felsefesine ve genel olarak da Klasik Modern Avrupa felsefesine dair bu yaklaşım son derece yanlış bir yaklaşımdır.

Kant, eleştiriyi felsefi bir program olarak geliştirmesiyle çağı arasındaki bağı Saf Aklın Eleştirisi'nde doğrudan kurar. Kant'a göre modern çağ bir eleştiri çağıdır.

Elbette Foucault da Kant'ın *Üç Eleştiri'si* ile "Aydınlanmacılık Nedir? Sorusuna Yanıt" başlıklı makalesi arasında bir ilişki olduğunu kabul eder. Şöyle der Foucault Birinci Makale'de: "...ben bu kısa makale ile *Üç Eleştiri* arasında var olan bağı vurgulamanın zorunlu olduğuna inanıyorum." Fakat bu ilişkinin hangi anlamda alınması gerektiği sorusuna açıklık getirmez. Foucault, aynı makalesinde Kant'ın tarihe ayırdığı metinler arasındaki ilişkinin de altını çizmek ister. Fakat dikkat çekilen bu ilişkinin de hangi anlamda alınması gerektiği sorusuna açıklık getirmez Foucault. Aynı makalesinde "bu küçük metnin bir anlamıyla eleştirel düşünce ile tarih üzerinde düşünmenin kavşağında durduğudur" diye belirtse de bunun ne anlama geldiğine açıklık getirmez.

Kant'ın bu makalesi onun bütün felsefe kuramının en özlü ifadesidir ve olgunluk dönemi metinlerinde doğrudan başlıkta gördüğümüz "eleştiri" kavramını hangi anlamda almamız gerektiğine yani yalnızca bir felsefi kuramlar eleştirisi değil, aynı zamanda hakikatin kendisinin pratik bir eleştirisi olarak da alınması gerektiğine ilişkin bir bakışı sergilemektedir. Bu nedenle Kant'ın "Aydınlanmacılık Nedir? Sorusuna Yanıt" başlıklı makalesi genel felsefi eleştiri programından koparılamaz, tersine onun en özlü ifadesi olarak alınmalıdır.

Kant'ın söz konusu felsefi eleştiri programı, *Klasik Modern Avrupa Felsefesi'nin* kapsamlı eleştiri programının bir ifadesidir. Descartes'ın tüm metinlerinde olduğu gibi Kant'ın tüm metinlerinde de büyük soru, kavramın hem geniş anlamında hem de dar anlamında kendi çağının nasıl bir çağ olduğu sorusudur. Kant bunu örneğin erken dönem metinlerinde son derece dinamik olan modern dönemi kavrayabilmek için felsefenin de Ortaçağ felsefesinin ve teolojisinin eleştirisi olarak son derece dinamik olarak kurgulanması gerektiğinden hareket eder. Bunu yapabilmek için şimdiye kadar yalnızca betimleyici yani hiçbir şekilde eleştirel olmayan felsefe yapma tarzını, felsefeye 'negatif büyüklüğü'

yerleştirerek aşmak ister. Böylece felsefe salt betimleyici olmaktan kurtulacaktır. Bununla birlikte felsefede de pozitif olan ile negatif olanın birliği sağlanmış olacaktır. Bu, sürekli hareket halinde, değişen dönüşen dünya ve dünyada oluşan ve yok olan ile sürekli beraber hareket eden felsefeye dünyayı kavrama yetisi kazandıracaktır.

Felsefe eleştirel olmak zorundadır. Kant bu yaklaşımıyla felsefeyi çağının içinde bulunduğu değişimin yönlendiricisi olarak tasarladığını gösterir. Olgunluk döneminin metinlerinde eleştiri felsefi bir program olarak karşımıza çıkar ve bu hiç kuşkusuz bir rastlantı değildir. Kant, eleştiriye felsefi bir program olarak geliştirmesiyle çağı arasındaki bağı *Saf Aklın Eleştirisi'nde* doğrudan kurar. Kant'a göre modern çağ bir eleştiri çağıdır. Felsefenin kendi çağını kavraması ancak kendisini eleştirel olarak yeniden kurgulamasıyla mümkün olacaktır. *Üç Eleştiri'den* oluşan felsefi eleştiri programı, bir eleştiri çağı olan modern çağı kavramlaştırma çabasından doğmuştur.

Reşit olmama durumunu Kant, insanın "kendi anlama yetisini bir başkasının katkısı olmadan kullanamama" olarak tanımlıyor.

Leibniz modern bir metafizik kuramının ortaya konusu olarak düşünülmüş olan *Monadoloji'nin* 22. paragrafında modern çağın şimdiki zaman odaklı olduğunu ve geçmişi ve geleceği şimdiki zamanda kavradığını gösterir. Geçmiş zaman şimdiki zamanda kapsanıp aşılmıştır ve gelecek şimdiki zamanda potansiyel olarak bulunmaktadır. Leibniz'in zamanın üç boyutunu bu şekilde ilişkilendirmesi, güçlü bir tarih felsefesini zorunlu kılmaktadır. Kant'ın felsefi eleştiri programının mümkün kaynaklarından birisidir Leibniz'in bu yaklaşımı. Zaten Baruch de Spinoza'nın doğa ile tanrıyı felsefi olarak eş anlamda kurgulamasıyla felsefenin şimdiki zaman odaklı olmaktan başka gidebileceği yol kalmamıştır. Spinoza bunu yaparken elbette hem empirist hem de rasyonalist geleneğin şimdiki zaman odaklı felsefi yaklaşımını ölçü almaktadır. Zira Descartes'ın "düşünüyorum" ilkesi ile Francis Bacon'ın "deneyim" ilkesi şimdiki zaman odaklıdır. Modern felsefenin kurucu unsuru olan Descartesçı rasyonalizm ile

Baconcu empirizm yani Hegel'in tabiriyle modern felsefenin iki partisinin de dünya tasarımı şimdiki zaman odaklıdır.

Kant Aydınlanmacılığı insanın kendisinin sebep olduğu yani kendisinden başka kimsenin sorumlusu olmadığı reşit olmama durumundan çıkma olarak tanımlıyor.

Bunun ne anlama geldiğini en iyi betimleyenlerden birisi Hegel'dir. Hegel *Tinin Fenomenolojisi'nin* önsözünde 8. paragrafta modern çağda insanlıkta ve felsefede şimdiki zaman odağının nasıl kurulduğuna dikkat çekerken, insanlığın tininin "zorla" öbür dünyadan bu dünyaya döndürüldüğüne işaret ederken, bununla "Kopernikçi Devrim" ile birlikte başlayan, tüm toplumsal, kültürel, ahlaki, siyasi ve saire devrimlere işaret eder. Türkiye'de cumhuriyetin kurulması dünya çapında yaşanan bu dünyevileşme devriminin bir parçasıdır. Bu nedenle Kant'ın gerçekliğin bir eleştirisi olarak kurguladığı ve *Üç Eleştiri'de* ifadesini bulan felsefi eleştiri programı şimdiki zaman odaklıdır ve düşüncede devrim yapmayı amaçlarken aynı zamanda aydınlanmaya başlamış olan çağın pratik ilerleyişinin teorik olarak da önünü açmak olduğunu söyleyebiliriz. Bura-ya Türkçede pek bilinmeyen *Pedagoji Üzerine* adlı metninden bir pasaja dikkat çekmek istiyorum. Bu pasajda ifade edilen düşünce tüm eleştiri felsefesine bir çeşit anahtar niteliği taşımaktadır. Şöyle diyor Kant: "Biz disipline etme, kültür ve sivilleşme döneminde yaşıyoruz, fakat ahlakileşme döneminden hala çok uzaktayız." Buna göre eğitimin amacı içinde bulunduğumuz çağda insanları toplumsallaştırmaktır, sivilleştirmektir. Onları kültürlü varlıklar haline getirerek aynı zamanda ahlaklı varlıklar olmalarının koşulunu da sağlamak amaçlanmaktadır. İnsanların ahlaki olabildiği çağ gerçek anlamda "aydınlanmış çağ" olacaktır. Ve bundan ne yazık ki hala çok uzaktayız. Kant'ın eleştiri felsefesinin içeriği ve amacı bu bir cümlede saklıdır. Hegel, *Tinin Fenomenolojisi'nin* önsözünde paragraf 11'de "çağımız bir doğum ve yeni bir döneme geçiş çağıdır" derken Klasik Alman Felsefesi'nin Kant'tan beri oluşan içeriğine dikkat çekiyor aynı zamanda.

"Sapere Aude!" çağrısı neden yapılır?

"Düşünmeye Cesaret Et!" çağrısı ne anlama geliyor?

Kant Aydınlanmacılığı insanın kendisinin sebep olduğu yani kendisinden başka kimsenin sorumlusu olmadığı reşit olmama durumundan çıkma olarak tanımlıyor. Reşit olmama durumunu Kant, insanın "kendi anlama yetisini bir başkasının katkısı olmadan kullanamama" olarak tanımlıyor. Bu belirlemeyle mantıksal olarak tutarlı bir şekilde "sen kendi aklını kullanmaya cesaret et!" çağrısında bulun-

yor. Kant'ın özellikle bu çağırışı yapmasının somut bir bağlamı var. İnsanlara her taraftan düşünmeyin emri yağıyor. Örneğin subay askerlere "düşünmeyin, talim yapın!" diye emreder. Maliyeden sorumlu olan, yurttaşlara "düşünmeyin, ödeyin!" diye emreder. Din adamı "düşünmeyin, inanın!" diyor. Bunların hepsi insanların üzerinde "efendi" pozisyonunda ve insanlara, düşünmeyin, emirlere uyun!, diye emrediyorlar. Buna karşın "(d)ünyada yalnızca tek bir efendi: istediğiniz kadar ve istediğiniz konuda *düşünün; fakat itaat edin!*" diyor. Bu 'efendi' Büyük Friedrich'dir. Kant, çağını "Aydınlanmacılık Çağı" olarak tanımlarken, onu çekinmeden aynı zamanda "*Friedrich'in yüzyılı*" olarak tanımlar.

Ve bu çağırının cesaretlendirdiği düşünme eylemi Kant'a göre insanlığın içinde bulunduğu mevcut durumdan çıkması için en çok ihtiyaç duyduğu şeydir.

Büyük Friedrich çoğu Aydınlanmacı filozofun toplum ve siyaset felsefesi çerçevesinde tanımladıkları "aydınlanmış despot" düşüncesinin en iyi örneği olarak alınır. Bununla ilişkili olarak da onun kral olarak bulunduğu Prusya despotizmi dönemi "aydınlanmış despotizm" dönemi olarak kabul edilir. Fakat Büyük Friedrich aslında dünya tarih sahnesinin trajik bir figürüdür. Büyük Friedrich'in babası ünlü filozof Christian Wolff'u idam ile tehdit ederek Prusya'yı 48 saat içinde terk etmesini emreden I. Friedrich Wilhelm'dir. Bu kral bilim ve felsefe düşmanı olarak bilinir ve Prusya'yı büyük bir askeri güç haline getirdiği için "asker kral" olarak anılır. Müzik ve felsefe ile ilgilenen, edebiyatı seven Büyük Friedrich babasının Prusya'da kurduğu düzeni dayanılmaz bulduğu için Fransa'ya kaçmak ister. Fakat refakatçisi ile yakalanır. Gözlerinin önünde refakatçisinin kafası kesilir. Kendisi kurşuna dizilme tehlikesiyle savaş mahkemesinde yargılanır.

Fakat sonra her şey yoluna girer ve 1740 yılında kral olarak tahta oturur.

Büyük Friedrich'in trajik bir figür olması onun kraliyet dönemi ile ilgilidir. Büyük Friedrich Machiavelli'ye karşı ünlü "Anti-Machiavelli" denemesini yazmıştır ve kralları uyruklarının hükümdarı olarak değil, hizmetçileri olarak belirlemiştir. Fakat tahta çıktıktan sonra mutlakiyetçilik ilkesini vücuda getirmiştir. Yaşam tarzı bakımından Epikürosçuluğu savunmaktadır, fakat Stoacı olarak yaşamak zorunda kalmıştır. Fransa ile ilgili olan her şeyi seven birisi olarak Fransa'ya karşı savaş yürütmüştür. İşte bu nedenle yani hep olduğunun tersi olmak, yapmak istediğinin hep tersini yapmak zorunda kaldığı için dünya siyaset tarihinin trajik figürlerinden birisidir. Fakat ünlü Aydınlanmacı Fransız tıpçı ve filozof Julien Offray de La Mettrie öldüğünde hakkında kaleme aldığı denemesi onu felsefi bilgi bakımından döneminin doruk noktalarından birisi olarak göstermiştir. Bu nedenle Büyük Friedrich "aydınlanmış despot" olarak da anılır ve "asker kral" olarak anılan babasının tersine "filozof kral" olarak bilindiği için de Prusya despotizmi onun tahta oluşu nedeniyle "aydınlanmış" olarak anılır.

Kant'ın 'sapere aude!' çağırısı aslında aynı zamanda aydınlanmaya açık, aydınlanmayı mümkün kılan 'yeni ve daha uygar bir çağa geçmeye cesaret et' çağırısı olarak da alınabilir.

İşte bu nedenle yani sistemin her tarafından yurttaşlara "düşünme, emirlere uy!" sloganı yükselirken, Büyük Friedrich "istediğiniz kadar ve istediğiniz konuda *düşünün; fakat itaat edin!*" demekle düşünmeye cesaret etmeye çağırılmış olmaktadır. Ve bu çağırının cesaretlendirdiği düşünme eylemi Kant'a göre insanlığın içinde bulunduğu mevcut durumdan çıkması için en çok ihtiyaç duyduğu şeydir. Zira düşünme yetisini kullanmasını bilmeyen ne içinde bulunduğu mevcut durumun reşit olmama durumu olduğunu ne de bu durumdan çıkışın nasıl mümkün olabileceğini bilebilir.

Kant veya Foucault: 'Klasik Aydınlanmacılık' mı yoksa 'Yeni Aydınlanmacılık' mı?

Kurulmuş olan geleneksel feodal sistemin her tarafından yurttaşlara karşı "düşünme, emirlere uy!" sloganı yükselirken, Büyük Friedrich bizzat babasının kurduğu sistemin karşısında "istediğiniz kadar ve istediğiniz konuda *düşünün*" diye seslenir. Yeter ki "*itaat edin!*" diye ekler koşulunu. Yasalar, tüzükler, kurallar, formüller; kısacası, kurulu düzen bir bütün olarak düşünmeyi yasaklamıştır. Kant'a göre insanın düşünmesini engelleyen tüzükler, formül-

ler "insanın doğa tarafından bahşedilen yetilerinin bir mekanik veya daha çok kötüye kullanımıdır, ebedi reşit olmama durumunun ayak kelepçeleridir." Büyük Friedrich kuşaklar arası kopuşa iyi bir örnektir. Babasının darağacıyla tehdit ederek ülkeyi 48 saat içinde terk etmek zorunda bıraktığı Aydınlanmacı filozof Christian Wolff'u danışmanı (*Geheimrat*) olarak atar. Büyük Friedrich sistem veya yapı ile özne arasındaki ilişkinin incelenmesine dair örneğin Georgi Plehanov tarafından *Tarihte Bireyin Rolü Üzerine* adlı eserinde önemli tarihsel bir örnek olarak alınır. Sistem feodal ve gericidir. Fakat sistemin başındaki kral "aydınlanmış despottur" ve toplumunu yeni ve ileri bir çağa taşımak istemektedir. Kant bu durumda 'sapere aude!' çağrısı yapmıştır.

Kant, toplumsal yapılar, ilişkiler, süreçler aydınlatılmadığı sürece teker teker bireylerin aydınlanma çabasının rastlantısal olacağına dikkat çeker.

Kant'ın bu çağrısı elbette Descartes'ın "düşünüyorum, o halde varım" özdeyişini hatırlatır. Descartes'ın bu belirlemesi bazen bağlamından koparılır ve sanki kilisenin tahakkümünün gerekçelendirmesiymiş gibi sunulur. Fakat unutmayalım ki Ortaçağ'ın en yüce erdemi inanma idi. Descartes inanmanın karşısına bilgiyi mümkün kılan düşünmeyi en yüce erdem olarak koyar. Ve ancak bilgi ve düşünceye dayanan inanmayı tek mümkün inanç biçimi olarak kabul eder. Öyleyse 'sapere aude!' çağrısı aynı zamanda herkesin kendisinde de gerçekleştireceği toplumun bir bütün olarak içinde bulunduğu cehaletten bilgilenecek çıkışa bir çağrıdır. Fakat bu söylenenler yukarıda Büyük Friedrich ve onun "aydınlanmış despottluğu" hakkında söylenenlerin ışığında alınınca Kant'ın 'sapere aude!' çağrısı aslında aynı zamanda aydınlanmaya açık, aydınlanmayı mümkün kılan 'yeni ve daha uygar bir çağa geçmeye cesaret et' çağrısı olarak da alınabilir. Bu çağ insanın ahlakileşeceği çağa doğru ilerleyişin de önünü açacaktır.

Teker teker insanların kendilerini, onların "neredeyse doğası olmuş olan reşit olmama" durumundan kurtarması oldukça "zordur". Mümkündür, fakat çok zordur. Fark edileceği gibi Kant'ın vurgusu sisteme, yapıyadır. Bu nedenle örneğin

Foucault'dan farklı olarak aydınlanmayı herkesin kendi çabasına bırakmak yerine bir bütün olarak sistemin değiştirilmesine yapar. Fakat Kant teker teker insanları kendilerini aydınlatma yükümlülüğünden muaf tutmaz. Elbette herkes ancak kendisini aydınlatabilir. Kant, toplumsal yapılar, ilişkiler, süreçler aydınlatılmadığı sürece teker teker bireylerin aydınlanma çabasının rastlantısal olacağına dikkat çeker. Bir toplumun yani Kant'ın tabiriyle "bir kamuoyunun eğer ona özgürlüğü verilirse kendi kendisini aydınlatması daha çok mümkündür, hatta neredeyse kaçınılmazdır." Buna karşın Foucault post-yapısalcı tutumuna uygun olarak değişimin nesnesi olarak yapıları ve süreçleri düşünmenin kapsamının dışında tutar. Foucault'ya göre "eleştiri artık evrensel değerlere sahip biçimsel yapıların aranması için değil, fakat daha çok, kendimizi, yaptığımızın, düşündüğümüzün, söylediğimizin öznesi olarak kurduğumuz ve tanıdığımız olayları tarihsel sorgulayan olarak uygulanacaktır. Bu anlamda bu eleştiri, aşkınsal değildir ve amacı metafiziği mümkün kılmak değildir..." Foucault burada "eleştiri, aşkınsal değildir" derken, önermiş olduğu 'yeni aydınlanmacılık' açısından değişimin konusunun artık yapılar ve süreçler olmadığını ima ediyor. Yani Foucault'ya göre, Marksçı kavramlarla ifade edecek olursak, 'yeni aydınlanmacılık' değişimin nesnesi olarak "üretim biçimini" ve "üretim ilişkilerini" tamamıyla düşünümün dışında bırakmaktadır. Foucault sınıf kavramının yerine kendi başına çabalayan bireyi koymaktadır. Buna uygun olarak da 'yeni aydınlanmacılık' açısından "metafiziği mümkün kılmak", metafiziğin nasıl mümkün olduğunu araştırmak bir amaç değildir, yani bireyleri aşan yapılara ve süreçlere yönelen felsefi bilinç durumlarının kurulması anlamsızdır. Böylelikle Foucault Kant'ın kamusal dediği ve benim toplumsallık dediğim toplumsal özneyi hiçlikte çözmektedir. Oysa Kant kalıcı değişimlerin ancak yapıların, ilişkilerin ve süreçlerin ilkesel olarak değişmesiyle mümkün olacağını düşünmektedir. Bu konuyu Frankfurt Okulu bağlamında da *Modern Felsefe* adlı kitabımda (s. 109-114) ayrıntılı olarak tartıştım.

Doğa insanı kendi başına düşünebilmesi ve davranabilmesi için gerekli yetilerle potansiyel olarak donatmıştır. Kant'ın kendi tabiriyle söyleyecek olursak doğa insanları "yabancı yönlendirmeden muaf etmiştir". Fakat insanlar korkak veya tembel, korkak ve tembel oldukları için, hatta bu onların "neredeyse doğası" olduğu için, doğanın kendilerini donattığı yetilerini geliştiremezler, onu aktüel ve işler hale getiremezler. Böylece insanların tüm üstün yetileri çöker ve çürür. Reşit olmama durumu yani başkasının yardımı olmadan anlama yetisini kullanma becerisinden yoksun olma durumu, alışkanlık halini alır ve sonunda insanların severek katlandıkları bir durum halini alır. Kendi durumunun, kendi halinin bilincinden olmayan, kendi kendinin de bilincinde olmaz, bir öz-bilinç geliştirme olanağından yoksun olan birisinin kendisini bilme-

si de mümkün olmayacaktır.

Böyle bir insanın "korkak ve tembel" olmasından daha 'doğal' bir şey olamaz. Tembel olurlar, çünkü zamanında işler kılınmamış, dolayısıyla çürümeye yüz tutmuş olan anlama yetisini sonradan çalıştırmaya girişseler de bunu, bir yöntemden yoksun oldukları için de çoğu kez başaramazlar ve kendilerine yenik düşerler. İnsanların anlama yetileri böylece zamanla tembelleşir, en sıradan yargılarda bulunmaları bile olanaksızlaşır ve giderek işlemez olur. Korkak olurlar, çünkü anlama yetisini kullanmasını bilmeyen insanların korkak olmaktan başka seçenekleri yoktur. Burada söz konusu olan korkaklık, insanın kendisini dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koruması için, dikkatli olmak amacıyla bir nevi bir erdem olarak geliştirdiği korkaklık değildir. Burada Kant'ın işaret ettiği korkaklık, durumunu bilmezlikten, kendini bilmezlikten, ne olacağını bilmezlikten kaynaklanan korkaklıktır. Ve elbette bu durumda bütün bunları bildiğini sandığı otoritelerden kaynaklanan korkaklık da eklenir.

Kant'a göre tehlike göze alınmaya değer. Zira mesele özgürlük meselesidir.

Anlama yetisini kullanma becerisinden yoksun olma; alışkanlık sonucu doğal hal almış olan tembellik ve korkaklık; ve bundan kaynaklı olarak mutluluk yanılsaması yani mutsuzluğu mutluluk olarak algılayan bilinç yanılsaması sonucu "vasiler" (*Vormünder*) insanlığın büyük çoğunluğu üzerinde gözetim ve kontrol (*Oberaufsicht*) kurar. İnsanlığın büyük çoğunluğunun içinde kadınların yani "güzel cins"in (*das schöne Geschlecht*) tamamı bulunmaktadır. Kant'ın burada "vasiler" olarak tanımladığı Platon'un ve Thomas Aquinas'ın "çoban" olarak betimlediği krallardan başkası değildir. Kant metninde kimi kastettiğini açıkça belirtmek yerine "başkaları" kavramını kullandığı için, ünlü akşam yürüyüşlerini sıkça beraber yaptığı ve eski bir öğrencisi olan Johann Georg Hamann tarafından "cesur" olmamakla suçlanmıştır. Hamann'a göre Kant herkesi cesur olmaya çağırmaktadır, fakat kendisi cesur davranıp, kimi kastettiğini açıkça söylememektedir. Ama Kant'ın metninden kimlerin kastedildiği açıkça anlaşılmaktadır. Ayrıca Kant içerik

bakımından son derece açıktır ve sözünü de esirgememektedir. Örneğin "vasiler" insanlar üzerinde tahakküm kurunca onlara kendilerinin "ev hayvanı" gibi davranırlar. Onları "önce aptallaştırdıktan ve bu sakın yaratıkların içine kapattıkları koşum arasının dışında hiçbir şekilde kendi başlarına yürümeye kalkmamaları için dikkatlice önlem alırlar; bu amaçla sonra onlara, eğer kendi başlarına yürümeye kalkarlarsa, tehlikeyi gösteriyorlar." Fakat Kant'a göre tehlike göze alınmaya değer. Zira mesele özgürlük meselesidir. İnsan kendi başına yürümeye çalışırken hiç kuşkusuz birkaç defa düşebilir. Ama sonunda yürümesini muhakkak öğrenecektir.

Aydınlanmacılığı hangi anlamda almalıyız?

Aklın kamusal ve özel kullanımı arasındaki ayrım ne anlama gelmektedir?

Peki, Kant'a göre Aydınlanmacılık nedir? Kant'ın söz konusu metni okunup bitirildikten sonra genellikle akılda yazının ilk cümlesi kalıyor: "*Aydınlanmacılık, insanın kendisinin sebep olduğu reşit olmama durumundan çıkıştır.*" Bu cümle genellikle ezbere bilinir ve söylenir. Kant reşit olmama durumunun ne anlama geldiğini, reşit olmamanın ne demek olduğunu insanın bizzat kendisinin edimlerinin ve tutumlarının sonucu olarak betimler. Sonra reşit olmama durumundan çıkış için perspektifsel bir politik yönelim ve uygulama önerir. Bu bağlamda ünlü aklın "kamusal kullanımı" ile aklın "özel kullanımı" arasında ayrım yapar. Kant'ın bu ayrımı yapmadan önce reşit olmama durumundan çıkışın sonunda durumun ne olacağına ve buna ulaşmanın yolunun ve yönteminin ne olduğuna ilişkin açıklaması gözden kaçtığı zaman sonrasında söylenenlerin anlaşılması mümkün olmuyor. Hatta anlamsız, çok anlamsız bile gelebiliyor. Zira Kant'ın reşit olmama durumundan çıkışın sonunda oluşacak olan duruma ve bu duruma ulaşmanın yolunun ve yönteminin ne olduğuna ilişkin açıklaması gözden kaçarsa, aklın kamusal ve özel kullanımına ilişkin yapmış olduğu ayrım reşit olmama durumunun idarecileriyle yani vasileri ile bir çeşit uzlaşmacılık (*konformizm*) olarak bile algılanabilir.

Kant, kamuoyunun geçmişini, mevcut durumunu ve geleceğini ilgilendiren konular hakkında düşüncülerinde özgür bırakılırsa kamusal tartışma sürecinin sonunda en doğru olanı bulabileceğinden hareket ediyor.

Reşit olmama durumundan çıkış ne anlama gelmektedir, bunun sonunda oluşacak olan durumu hangi anlamda almalıyız? Kant hedefe yerleştirdiği durumu nasıl betimliyor? Kant, kamuoyunun geçmişini, mevcut durumunu ve geleceğini ilgilendiren konular hakkında düşüncülerinde özgür bırakılırsa kamusal tartışma sürecinin sonunda en

doğru olanı bulabileceğinden hareket ediyor. Hatta toplum kendisini ilgilendiren konularda kamusal veya ortak akıl yürütme konusunda serbest bırakılırsa, aydınlanması kaçınılmaz olacaktır. Zira bu durumda toplum demokratik bir şekilde farklı yaklaşımları ve görüşleri beraber tartacak ve sonunda muhakkak en doğru ortak akla ulaşacaktır. Hatta toplum kendini ilgilendiren konularda serbest bırakılırsa, meşruluğu geleneğe, dine, doğaüstü güçlere vesaire dayanan kralların yerine aydınlanma güzergahında kendisinin yönlendiricisi olabilecek kendi başına düşünme yetisini elde etmiş olan 'doğal liderlerini' de ortaya çıkarabilecektir. Kant, burada benim halkın 'doğal liderleri' olarak kavramlaştırdığım kişilerin niteliğini betimlerken reşit olmama durumundan çıkışın her bir insan için ne anlama geldiğini tanımlıyor. Şöyle diyor Kant:

"...reşit olmama durumunun boyunduruğunu kendileri atıp kurtulduktan sonra her insanın kendi değerinin ve mesleğinin değerlendirmesini yapacak bir tane göre kendi başına düşünmesini kendi etraflarında yayacaklardır."

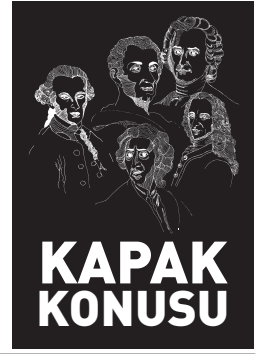
Kamusallığın oluşması, toplumsallığın aydınlanmış çağa doğru ilerlemesinin de koşuludur.

Kant bu pasajda reşit insanı betimliyor. Reşit insanın başkasının yardımı olmadan kendi anlama yetisini kendi başına kendisinin kullanmasının ne anlama geldiğini tanımlıyor. Reşit insan yani başkasının yardımı olmadan kendi anlama yetisini kendi başına kullanabilen insan kıskançlık, rekabet duygusu, imrenme ve öykünmeden arınmış bir şekilde "kendi değerini ve mesleğini" kendisi değerlendirebilecektir. Eş deyişle böyle bir insan kendisi olacaktır, kendisini bilecektir. Dikkat edilirse Kant burada insanın kendini belirlemesi, kendi güçlerini ve yetilerini bulup keşfetme sürecinde hiçbir toplumsal yaptırımdan bahsetmemektedir. Burada söz konusu olan, yakından bakılırsa görülecektir, Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi*, *Ahlakın Metafiziğinin Temellendirilmesi* ve *Ahlakın Metafiziği'nde* (özellikle Erdem Öğretisi'nde) ahlaka dair geliştirdiği düşüncelerin bir özü, özeti verilmektedir: Reşit insan kimdir, nasıl düşünür ve nasıl davranır?

Kant reşit topluma ilişkin herhangi bir tanımlama işine girışmiyor. Böyle bir toplum aydınlanmış ve insanların gerçekten ahlaki olabilecekleri bir toplum olacaktır. Böyle bir toplumun oluşması yine toplumsal bir süreçtir.

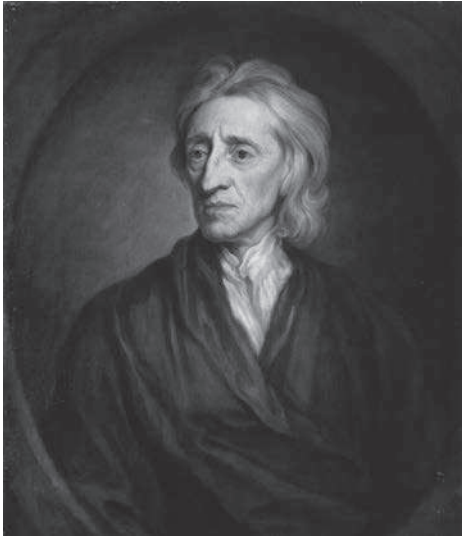
Yukarıda aktardığım pasajda Kant reşit topluma ilişkin herhangi bir tanımlama işine girışmiyor. Böyle bir toplum aydınlanmış ve insanların gerçekten ahlaki olabilecekleri bir toplum olacaktır. Böyle bir toplumun oluşması yine toplumsal bir süreçtir. İşte, Kant'ın aklın kamusal kullanımı ile özel kullanımı arasındaki aslında çelişki dolu ayrımı bu süreç bağlamında anlam kazanmaktadır. Bu ayrım çelişki doludur, çünkü gerek özel kullanımda gerekse kamusal kullanımda kullanılan aynı akıldır. Bir alanda yani kamusal alanda özgür olması ve özel kullanımda yükümlülöklere boğulması anlaşılır değildir. Fakat söz konusu çelişki Kant'ın düşünsel çelişkisi değildir. Aydınlanmış topluma geçiş sürecinin kendisi çelişki dolu bir süreçtir. Kant aklın kamusal kullanımını özgürleştirmek istemekle feodal sistemin hemen hiç tanımadığı kamusalığın oluşmasını amaçlamaktadır. Kamusalığın oluşması, toplumsallığın aydınlanmış çağa doğru ilerlemesinin de koşuludur. Bu süreçte aklın özel kullanımına getirilen sınırlar ancak dışlar sıkılarak kabul edilebilecek bir şeydir. Kant'ın tüm felsefi külliyatı böyle kamusal bir özgürlük perspektifinin yakalanması ve bu yönde güzergâhın önünün açılmasına dairdir. Kant'ın biyografisinin yazarı Arseni Guliga Aydınlanmacı projenin üç sütun üzerinde yükseldiğine dikkat çekiyor. Bunlar; *birincisi* en iyi toplumsal düzen nedir ve bu nasıl mümkündür sorusu etrafında şekillenen düşüncelerdir. *İkincisi*; bilginin temellendirilmesi ve yayılması ile aydınlanmanın sağlanması. Bu ise kamusalığın oluşması ve eğitimle mümkündür. *Üçüncüsü*; insanlığın aydınlanmış çağa ereceğine dair iyimser bakış. Bu bağlamda değişimin zorunlu ve mümkün olduğunun temellendirilmesi yapılmaktadır. Bu çaba modern felsefede, Hegel'in üst uğrağını temsil ettiği diyalektik felsefenin kurulmasına götürecektir. Bu kadar çelişkili olan bir dünyanın kavranması ve yine çelişkilerle dolu olan değişim sürecinin başka türlü örgütlenmesi mümkün değildir. Kant'ın yukarıda genel hatlarıyla tartıştığımız makalesinin üzerinde yükseldiği bu üç sütundur. Yukarıda sunduğumuz bakış bu farklı perspektiflerden okunmaya, zenginleştirilmeye, derinleştirilmeye ve tamlanmaya açıktır ve muhtaçtır.

John Locke'un siyaset kuramının Aydınlanma'ya katkıları

Arş. Gör. Fahriye YARAŞ ELALMIŞ* • Bartın Üniversitesi Felsefe Bölümü

Locke, insanın toplumsallaşmasını kuramsal olarak açıklarken bir ideal ortaya koyar. Bu ideal ise doğa durumundan ayrılan sivil topluma dâhil olan bireyin kaybını değil, kazancını sağlamak üzere oluşturulmuştur. Bu demek değildir ki Locke'un iktidarın sınırları, görevleri, uyrukların hakları gibi konuları ele alması pratik hayattan tamamen kopuk, salt kuramsal alanda hapistir. Aksine Locke, düşünceleri ile daha önce de belirttiğim gibi dönemin toplumsal sorunlarına eğilmiş ve kendisinden sonraki dönemlere de bir temel bırakmıştır.

John Locke, modern felsefeyi mümkün kılan aydınlanmanın düşünsel temeline önemli katkı sağlamıştır.

Aydınlanma insanlık tarihinde düşünsel ve olgusal bir süreci ifade eder. Bu süreçte yaşanan toplumsal hareketlerle düşün dünyası birbiri ile besleyici bir ilişki içerisine girerek önemli ilke ve kavramlara yönelmemizi sağlamıştır. Özgürlüğün ve rasyo-nelliğin temel göstergeler olduğu Aydınlanma, ilerleme düşüncesi-ni heybesinde taşıyan, pusulasını bilim yapan, insan hakları adına kazanımların yaşandığı bir akıl çağıdır. On yedinci ve on sekizinci yüzyılları kapsayan bu sürecin siyasal ve tarihsel bir olgu olarak başlangıcı 1688 yılında yaşanan İngiliz Devrimi, doruk noktası ise 1789 Fransız Devrimidir. Kuramsal alanda ise Aydınlanma Çağı bu yüzyıllar içerisinde pek çok düşünsel üretime yol açmasının yanı sıra on dokuzuncu yüzyılın devamında aydınlanmayı farklı perspektiflerle yorumlayan, aydınlanmanın eleştirisini yapan figürleri de doğurmuştur.

Görüldüğü üzere Aydınlanma hem oldukça geniş bir döneme işaret eder hem de zengin bir perspektif sunar. John Grier Hibben, *Aydınlanma Felsefesi* eserinde Aydınlanmanın esas itibarıyla Locke'un 1690 yılında yayımladığı ünlü *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Deneme* eseriyle başladığını ve Kant'ın 1781 yılında yayımladığı *Saf Aklın Eleştirisi* eseri ile sona erdiğini belirtir.¹ İlkel olarak düşünce dünyasında sabit bir baş ya da sonu göstermek konusunda çekimser olmayı yeğlemekle beraber söyleyebilirim ki Locke'un dönemin kurucu filozoflarından olduğu tartışmasızdır. Erken modern dönem filozoflarından John Locke, modern felsefeyi mümkün kılan aydınlanmanın düşünsel temeline önemli katkı sağlamıştır. Bu açıdan bu kısa yazı çerçevesinde İngiliz Aydınlanmasının önde gelen isimlerinden biri olan John Locke'un Aydınlanma döneminin neden önemli isimlerinden biri olduğunu, Aydınlanma'ya katkılarını siyaset kuramı sınırları dâhilinde göstermeyi deneyeceğim.

“ 17. ve 18. Yüzyılları kapsayan bu sürecin siyasal ve tarihsel bir olgu olarak başlangıcı 1688 yılında yaşanan İngiliz Devrimi, doruk noktası ise 1789 Fransız Devrimidir. ”

Locke'un hükümet üzerine iki incelemesi

Locke siyaset kuramını *Hükümet Üzerine Birinci ile İkinci İnceleme* eserlerinde kaleme almıştır. Orta Çağa egemen olan iktidar anlayışı *non est potestas nisi a Deo* (Tanrıdan gelmeyen iktidar yoktur) düşüncesi üzerine kuruludur. Bu görüş iktidara mutlak bir

1) J. G., Hibben, *The Philosophy of the Enlightenment*, New York, Charles Scribner's Sons, 1910, s. 3.

güç sağlamakla kalmıyor, ona sınırsız biat edilmesi gerekliliğini de içeriyordu. Özgür bireylerin var olduğu bir toplum kuramı için öncelikle bu görüşün eleştirilmesi ve ortadan kaldırılması gerekliydi. Dolayısıyla Locke ilk incelemesinde Robert Filmer'e yönelttiği eleştiriler ile dönemin kutsal kitap aracılığıyla temellendirilmeye çalışılan monarşik iktidar anlayışına karşı çıkmıştır. İnsanın doğal özgürlüğüne karşıt olan ve mutlak monarşiyi savunan Robert Filmer'in *Patriarchia* (1680) eserine eleştiri olarak yazılan *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, iktidarın tanrısal kaynağının olamayacağını açıklar. Locke'un Tanrısal dayanaklar üzerine kurulmuş mutlak monarşi düşüncesine eleştirisi Şanlı Devrimi olumlattığını göstermektedir. Siyaset kuramını aydınlanmacı bir bakışla sunan Locke, düşünce sisteminin bütününe de Orta Çağın iktidar anlayışına karşılık kendi aklını kullanarak toplumsallaşan bireyin yükselişi üzerine temellendirir.

Locke, doğa durumunu insanların bir başkasının boyunduruğunda olmaksızın yaşanılan bir dönem olarak görür.

Yönetim Üzerine İkinci İnceleme ise toplumun gerçek kökeni, boyutu ve amacı üzerine görüşlerini ortaya koyduğu eserdir. Bu eserinde sözleşme kuramını açıklayan Locke, doğa durumunda insanları özgür ve eşit olarak tanımlar ve bireylerin siyasal yaşamlarını belirleyebileceklerini çünkü insanların toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde yol gösterecek olan doğa yasasını akılları ile kavrayabileceklerini vurgular. Özgürlük anlayışını doğal hak kuramıyla açılar. Doğal hakların doğa yasasının kavranması sonucu doğrudan bilineceğini düşünür.

Doğa durumu ve doğal hak kuramı

Sözleşme kuramına göre insan doğuştan toplumsal değildir; insanlar aralarındaki ilişkiyi düzenlemeyi sağlayacak bir sözleşme üzerinde uzlaştıklarında toplumu kendileri oluştururlar. İşte, bu sözleşme öncesi dönem, doğa durumu olarak adlandırılır. Locke, doğa durumunu insanların bir başkasının boyunduruğunda olmaksızın yaşanılan bir dönem olarak görür. Ona göre doğa durumunda bağımsız iradeleriyle hareket eden insanlar, sahipliğin de olan şeylerin tasarrufuna kendileri karar verir. Herhangi bir tabiiyetin söz konusu olmadığı doğa

durumu bir özgürlük durumudur. Doğa durumunda hiç kimse diğerinden fazla iktidar ve yetkiye sahip olmadığından karşılıklı bir eşitlik söz konusudur.² İnsanların eşit ve özgür olarak yaşaması, barışçıl bir yaşam sürüldüğü yorumunu beraberinde getirir.

Locke'un doğa durumundaki insanı özgür olarak açıklamasının, sınırsızlığı ya da başıbozukluğu ifade etmediğini söylemek gerekir. Doğa durumunda insan ilişkilerini belirleyen doğa yasası, bu özgürlüğün sınırlarını da belirler.

Lockecü Aydınlanma bireyin kendi aklını kullanmasına cesaret etmesini salık veren ve hakikatin, aklın ışığında ilerleyen bireylerce kavranabileceğini ifade eden bir dönemdir.

*"Doğa Durumunun, bu durumu yöneten, herkesi bağlayıcı bir Doğa Yasası vardır: Bu Yasanın ta kendisi olan Akıl, sadece kendisine danışacak olan tüm insanoğluna, herkesin eşit ve bağımsız olmasından dolayı, hiç kimsenin diğerinin Yaşamına, Sağlığına, Özgürlüğüne ya da Sahiplenmelerine zarar vermesi gerektiğini öğretir."*³

Doğa yasası doğal haklarımızın belirleyicisidir ve yasa, doğal hakların korunabilmesinin koşulu olarak bir takım sorumlulukların yerine getirilmesini de zorunlu kılar. Buna göre yaşamın, özgürlüğün ve sahipliklerin korunması bireyin doğal hakkıdır ve başkalarında da bu haklara zarar verilmemesi yükümlülüğü söz konusudur.

Doğal hakları ve yükümlülükleri anlayabilmek için gerekli yetiler insanda potansiyel olarak vardır. Yasanın bilgisi insanda doğuştan bulunmaz, öyle olsaydı küçük çocuklar ya da akli dengesi bozuk insanlar da yasanın bilgisine sahip olurdu; herkes bu yasaya uyardı. Locke doğa yasasının aklın yetilerinin özenle ve dikkatle kullanıldığında bilinebileceğini maden çıkarma metaforu⁴ ile açıklar. Yer altında bulunan değerli madenleri kazıp çıkartacak el kol ya da bunları çıkartmaya yarayacak makinaları icat edecek akıl herkeste bulunur fakat bu potansiyellere sahip olmak kimseyi zengin yapmaz. Elini, kolunu, aklını kullananlar, emek sarf edenler, o değerli madeni yerkürenin derinliklerinden kazıp çıkartır. İşte, doğa yasasını keşfetmek de böyle olur, herkes onu anlayabilecek potansiyele sahiptir fakat onu anlamak için özenli düşünmek, çabalamak gerekir. Bu yolla doğa yasası akıl tarafından keşfedilebilecektir.

2) Bkz. John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınevi, Ankara, 2012, s. 9.

3) Bkz. John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınevi, Ankara, 2012, s. 10-11.

4) Bkz. John Locke, *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, çev. İsmail Çetin, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999, s. 33.

Görüleceği üzere, Lockecu Aydınlanma bireyin kendi aklını kullanmasına cesaret etmesini salık veren ve hakikatin, aklın ışığında ilerleyen bireylerce kavranabileceğini ifade eden bir dönemdir. Bireylerin kendi akıl yürütmesi ile elde edeceği düşüncelere güvenmelerini isteyen bu dönemde akıl egemen kılınmıştır. Locke'un doğa yasasının bilgisine ulaşılmasına dair yaptığı açıklamalar da epistemolojik, politik ve ahlaki alanlarda aklın pozisyonunu bu anlamda gözler önüne sermektedir.

*"Doğa yasalarını ihlal etmek insanlığından vazgeçmek demektir. [...] Akla yatkın insanlar doğa yasasını keşfedecek ve yaşamını onlara göre uygulamaya çaba gösterecektir."*⁵

Locke, sivil toplum kuramında sözünü ettiğimiz yaşam, özgürlük ve sahiplik ile ilgili üç doğal hakkı kapsayan bir mülkiyet hakkından söz eder.

Doğa durumunda insanlar arasındaki ilişkileri düzenleyen doğal hak kuramı, ona uygun davranışlarda bulunmayan insanların var olabileceği gerçekliğini yadsımaz. Hatta Locke'un yasanın doğuştan değil de akıl tarafından keşfedilir olduğunu ve bazı kesimlerin potansiyellerindeki yetiyi kullanmayarak buna ulaşamayacağını ifade etmesi bu gerçekliğin kabulüdür. Dolayısıyla doğa durumunda yasa ya aykırı hareket ederek barışçıl durumu tehlikeye sokan durumlarla karşılaşmak mümkündür. Tam da bu noktada Locke'un yaşam, özgürlük ve sahipliklerimiz üzerindeki doğal hakkımızı koruyan ve sürdürülmesini sağlayacak olan sivil toplum tasarısı kendini gösterir.

Mülkiyet hakkı

Locke, sivil toplum kuramında sözünü ettiğimiz yaşam, özgürlük ve sahiplik ile ilgili üç doğal hakkı kapsayan bir mülkiyet hakkından söz eder. Mülkiyet hakkını dar bir çerçeveye hapsetmek yerine bu üç ilke üzerinde genişletmesi, onun felsefesinin en can alıcı noktalarından biri olmakla birlikte meselenin daha iyi anlaşılması amacıyla öncelikle doğa durumunda sahiplik ile neyin kastedildiğini açıklamak gerekir. Locke, doğa durumunda insanın edinim ilişkisini *sahiplik* (possession) kavramını

kullanarak açıklarken sivil toplum durumuna geçildiğinde *mülkiyet* (property) kavramını kullanmaya başlar. Bu, doğa durumunda edinim ilişkilerinin sınırları ve kuralları bağlamında düşünüldüğünde rahatlıkla anlaşılabilir bir tercihtir. Doğa durumunda edinim emek vasıtasıyla gerçekleşmektedir. En basit ifadeyle meyve, onu ağaçtan toplayanın olur.

*"Pınardan akan Su ayrı ayrı her bir kişiye ait olmasına rağmen, testideki suyun sadece onu testile çıkaranın olduğundan kim kuşku duyabilir?"*⁶

Locke'un politikasında mülkiyet hakkına dair bir düşünce geliştirme çabasının dönemin tarihsel, ekonomik ve elbette toplumsal dinamiklerinin doğurduğu bir sonuç olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Emek ile sahip olma arasında doğrudan kurulan bu ilişki, kişinin emeği kadarını edinebilmesi anlamına gelir. Varlığa emeğini katan kişinin ona sahip olmasını meşru bulan bu anlayış, emek gücünün insandaki doğal sınırı nedeniyle edinim için doğal bir sınırlamadır. Emeğin varlığın üretimine katkı sunması da oluşabilecek kıtlık için doğal bir önleyicidir. Bunların yanında Locke sahipliğin kişinin kendisine yetecek kadar olması, bir başkasına da o şeyden faydalanabileceği kadarının bırakılması, o şeyin çürütülerek israf olmasına engel olacak miktarda yani sadece tüketilecek kadarına sahip olunması koşullarından bahseder. Bu kurallar çerçevesinde kişinin kendi yaşamını sürdürmesine yetecek kadarını kendisinin kılması, diğerlerinin yaşamını sürdürmeleri için gerekli olanın bırakılmasını da sağlar. Böylelikle doğa durumunda herkesin yaşam hakkı korunmuş olur. Mülkiyet ise hukuki bir ilişki içerisinde kendisini gösterir ve mülkiyet söz konusu olduğunda bir başkasının kullanımı dışlanır.

Locke'un politikasında mülkiyet hakkına dair bir düşünce geliştirme çabasının dönemin tarihsel, ekonomik ve elbette toplumsal dinamiklerinin doğurduğu bir sonuç olduğu rahatlıkla söylenebilir. Nitekim, mülkiyetin yeniden düzenlenmesi ve tanımlanmasının o dönemin düşün dünyasında temel bir konu olması, toplumun sınıfları arasında iktidara karşı yükselen 'mülksüzleştirilmelerine engel olacak önlemler alınması' talebinin açık bir uzantısıdır. Bu bakımdan İngiliz İç Savaşının figürlerinden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

İç savaşın figürleri: Eşitlikçiler ve Kazıcılar

İngiliz iç savaşında devrimci dönemin öne çıkan gruplarında geleneksel mülkiyet ilişkilerine eleştiri ve hatta özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasına

5) John W. Yolton, "Locke on the Natural Law" Philosophical Review, Vol. 67, October, 1958, s. 495.

6) John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınevi, Ankara, 2012, s. 25.

dair savlar; egemen sosyo-ekonomik anlayışa karşı bir mücadeleyi ifade etmektedir. On yedinci yüzyılda İngiltere'de araziler büyük toprak sahiplerinin elinde bulunuyordu, mülkiyet az sayıda insanın elinde toplanmışken küçük toprak sahipleri mülksüzleşme tehlikesi yaşıyor, küçük üretici ve emekçiler haklarını arıyordu. İngiliz toplumsal hareketinin aktivistlerinden olan bir gruba, özel mülkiyetin eşit hale getirilmesi savlarından hareketle Eşitlikçiler (Levellers) -Düzleyiciler olarak da bilinirler- adı verilmiştir; bu grup zanaatkârlar, tüccarlar gibi orta sınıf içerisinde yer alanlardan oluşuyordu. Aslında grubun içerisinde az da olsa bir mülke sahip olanlar yer aldığı için grubun mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılmasına dair bir iddiası yoktu. Zenginleşmemiş orta sınıfı ve küçük üreticiyi temsil eden bu grup halk egemenliği fikrini ilk dile getiren gruplardandır. Eşitlikçiler siyasal alanda ayrıcalıkları kaldırmak istiyor ve eşitlikçi siyasal toplumsal hakları savunuyorlardı. Fakat bu grup parlamento-yu etkilemede başarısız oldu. Cromwell tarafından Eşitlikçilerin önderi tutuklatıldı, ayaklanma bastırıldı.

Locke'un doğa durumu açıklamalarında doğal haklar olarak karşılaştığımız bu haklar sivil toplumun oluşmasıyla birlikte sivil haklara dönüştürülür.

Eşitlikçilere göre daha radikal bir grup olan Kazıcılar (Diggers) -topraksızlar ya da kazıyıcılar olarak da bilinirler- ise kendilerini Gerçek Eşitlikçiler (True Levellers) olarak görmüştür. Kamu arazilerini halka açarak özel mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuşlardır. Surrey'deki St. George Tepesi'nde kamu arazisini işgal ederek ortak mülkiyet anlayışlarını pratikte gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Yaşananlar toprak sahiplerinin tepkisini çekmiş ve yaklaşık bir yıl süren bu denemeleri Cromwell tarafından önderlerinin idam edilmesi ile bu kez kanlı bir şekilde sonlandırılmıştır.⁷

7) İngiliz Devrimi ve devrimde etkin olan gruplar hakkında daha ayrıntılı bilgi almak için bkz., Ellen Meiksins Wood, Özgürlük ve Mülkiyet Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi, çev. Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, içinde İngiliz Devrimi Bölümü, ss. 238-318. Deniz Zabcı, "Spinoza ve Locke: Siyasal

İngiliz iç savaşının mülkiyet, onay, doğal hak, direnme hakkı gibi konularla var ettiği bu atmosfer, düşün dünyasını çepeçevre sarmıştır. Locke'un politikasında üzerinde durduğu temel meseleler, yaşananlar ile örtüşmektedir. Ortak onayla sözleşme sonucu oluşturulan sivil toplumda siyasal iktidar meşruiyetini sözleşmeden alır ve bireylerin sahip olduğu doğal hakları korumakla görevlidir. Doğa yasasından hareketle hazırlanan pozitif yasa bireyin canının, malının ve özgürlüğünün korunmasını sağlar. Locke, bunların tehlikede olduğu durumlarda ise bireyin iktidara karşı direnme hakkı olduğunu ifade eder.

Sivil toplum kuramı

Sözleşmecî toplum anlayışı insanı özgür, kararlarını kendi veren, akıl sahibi ve tüm bunlardan hareketle aktif -kendi yaşamının, varoluşunun kurucusu- bir birey olarak görür. İnsan kendisinden aşkın bir güç tarafından belirlenen iktidara biat eden ya da doğasının katışıksız bir sonucu olarak toplumsallaşan pasif konumundan kurtarılır. İnsanlar toplum kurma konusunda ikna olduklarında, sözleşip bir toplumu oluşturmaya giriştiklerinde doğa yasası pozitif yasanın oluşturulması için bir temel oluşturur. Toplumsallaşmayı kabul etmiş ve pozitif yasa aklın yasası ışığında kurgulayacak bu insanlar, doğa durumunda sahip oldukları yargı ve yürütme haklarını devredecekleri iktidarın görev ve sınırlarını da belirleyeceklerdir. İnsanlar kendilerini yönetecek bu iktidarı tanımalı ve onaylamalıdır, aksi takdirde olacakları Locke şöyle ifade eder:

"[B]ir insan kendisi üzerinde iktidar uygulamaya ilişkin bir hakka sahip olan kişinin kim olduğu konusunda tatmin edilemediği sürece, hiçbir zaman, vicdanen herhangi bir iktidara itaat etmeye zorlanamaz. Eğer bu böyle olmasaydı, korsanlarla meşru prensler arasında fark olmazdı; güç sahibi olana, başka şeye gerek olmadan hemencecik itaat edilirdi ve taçlar ile asalar, sadece zorbalık ve yağmacılığın mirası haline gelirdi."⁸

Doğa yasasından hareketle hazırlanan pozitif yasa bireyin canının, malının ve özgürlüğünün korunmasını sağlar. Locke, bunların tehlikede olduğu durumlarda ise bireyin iktidara karşı direnme hakkı olduğunu ifade eder.

Sivil toplumun kurulmasında temel amaç doğal hakların güvenliğinin sağlanması olduğu için insanların doğa durumundaki yürütme ve yargılama

Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, (Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları), 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 476-478.

8) John Locke, *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Kırılgiç Yayınevi, Ankara, 2007, s. 88.

yetkilerini devredecekleri iktidar bu amaca hizmet edecekse meşrudur. Locke'un toplum kuramının mihenk taşı: "İnsanların Devletlerde birleşmelerinin ve kendilerini Yönetim altına koymalarının asıl ve ana amacı, Mülkiyetlerinin korunmasıdır."⁹ Burada mülkiyet hakkı ile ifade edilenin yaşam, özgürlük ve servet olduğunu unutmamak gerekir.

Locke'un görüşleri pratikte var olan / olacak olan, tarihsel olarak bir toplum durumunun ifadesi değildir.

Locke'un doğa durumu açıklamalarında doğal haklar olarak karşılaştığımız bu haklar sivil toplumun oluşmasıyla birlikte sivil haklara dönüştürülür. Bu noktada doğa durumundan sivil topluma geçişin bir hak kaybı yaşatmadığının altını çizmek gerekir. Hatta bu yorumu bir adım ileriye taşıyarak doğa durumundan sivil topluma geçişin bireye kazanım sağladığını söylemeliyim. Locke'un doğa durumunda insanları özgür, eşit, yargı ve yürütme gücüne sahip olarak tanımlaması, doğa durumunun bu barışçıl yorumu; ilk bakışta sivil toplumu mükemmel doğasından kopan ve kendini sınırlayan insanın bir kaybıymış gibi düşündürtebilir. Bu bakış, kuruluş amacına hizmet etmeyen bir toplumsal durumun içerisinden bakan insanın pratikte yaşadığı örneklemeye dair yorumu olacaktır. Oysa Locke'un görüşleri pratikte var olan / olacak olan, tarihsel olarak bir toplum durumunun ifadesi değildir. Locke, insanın toplumsallaşmasını kuramsal olarak açıklarken bir ideal ortaya koyar. Bu ideal ise doğa durumundan ayrılan sivil topluma dâhil olan bireyin kaybını değil, kazancını sağlamak üzere oluşturulmuştur.

Bu demek değildir ki Locke'un iktidarın sınırları, görevleri, uyrukların hakları gibi konuları ele alması pratik hayattan tamamen kopuk, salt kuramsal alanda hapistir. Aksine Locke, düşünceleri ile daha önce de belirttiğim gibi dönemin toplumsal sorunlarına eğilmiş ve kendisinden sonraki dönemlere de bir temel bırakmıştır. Özgürlük, eşitlik, mülkiyet, direnme, onay gibi kavramları ele alışı, kendinden sonraki toplumsal hareketleri ve felsefeyi şekillendirmiştir. Örneğin onun toplum kuramı Amerikan Anayasası'nı etkilemiştir.

9) John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınevi, Ankara, 2012, s. 81.

"Bütün insanlar eşit ve özgür yaratılmıştır, Yaratıcıları tarafından verilen, doğuştan gelen/ içkin ve devredilemez haklara sahiptirler, yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı bunların arasındadır, bu hakları güvence altına almak amacıyla insanlar arasında meşru güçlerini, yönetilenlerin rızasından alan Hükümetler kurulur, her ne zaman herhangi bir yönetim biçimi bu haklara zararlı olmaya başlarsa, yönetimi değiştirmek ya da feshetmek ve güvenliklerini ve mutluluklarını etkilemesi en muhtemel görünen şekilde güçlerini düzenleyerek ve yönetimin temellerini bu ilkelere dayandırarak yeni bir hükümet kurmak halkın hakkıdır."¹⁰

Bu ifadeler, Thomas Jefferson'ın da aralarında bulunduğu beşli komite tarafından hazırlanan 1776 yılında yayınlanan *Bağımsızlık Bildirisi*'nde geçmektedir.

Direnme hakkı

Locke'a göre mülkiyet hakkı yaşamın sürdürülebilmesi için zorunlu bir haktır ve o, bu hakla ilişkili olarak bir hakkın daha varlığından bahseder; direnme hakkı. Yaşama, bedensel sağlık bütünlüğü, özgürlük ve servet bireyin en tabii haklarıdır ve iktidarın görevi bunları korumak ve muhafaza etmektir. Keyfi ve mutlak bir iktidar karşısında bu doğal hakları tehlikeye giren birey başlangıçta onayla var ettiği siyasal iktidarın oldukça uzağında bir iktidarla, bir despotla karşı karşıyadır. Hiç kimsenin onayın sınırının dışına çıkmış olan despotik iktidara itaat borcu yoktur.¹¹

Özgürlük, eşitlik, mülkiyet, direnme, onay gibi kavramları ele alışı, kendinden sonraki toplumsal hareketleri ve felsefeyi şekillendirmiştir. Örneğin onun toplum kuramı Amerikan Anayasası'nı etkilemiştir.

Birey despot karşısında nasıl bir direnme hakkına sahipse aynı şekilde yasama iktidarının çözülmesi de direnme hakkını doğuracaktır. Bir yöneticinin uyruklarının onayı olmaksızın keyfi iradesi ile yaşamada değişiklik yapması yönetimin artık işlevini yerine getirmediği, meşru çizgisinden saptığı anlamına gelir. Direnme hakkı düzenin bozulması adına değil, bozulmuş olan düzenin yeniden onarımı adına bireye tanınan bir haktır.

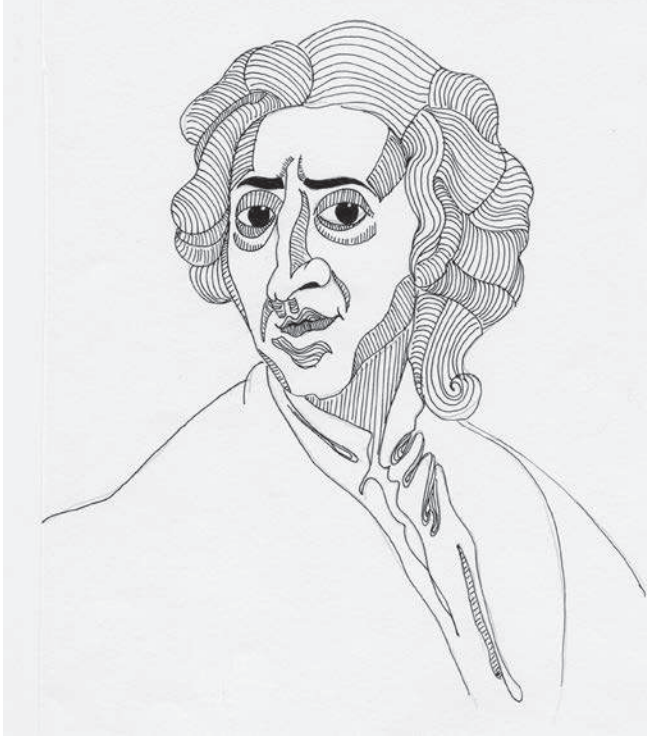
"[...] Yasamacılar Halkın Mülkiyetine el koymaya ve yok etmeye ya da Halkı Keyfi İktidar altında Köleliğe indirgemeye çalıştıklarında, kendilerini, [...]"

10) Thomas Jefferson, *The Works of Thomas Jefferson*, Volume II, (Ed. Paul Leicester Ford), The Knickerbocker Press, New York ve London, 1904, s. 200-201.

11) Bkz. John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınevi, Ankara, 2012, s. 100.

Halkla bir savaş durumuna sokarlar.”¹²

Halkın güvenliğini sağlamak adına yetkilendirilen iktidar, buna zarar vermeye başladığında meşru yetkisini kaybeder, çünkü yasama ve yürütme her zaman kamunun iyiliğini gözetmek zorundadır. Locke'un iktidar anlayışı bireyin yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarının güvenliği üzerine kurulmuştur, bunun yanı sıra bu hakların korunması mutlu bir yaşamın, iyi bir yaşamın sağlanması anlamını da taşır.

Birey, haklarının korunduğu ve iyiliğinin gözetildiği bir toplum içerisinde yaşamını var edebilir. Hayatta kalmak temel hakkının yanına eklenen özgürlük ve mülkiyet hakkı ve bunların engellenmesine karşı direnme hakkı gerçek anlamda yaşamaktır. Bunlardan birinin dahi eksik olması yaşamın bir açıdan kayıptır, bütünlüğü kaybolmuş bir yaşam ise yitirilmiş demektir. İşte, Locke siyaset felsefesinde ortaya koyduğu bu görüşleri ile özellikle de direniş hakkı ve emeğin ürününün emekçiye ait olması gerektiği düşüncesiyle on sekizinci yüzyıl literatüründe genel olarak özgürlük savaşçısı olarak tanımlanır.

* (fyaras@bartin.edu.tr)

Kaynakça

Hibben, J. G. The Philosophy of the Enlightenment, New York, Charles Scribner's Sons, 1910.
Jefferson, Thomas. The Works of Thomas Jefferson, Volume II, der. ve ed. Paul Leicester Ford, The Knickerbocker Press,

12) John Locke, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınevi, Ankara, 2012, s. 143.

New York and London, 1904.

Locke, John. *Tabiat Kanunu Üzerine Denemeler*, çev. İsmail Çetin, Paradigma Yayınları, İstanbul, 1999.

Locke, John. *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Kırilangıç Yayınevi, Ankara, 2007.

Locke, John. *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayınevi, Ankara, 2012.

Wood, Ellen W. *Özgürlük ve Mülkiyet Rönesans'tan Aydınlanma'ya Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*, çev. Oya Köymen, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Yolton, John W. "Locke on the Natural Law" *Philosophical Review* (vol.67, October), 1958.

Zabcı, Deniz. "Spinoza ve Locke: Siyasal Özgürleşmeden Bireysel Özgürlüğe", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Enformasyon felsefesi niçin önemli?*

Luciano FLORİDİ**

Çeviren: Mustafa Efe ATEŞ

Eğer felsefeciler dünyamıza bir anlam katıp, bunu sorumlulukla ilerleterek, insancılığı olanaklı kılmak için katkıda bulunacaklarsa, öncelikli gereksinim felsefe çalışmalarında enformasyonu önemli bir araştırma alanı haline getirmektir. Enformasyon kavramı, hâlihazırda sahip olduğumuz gündelik ve teknik kavramlar arasında yalnızca en önemli ve en sık kullanılan kavram olmasının yanı sıra en az anlaşılan kavramdır da.

Felsefe, zaman içerisinde tabir yerindeyse şişebilir, açmaza düşebilir ve nihayetinde yavaşlayabilir.

Kullandığımız bilgisayarların performansı zamanla geriler. Bu yalnızca bir izlenimden ibaret değildir. Sahip olduğumuz her belirli makine, yıllar içinde ağır işlemeye başlayacaktır. Kimi zaman bu yavaşlama donanımına bağlı hatalar nedeniyle olur, fakat genelde suçlu yazılımdır: programlar daha karmaşık hale gelir, daha fazla özellik eklenir ve eski hatalara yama getirilir (ya da getirilmez) ve arka planda çalışan yeni programlar tarafından kaynakların üzerine daha büyük talepler eklenir. Bir süre sonra, sistemi tekrar yüklemek bile performansı eski durumuna getirmez. Artık tek çözüm bir üst model bilgisayara geçmektir.

Felsefe de, bir bakıma, kullanıma bağlı olarak yıpranan bilgisayarlarla benzetilebilir. Doğrusunu söylemek gerekirse felsefe oldukça iyi bir başlangıç yapar. Herkes için önem arz eden, anlamlı ve ciddi meselelerle uğraşır. Fakat zaman içerisinde tabir yerindeyse şişebilir, açmaza düşebilir ve nihayetinde yavaşlayabilir. Bu noktada felsefe, giderek entelektüel ilgiyi tüketip, *felsefecilerin* sorularını *felsefi* sorulardan daha fazla önemsemeye başlar. Felsefecilerin sorularındaki problem, konuya doğrudan ilgisi olmayan kişilere anlaşılmaz gelmesinden değil -gerçi bunlar daha ziyade bilgisayarın içindeki oyunlar gibi anlaşılmazdır- var olduklarını farz ettiğimiz yanıtların ne olursa olsun önem teşkil etmemesidir. Çünkü her şeyden önce bu sorular, felsefeciler hariç kimsenin umurunda değildir.

Bunun eski bir problem olduğunu söylemek mümkün. Altıncı yüzyılda, Fransız âlim ve hekim François Rabelais, skolastik felsefeyi *Gargantua ve Pantagruel* adlı eserinde buna benzer biçimde hicvetmiştir. Aziz Victor Manastırı'nın kütüphanesine atfettiği uydurma 139 kitap başlığının yer aldığı katalogta, "Keşiş Körfastatis'in yazmış olduğu Heybe Yüklü Arayıcıların Ahmaklıkları" ve "Vicdani Durumlarda Çılgın ile Avare Konuşmacı" gibi başlıklar sıralar.

Yüzyıllar sonra, aynı probleme dönmüş gibi gözüküyoruz. Bugün felsefe şu şekilde konuşmaktadır: "Sınıf Başarısızlığı: Post-kapitalist anlatı ve metinsel pre-kapitalist teori" ve "Lyotard'ı Dekonstrüke Etmek: Kültürel anlatı ve modern öncesi de-dekonstrüktivizm." Ya da: "Lewis'in klasikleşmiş bir dizi makalesinde göstermiş olduğu gibi, trop teorileri zombi argümanını Gettierleştirir" ve "Bağlam-salcılığı savunanlar itiraz etse de, sözde zihin/beden problemlerinin kabul edilemez bir Russelci dünya resmi oluşturamadığını hala savunmaktayız."

Bu satırları boşuna anlamaya çalışmayınız. İlk iki cümleyi "Post-modernizm Üretici" ve son ikisini de "Analitik Felsefe Üretici"nin yer aldığı bir web sitesi aracılığıyla oluşturdum. Bu cümleler kulağa çağdaş skolastisizmin gerçek birer örnekleri gibi gelmektedir. Fel-

“ Felsefe de, bir bakıma, kullanıma bağlı olarak yıpranan bilgisayarlarla benzetilebilir.

”

sefe kendisi hakkında, kendisine, kendi jargonuyla konuşmaktadır. Bu türden skolastisizm, tıpkı Windows yüklü bir bilgisayarın “mavi ekran” vermesi gibi, sistemin nihai olarak donması anlamına gelmektedir. Öyle ki bir yığın kaynak içsel meseleleri çözmeye adanır, dışsal girdiler artık işlenemez vaziyete gelir ve sistem durur. Dünya bir devrim süreci yaşıyor ya da Roma yanıyor olabilir ama felsefi söylem müstakil, anlamsız ve bütünüyle her şeyden bihaber biçimde devam eder. Yani bir üst modele geçmenin zamanı gelmiştir.

Felsefe için yeni bir odak noktası

Felsefenin gerçek hayat meselelerine tekrardan hitap edebilmesi için nasıl bir üst modele terfi etmesi gerekmektedir? Bill Gates'in 2010 yılının Nisan ayında yaptığı bir konuşmada “en parlak zihinlerin önümüzdeki en büyük problemler üzerinde çalışıp çalışmadığını” sorguladığına şahit olduk. Gates'in aklındaki bu problemlerin bazıları dünyadaki yoksul insanları doğrudan etkileyen yetersiz sağlık hizmetini, beslenme yoksunluğunu ve tehlikeli derecede sıhhi olamayan çevresel koşulları içeriyordu. Bunun yanında iyi bir eğitime erişim ihtiyacı ve enerji üretimini de kapsayan bir dizi problem daha mevcuttu. Elbette, bu listede savaşın yıkıma uğrattığı ülkelerde barışın tesisi, insan hakları ve bunun dışında birçok problemin de yer alması gerektiğini söyleyebiliriz.

Fakat bunlar eğer günümüzün en acil meseleleri ise, en parlak *felsefi* zihinler ne yapmalıdır? Belki de felsefeyi bir kenara bırakıp, bu karmakarışık dünya hakkında bir şeyler yapmalıdır. Felsefe bölümlerini kapatabilir ve felsefecilerin gençleri yoldan çıkarmasına bir son verebiliriz. Ancak bu çözüm aslında kendi yenilgimizi suratımıza vurmaktadır. Bu durum yolculuğa çıktığımız seyahat balonunun irtifa kaybetmesi sonucu içinde bulunduğumuz sepeti yakmaya benzer. Felsefe iyi bir dünyada muhafaza edilmesi gereken bir şeydir, kötü bir dünyada kurtulmamız gereken bir şey değil. Atina, Sokrates ile birlikte daha iyi bir yerdi. Gerçek şu ki, felsefe karşımıza çıkan en zorlu problemlerle ilgilenebilmemiz için gerekli olan entelektüel araçlara biçim verip incelik kazandırır ve bu sayede bizlere son derece yardımcı olur. En parlak felsefi zihinler, bu türden problemleri çözme hususunda birçok kavrayış ve bakış, analiz ve sentez, teori ve eleştiri ve hatta soru ve yanıt temin ederek insanlığa katkıda bulunur. Bu söylediklerim size hâlâ felsefenin gerçekten bir şey yapma konusunda yararsız olduğunu düşündürtebilir. Eğer böyleyse, felsefeyi bir bitkinin köklerine özen gösteren ve o bitkinin geri kalanının sağlıklı bir biçimde büyümesini sağlayan etmen olarak düşünebilirsiniz.

Fakat felsefeye biçilen bu rolü kabul etsek bile, felsefeciler şimdi ve beklenen gelecek için hangi fi-

kirleri, teorileri ve perspektifleri tasarlamalıdır ki, sağlayacağı katkılar içinde bulunduğu zamana uygun ve yardımcı olsun? Hangi felsefi sorular üzerine düşünülmelidir?

Yanıtların insanlık tarihinin içinde bulunduğumuz bu belirli zaman ile ilgili olması gerektiği aşîkâr. Felsefede “bir üst modele geçme” anları nadirdir, bu anlar çoğunlukla etrafı çevreleyen gerçekliğin içinde önemli dönüşümler ile harekete geçirilir. Doksanlı yıllardan itibaren, tarihimizde böylesi bir dönüm noktasına eriştiğimizi öne sürüyorum. Analog dünyadan dijital dünyaya çıkış açıcı bir biçimde geçmemiz ve enformasyon teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, yaşamımızın her cephesini değiştirmektedir. Eğitim, çalışma ve eğlence; iletişim, iş ve ticaret; aşk, nefret ve bu ikisi arasında yer alan her şey; politika, ihtilaflar ve barış; kültür, sağlık ve hatta ölümleri nasıl yâd ettiğimiz. Bütün bunlar ve fazlası, merkezinde enformasyonu kayıt altına alma, ileme ve işleme işlevi bulunan teknolojiler tarafından durmadan dönüştürülmektedir.

Enformasyon teknolojileri yaşamdaki tüm alanlara etki ettikçe, en önemli problemlerimizin doğrudan içerisinde yer almaya başladı. Örneğin sahip olduğu neden, etki ve sonuçlar, problemleri açıklamada hedeflenen bilimsel incelemeler, bu teknolojileri anlamak için yaratılan kavramlar ve tartışabilmek için kullanılan araçlar ve hatta Bill Gates'in örneğinde olduğu gibi, bu teknolojileri ele almak için gerekli olan zenginlik.

Bununla birlikte, enformasyon teknolojileri yalnızca dünyada nasıl *eylediğimizi* değil, dünyayı nasıl *anladığımızı* da derinlemesine etkiler. Dünya ile nasıl ilişkili olduğumuzu, kendimizi nasıl gördüğümüzü, birbirimizle nasıl etkileşime girdiğimizi ve daha iyi bir gelecek için umutlarımızın nasıl şekillendiğini belirler. Bütün bunlar, kuşkusuz, kadim felsefi meselelerdir. Fakat şimdi bu meseleleri, merkeze enformasyon kavramını koyarak, yeni bir biçimde ele almak gerekiyor.

Bu şu anlama geliyor, eğer felsefeciler dünyamıza bir anlam katıp, bunu sorumlulukla ilerleterek, insancılığı olanaklı kılmak için katkıda bulunacaklarsa, öncelikli gereksinim felsefe çalışmalarında enformasyonu önemli bir araştırma alanı haline getirmektir. Enformasyon kavramı, hâlihazırda sahip olduğumuz gündelik ve teknik kavramlar arasında yalnızca en önemli ve en sık kullanılan kavram olmasının yanı sıra en az anlaşılan kavramdır da. Dolayısıyla, bir enformasyon felsefesine ihtiyacımız var.

Bir soru nasıl sorulur?

NASA, 1999 yılının sonbaharında, 125 milyon dolara mal olan ve henüz bir yıl önce fırlatmış oldu-

ğu meteoroloji uydusu Mars İklim Yörünge Aracı ile arasındaki radyo bağlantısını kaybetti. Mars'ın çevresinde yer alan yörüngeye oturtulması beklenen uzay aracı, fırlatmanın planlanandan farklı şekilde gerçekleşmesi neticesinde hedef yörüngeден uzaklaşıp Mars'a yakınladı. Böylece doğrudan gezegenin atmosferine girdi ve orada muhtemelen parçalarına ayrıldı. Bu tatsız olayın yaşanmasının sebebi, Lockheed Martin adını taşıyan mühendis ekibinin kullandığı belirli bir yazılım dosyasıydı. Bu ekip, ölçüm için, kurum tarafından tayin edilen metrik birimler yerine İngiliz (empyral) birimlerini kullandı. Kurum ise yörünge fırlatma işini yapan modelcilerin göz önünde bulundurduğu verileri metrik birimlerle sağladığını varsaydı ve haliyle yanlış oldu.

Enformasyon felsefesinin, bilgisayar bilimlerine ait bu yöntemden ne öğrenmesi gerektiğini anlamak için, bilgisayar bilimlerinin büyük öncüsü Alan Turing'e ait bir örneğe bakabiliriz.

Bu olay bize basit bir ders vermektedir: Başarılı bir işbirliği, tüm tarafların uzlaşmasına ve aralarında gerçekleşen enformasyon alışverişinin açıkça belirtilen bir düzeyde sabitlenmesi hususuna bağlıdır. Herkesin belirtilen düzeye ait kuralları takip edeceğini -örneğin, itici gücün libre-saniyelerde (İngiliz birimi) değil, Newton-saniyelerde (metrik birim) ifade edileceğini- hatalı bir biçimde varsaymak pahalıya mal olabilir. Bu ilke gayet aşikâr gözükse de, enformasyon kavrayışımıza sunulacak en değerli felsefi katkılarında biridir. Öyle ki, göreceğimiz üzere, bir felsefi soruyu belirli bir düzeyde özelleştirmeden sormak ciddi karmaşalara ve yararsız yanıtlara neden olabilmektedir. Vereceğimiz bir diğer basit örnek, problemi daha açık şekilde görmemize yardımcı olacaktır.

Varsayalım ki, ikinci el bir araba satın almak istiyorsunuz. Bu arabanın fiyatı ile ilgili enformasyonu evet-hayır sorusunun yanıtı olarak işleyebilirsiniz: "Arabanın fiyatı 5,000 mi?" "Evet." Hemen fark edeceğimiz üzere, buradaki problem yanıtla değil soruyla ilgilidir: Soru, para birimi cinsine ilişkin hiçbir belirti içermemektedir. Yanıtın "Evet" olarak anlamlı olabilmesi için soru şu şekilde sorulmalı-

dır: "Arabanın fiyatı 5,000\$ mı?" Böylece bilgisayar bilimcilerin uygun *soyutlama düzeyi* olarak ifade ettiği kavramı ortaya koymuş oluruz: yani örneğin 5,000 için hesaba kattığımız düzey avro sembolü ile değil, A.B.D. dolarının sembolü ile temsil edilmiştir. Metrik ya da İngiliz ölçüm sistemini kullanmak da soyutlama düzeyinin başka bir tercihidir. (Bilgisayar bilimcilerinin düzeylerden ve soyutlamadan söz etmesi, bilgisayar gibi enformasyon temelli bir sistemin bir hiyerarşi olarak anlaşılabilmesindenir. Bu hiyerarşik yapıda daha yüksek düzeyler daha düşük düzeylerin üzerine inşa edilir ve sistem ile etkileşim biçimi, örneğin programcının kullandığı bilgisayar dili, bu düzeye bağlıdır.)

Enformasyon felsefesinin, bilgisayar bilimlerine ait bu yöntemden ne öğrenmesi gerektiğini anlamak için, bilgisayar bilimlerinin büyük öncüsü Alan Turing'e ait bir örneğe bakabiliriz. Turing'e göre, felsefi ve ayrıca kavramsal sorulara her daim yanıt getirilebilir ancak bu yalnızca bir yanıt alabilmenin anlamlı olacağı düzeyi tayin ederek mümkün olur. Bu, 1950 yılında yazmış olduğu makalede anlattığı ve yapay zekânın Turing Testi olarak da bilinen, ünlü imitasyon oyununun en sağlam derslerinden biridir. Bu testin basit bir versiyonu şöyledir. Bazılarımızın bildiği üzere Turing, insan ile mekanik hesaplama arasındaki farkı anlamakla ilgilenmişti. Fakat sıklıkla "Makineler düşünebilir mi?" formunda sorulan soruya yanıt bulmaya teşebbüs etmedi. Haklıydı, çünkü problem bu şekliyle "irdelenmeye değmeyecek kadar anlamsız" oluyordu. Verdiğimiz basit örnekten anımsayacağınız üzere, bu durum, ısrarla hiçbir para birimini kullanmayıp, ikinci el arabanın fiyatını yalnızca sayısal değer olarak sormaya benzemektedir ve başlı başına saçmadır. Ayrıca Turing "Makineler düşünebilir mi?" sorusuna karşı çıkar; çünkü bu soru "makine" ve "düşünmek" gibi belirsiz kavramlar içermektedir. Geniş bir inceleme neticesinde, bu terimlerin, yaygın konuşma dilinde ne anlama geldiğini ortaya çıkarabilmeyi elbette deneyebiliriz. Ancak bu, söz konusu soruyu yanıtlamanın yine saçma bir yolu olacaktır. Başka bir ifadeyle, elimizdeki soru belirgin soyutlama düzeyine sahip değildir.

Bu nedenle Turing, soruyu kurala dayalı bir senaryo içinde belli değişkenleri tayin edilmiş olan, kolayca uygulanabilir ve denetlenebilir bir imitasyon oyunu ile değiştirir. Varsayalım ki, 'A ve B' bir insan ve bir makinedir, fakat hangisinin insan, hangisinin makine olduğu bilinmemektedir. A'ya ve B'ye eş zamanlı olarak arzu ettiğiniz her soruyu sorabilirsiniz, fakat ikisi de başka bir yerde olduklarından onlarla iletişime geçmenin tek yolu e-postadır (ya da, Turing'in zamanında, teleks cihazıdır). Eğer hatırı sayılır bir zaman dilimi içerisinde hangisinin insan, hangisinin makine olduğunu saptayamıyorsanız, bilgisayar testi geçti demektir. Bu demek oluyor ki, bilgisayar sormuş olduğunuz sorulara, en azından bir insanın vereceği kadar iyi yanıtlar vermektedir. Turing'in testi Leibniz'in ayırt edilemez-

lerin özdeşliği olarak bilinen yasanın daha zayıf bir versiyonuna dayanmaktadır. Eğer, her şey eşit olduğunda, A'nın ve B'nin yanıtları arasında önemli farklar ayırt edilemiyorsa, A ve B birbirleri ile yer değiştirebilirler. Aynı soru girdileri göz önüne alındığında, bir insanın ve bir bilgisayarın oluşturduğu yanıt çıktısı arasındaki farklar, yanıt verenleri kursesiz olarak teşhis etmemiz için yetersiz olabilir.

Turing, bilgisayarların 2000 yılı itibariyle, kendisinin hazırlamış olduğu bu testi geçebileceğini düşünmüştü. Yanıldı. Fakat teste ilişkin pek çok tartışma, onun yapmış olduğu öndeyiye ya da bilgisayarların bu testi geçebilmesinden ne tür sonuçlar çıkarabileceğimize odaklandı. Hâlbuki testin yöntemi, Turing'in öndeyisinden çok daha önemlidir. Turing, imitasyon oyununu önererek, bilgisayarların kapasiteleri hakkında komplike bir soru sormak için soyutlama düzeyi tayin etmiştir: Oyun için seçmiş olduğu "para birimi" insan zekasıdır; fakat oyunun diğer birçok versiyonunda gördüğümüz gibi, hayvan zekâsından insan yaratıcılığına kadar başka herhangi bir şey de seçebilirdi. Turing, düzeyi - yani imitasyon oyunu tarafından ölçülen insan zekâsını- tayin ederek, özgün ve belirsiz olan sorusunu yeni ve yanıtlanabilir bir soruyla değiştirebilme imkânına kavuştu. Bu soru özetle şöyleydi: "İmitasyon oyunu tarafından temsil edilen soyutlama düzeyinde, bir makinenin düşünebildiği sonucuna ulaşılabilir mi?"

Yarım yüzyılı geçen bir süre zarfından sonra, soruları belirli düzeylerde tayin etme işinden hala çok önemli dersler çıkarmaktayız. Örneğin, her fiziksel sistemin ve tüm evrenin hesaplanabilir bir sistem olduğu fikrini öne süren tüm-hesaplanabilirlik (*pancomputationalism*) öğretisini ele alalım. 2012 yılında *New Scientist* dergisinde yayımlanan bir makale şöyle bir iddia öne sürüyordu: "evren bir bilgisayardır ve bu evrenin içinde olan biten her şey enformasyon işleme üzerinden açıklanabilir." Fizikçi ve bilgisayar bilimcisi Stephen Wolfram "basit programlardan beyinlere, beyinlerden tüm evrenimize kadar çok geniş sistemlerin" hesaplanabilir doğasını konu edinecek olan "yeni bir bilim türü"nü varlığından söz etmişti. Bilgisayar bilimcisi Gregory Chaitin ise evrenin "içinde bulunduğu şimdiki durumundan gelecekte bulunacağı durumlara doğru sürekli hesaplama yaptığını" ve "sahip olduğumuz güncel kişisel bilgisayarların, bu evrensel hesaplama yolculuğunda sadece ücretsiz seyahat ettiğini" öne sürmüştü.

Bu, oldukça ilgi çekici bir metafordur, ancak yine de ciddiye alınmamalıdır. Söz konusu görüş, determinizmin tartışmalı bir türünü desteklemek de dâhil, çok sayıda bilimsel zorluklar taşımasının yanı sıra, Turing'in soyutlama düzeyi yöntemini uygulamakta da başarısızdır. Enformasyonel kavramların, doğru düzey verildiğinde oldukça kapsayıcı olduğunu hesaba katmak, bu uygulamanın neden başarısız olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır. Öyle ki,

bir binadan bir yanardağa, bir ormandan herhangi bir akşam yemeğine ve bir beyinden bir şirkete kadar her şey hesaplanabilir bir sistem olarak temsil edilebilir. Benzer şekilde, her bir işlem de hesaplanabilir olarak temsil edilebilir: sindirim, uçuş, örgü gibi tüm işlemler herhangi bir programa göre bütünüyle girdi-işlem-çıkı formu haline gelir.

Dolayısıyla burada anlamlı olan, tüm evrenin hesaplanabilir olarak görülmesi halinde ortada bir soyutlama düzeyi olup olmadığını sormak değildir; çünkü böyle bir düzeyin olduğunu söylemek trivial olarak zaten doğrudur. Fakat asıl anlamlı olan, Hegel'in tabiriyle söylemek gerekirse, tüm ineklerin siyah olduğu bir gecede olduğu gibi, farklılıkların tümüyle bulanıklaştırılmadığı bir evren analizindeki düzeyin doğru bir düzey olup olmadığını sormaktır. Bunun yanı sıra, her sistemi, bir hayli belirsiz anlamıyla, hesaplanabilir olarak düşünebilmek mümkün olsa da, tüm-hesaplanabilirlik iyi bir teoremin sahip olması gereken önemli bir özellikten yoksundur: Karşıt bir örneğe ilkece mümkün olamaması. Fakat tüm-hesaplanabilirlik, temel olarak korunaklı olduğu için, çürütülmeye müsait bir teori değildir. Hesaplamayı tayin edilmiş bir düzeyde ele almayı başaramamak, aslında her şeyi bir anlamda hesaplanabilir kılmaktadır. Bu tıpkı makinelerin düşünüp düşünmediğini ya da arabanın maliyetinin 5,000 olup olmadığını sormaya benzer. Felsefenin enformasyon kavramını içeren çağdaş tartışmalara sunacağı şey, bilgisayarların zekâsını ya da evrenin yapısını tartışıp tartışmamız bir yana, doğru soruların nasıl sorulacağını ve böylece nasıl makul ve kullanışlı yanıtlar elde edebileceğimizi belirginleştirmektir. Doğru soruları sormada başarısız olmak ancak kafa karışıklığına ve yanlış anlaşılmalara yol açabilir.

Kendini bil... Yeniden

Fazlaca basitleştirme riskini göz önüne alarak, bilimin kavrayışımızı değiştiren iki temel yolunun olduğu söylenebilir. İlk yolu *dışadönük*, ikinci yolu ise *içedönük* olarak adlandırılabilir. Bu yollardan ilki dünya hakkında, ikincisi ise kendimiz hakkındadır. Modern dönemin içinde vuku bulan üç bilimsel devrim bu iki tür üzerinde derin etkilere sahiptir. Bu derin etki çevremizi kuşatan dünyaya ilişkin kavrayışımızı ve onunla olan etkileşimimizi değiştirmekle birlikte, kim olduğumuz ve ne olmayı umabileceğimiz hakkındaki kavrayışımızı da modifiye etmiştir. Friedel Weinert bu hikâyeyi *Kopernikus, Darwin ve Freud: Bilimin Felsefesinde ve Tarihinde Devrimler* adlı kitabında konu etmiştir.

İlk olarak, Kopernikus'tan sonra, güneş merkezli kozmoloji yerküreyi ve dolayısıyla insanı evrenin merkezinden çıkardı. İkinci olarak, Darwin tüm yaşam türlerinin, zaman içerisinde, ortak atalardan doğal seçim yoluyla evrildiğini gösterdi ve insanı

akıllı tasarım olmaktan çıkarıp, zirvedeki yerinden etti. Nihayet üçüncü olarak, Freud'la birlikte, zihnin yalnızca saf rasyonellikten ibaret olmadığını, gizli süreçler ve bilinçsizlik halimizdeki kuvvetlere maruz kaldığını kabul ettik. Eğer psiko-analizi astronomi ve evrim teorisi gibi doğrudan bilimsel bir etkinlik olarak değerlendirmekte isteksiz isek; en azından çağdaş nörobilime kulak verebiliriz. Öyle ki nörobilim devrimsel bir biçimde, kendi zihnimizin bize şeffaf olduğu fikrini alaşağı etme hususunda temel bir role sahiptir.

Bu üç devrim tablosunu sorgulamak için ortada birçok neden olabilir. Netice itibarıyla Freud, "Psiko-analiz'in Yolunda Bir Zorluk" adlı yazısında sunduğu bu kesin tarihsel zaman diliminde yer alan söz konusu üç kritik anı, insan doğasının devam eden sürecinin yeniden değerlendirilmesinin bir parçası olarak yorumlar. Kendisi, bu üç devrim anından her birini, "insanın kendine olan hayranlığına ve genel narsizmine" vurulan bir darbe olarak görür. Meseleye bu yolla bakmak şüphesiz kendi kendisine hizmet eder, yani Freud'un psikoloji alanına vurduğu darbeye gösterilen direnç, aslında Freud'un görüşünü desteklemeye yardımcı olur. Başka bir ifadeyle kendisine ait olan devrim, bu üç devrimin en şiddetlisi olmuştur; bu yüzden bu kadar itiraza maruz kalmış ve Freud'un altını çizdiği üzere insanın genel narsizmini ve kendine olan hayranlığını tekrar gözler önüne sermiştir. Gerçi kendi çalışmalarına bu kadar anlam yüklemek yine kendi başına narsistik bir tavır sayılsa da, geçmişe bakıldığında pek de anlamsız görünmemektedir. Benzer şekilde, bilgisayar devriminden sonra, günümüzde insan yaşamına ve öz algımıza ilişkin son derece köklü ve önemli şeyler olduğunu ayırmsıyoruz. Sezgimizde yine haklı olabiliriz çünkü insanlığın doğası ile birlikte evrendeki rolünün de yeniden değerlendirildiği ve yerinden oynatıldığı dördüncü devrim olarak tanımlanabilecek yeni bir süreci deneyimliyoruz.

Bilgisayar bilimi ve bu bilimin teknolojik uygulamaları hem dışadönük hem de içedönük etkiler yaratmıştır. Doğal ve yapay gerçeklikler üzerinde eş benzeri görülmemiş tahakkümler kurmuş, ve böyle yaparak kim olduğumuz ve dünya ile nasıl ilişkilendiğimiz hakkında yeni bir bakış sunmuştur. Bugün, bizi çevreleyen ve sürekli büyüyen "enfo-küre"nin merkezinde olmadığımız fikrine yavaşça alışıyoruz; çünkü biz karmaşık görevleri yerine getiren tek akıllı varlıklar değiliz. Hatta bilgisayarlarımızın enformasyon ile ilgilenme hususunda çoğunlukla bizden daha iyi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yapay zekâyı -insanın zekâ ile tamamlayabileceği- görevlere ait dijital teknolojilerin başarılı performansları olarak tanımladığımızda, gerçek anlamda kendimize ilişkin yeni bir hikâye anlatıyoruz demektir. Buna bir de (DNA'nın bir yazılım olduğu fikrine ait örnekte olduğu gibi) kendimizi giderek enformasyonel olarak vücut bulmuş kimseler (ben bunu enformasyonel organizma, yani kısaca "enforg" olarak adlandırıyorum) olarak gördüğümüz, ve birçok

bakımdan bize benzeyen, gerek doğal gerek yapay varlıklarla paylaştığımız, karşılıklı bağlantıya sahip yerleşik bir enformasyonel çevre içerisinde yaşadığımız hakikatini ekleyin.

Eğer en son devrimi temsil eden bir figür seçmem gerekseydi, bu kesinlikle Turing olurdu. Bilgisayar biliminin kavramsal temellerini sergilemekte hiç kimse onun kadar başarılı olmadı. Dahası Turing hesaplama, bilişsellik, zekâ ve bilgisayarlarla olan ilişkimiz hakkında bizi düşünmeye sevk ederek, felsefi antropolojimizi Kopernikus, Darwin ve Freud kadar değiştirmiş oldu. Bu, Turing'den sonra felsefe yapmanın ne anlama geldiği üzerinde önemli bir etki yarattı. Şimdi felsefeciler, bu yeni dönemde, kendimizi nasıl en iyi biçimde anlamamız gerektiğini açıklama göreviyle yüz yüzelere.

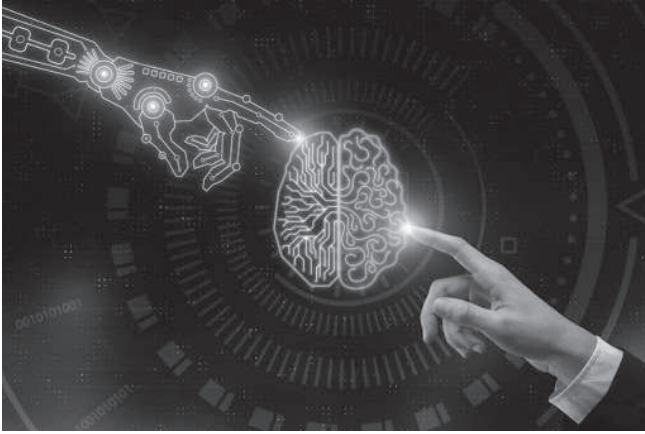
Şüphesiz buradaki yeni enformasyon felsefesinin temellerini ya da başlangıcını Turing'e atfetmek çok fazla olacaktır. Neticede kendisi doğrudan enformasyon kavramına ya da enformasyon akışı ve aktarımı olarak anlaşılan iletişimsel problemlere odaklanmamıştır. 2004 yılında yazılarının indekslendiği *The Essential Turing* adlı hacimli eserde bir tane bile "enformasyon" maddesi bulunmamaktadır. Matematikçi ve bilim insanı David Luenberger, 2006'da yazdığı *Information Science* adlı kitapta Turing'e yalnızca İkinci Dünya Savaşı boyunca kriptolog olarak çalışması ve devamında gelen kısa kariyeri bağlamında değinir.

Her halükarda, Turing'in enformasyon işleme üzerine çığır açan çalışmaları, bu çalışmaların bilimsel ve teknolojik sonuçları ve bunlar üzerine düşünmek için tasarlamaya çalıştığı kullanışlı kavramlar olmadan enformasyon felsefesine olan çağcıl ilgiyi açıklamak çok zor olacaktı. Günümüzde, bilgisayarları güçlü bir hesap makinesi değil de bir iletişim makinesi olarak görmemiz ve akıllı telefonları bir telefon olarak değil de mini bir bilgisayar olarak görmeye daha çok eğilimli olmamız, Turing'in çalışmalarının dünyamız üzerinde ne denli derin etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Tam zamanı

Enformasyon, felsefe tarihinin bir bakıma *Sindrella'sıdır*. Herhangi bir bilgi felsefesi, duyuşsal algı ve bilgi edinme tartışmaları örneklerinde olduğu gibi, ister alışılacık (epistemoloji) ister bilimsel (bilim felsefesi) olsun, muhakkak bir enformasyon kavrayışına gereksinim duyar. Tercihlerden, sorumluluklardan ve ahlaki değerlendirmelerden bağımsız bir etikten söz edemeyiz ve bunların her biri de birçok ilgili ve güvenilir enformasyona ve bu enformasyonun her yönüyle iyi yönetilmesine ihtiyaç duyar. Mantık ilk başlarda argümanların incelenmesini, daha sonra matematiksel ispatları konu edindi; fakat bugün temel olarak olmasa da

enformasyon çıkartımı, aktarımı ve dinamiklerini sorun edinmektedir. Mantığın bazı dalları gerçekte enformasyon teorisinin dallarıdır. Varlığın doğasını konu edinen ontolojiyi gerçek, sanal, zorunlu, olanaklı ve hatta olanaksız olarak listeleyebileceğimiz enformasyonel örüntülerden bağımsız olarak ele almak artık anlamsız olacaktır. Zihin felsefesi enformasyonel zihinsel durumlara gereksinim duyar. Enformasyon iletişiminden yoksun bir dil felsefesi yararsızdır. *Logos'a* ait tüm felsefe enformasyon felsefesidir. Hristiyan din felsefesi, vahye ait enformasyonel kavramdan bağımsız ele alındığında kavranması olanaksız hale gelir. Bu liste estetik, hermeneutik, biyoloji felsefesi, fizik felsefesi ve benzeri öğeler ile uzatılıp geliştirilebilir. Fakat vurguladığım şey oldukça açık. Molière'in sözlerini başka bir biçimde ifade etmek gerekirse, Batı felsefesi yirmi beş asırdır enformasyonu bilmeden enformasyon hakkında konuşmaktadır. Sindrella'ya felsefe evinde göstermiş olduğu çalışkanlıktan dolayı her daim güvendik. Şimdi ise, günümüze *ait* felsefeyi günümüz *için* uygun bir şekilde kavramsallaştırmak adına tasarlayıp, onun sergilediği büyük hizmetleri ikrar etme vakti geldi.

Bilimin kavrayışımızı değiştiren iki temel yolunun olduğu söylenebilir. İlk yolu dışadönük, ikinci yolu ise içedönük olarak adlandırılabilir.

Enformasyon, felsefe tarihinde uzun zamandır arka planda kalmış bir kavram iken, şimdilerde ön planda muntazaman yer edinmiştir. On yedinci yüzyıl filozofları dikkatlerini bilinebilir nesnenin doğasından (metafizik) nesne ve bilen özne ilişkisine (epistemoloji) doğru kaydırmıştır. Dünyayı nasıl bildiğimize ilişkin problemler, bu şekilde modern felsefeyi çokça tüketmiştir. Daha sonra, yirminci yüzyılda, filozoflar bilginin nasıl organize edildiği, yani nasıl saklandığı ve dilsel olarak nasıl yapılandırıldığı üzerine düşünmeye başlamış ve böylelikle incelemelerini epistemolojiden dil felsefesine ve mantığa doğru kaydırmıştır. Sonrasında, içinde milyarlarca insanın yaşadığı enformasyon toplumlarının gelişmesiyle birlikte, bazı felsefeciler gitgide bilginin hakiki dokusuna, yani enformasyona ve onun iletişimini, akışını ve işleyişini kapsayan dinamiklerine odaklanmaya başlamışlardır. Sonuç olarak, enformasyon kavramı da varlık, bilgi, zekâ, anlam ve iyi-kötü kavramları gibi, tümünün birbi-

rine bağımlı olduğu ve eşit derece özerk bir şekilde incelenmeye değer, temel ve önemli bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Keza, enformasyon kavramı, diğer kavramların ifade edilebilmesi ve ilişkilendirilebilmesi bakımından geliştirilmeye daha müsaittir. Bu yüzden enformasyon felsefesi açıklayıcı olabilir, entelektüel çevremizin ereksel inşasında bize yol gösterebilir ve çağdaş toplumun kavramsal temellerinin sistematik değerlendirmesini temin edebilir.

Enformasyon felsefesinin geleceği Turing'in entelektüel mirasıyla, günümüzün en önemli problemleriyle ve klasik felsefi meselelerle ne derece iyi bir biçimde yakınlık kuracağımıza bağlıdır. Ben iyimserim. Enformasyon felsefesi, problemleri çağdaş bir perspektiften ele almak için yenilikçi metodolojiler sunup, kavrayışımızın sınırlarını genişletmekte bizlere yardımcı olabilir. Turing'in soyutlama yönteminin kritik önemine ait sezgisine dayanarak, bu türden problemlerin doğru bir biçimde ele alındığını garanti etmekteyiz. Turing'in sayesinde, evrenin alfabesini okuma ve manipüle etmeyi ilke edinen Baconcu-Galileocu proje, içinde bulunduğumuz bilişimsel ve enformasyonel devrimde (bu devrimin çevremizi ya da kendimizi tanımlayabilmek ve modifiye edebilmek adına ürettiği araçlar ile birlikte) tamamlanmaya başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında, enformasyon felsefesi hem doğal hem yapay, hem fiziksel hem de antropolojik olarak görebileceğimiz gerçekliğin inşasını, kavramsallaştırılmasını ve hatta ahlaki idaresini mümkün kılan enformasyonel aktivitelerin araştırılması olarak sunulabilir. Bu nedenle söz konusu alan, günümüzde en heyecan verici ve faydalı felsefi araştırma alanlarından biri olmayı vaat ediyor.

*Metnin içeriğini daha açık sergilemesi bakımından 'Enformasyon Niçin Önemlidir?' yerine 'Enformasyon Felsefesi Niçin Önemlidir?' başlığı uygun görülmüştür (ç.n.)

**Luciano Floridi, Oxford Üniversitesi Felsefe ve Enformasyon Etiği Profesörüdür. Ayrıca Alan Turing Enstitüsü Veri Etiği Grubu ve İngiliz Ulusal Veri Bilimi Enstitüsü başkanıdır. 2014 yılında "Dördüncü Devrim: Enfosfer Nasıl İnsan Gerçekliğini Yeniden Şekillendiriyor?" adlı bir kitap yazmıştır. Luciano Floridi, "Why Information Matters," *The New Atlantis*, Sayı 51, 2017, s. 7-16. (Bu makale *The New Atlantis* dergisinin yazılı izni ile Türkçeye çevrilip yayınlanmıştır. Kendilerine teşekkür ederiz.)

SANATIN HAFIZASI

“Uyandığınızda ilk aklınıza gelen şey en büyük tutsaklığınızdır”

Prof. Dr. Arif VERİMLİ • Psikiyatr
Röportaj: Meral AKÇAY • İç Mimar-Sanat Yönetmeni

Röportaja benim çok merak ettiğim bir soru ile başlamak istiyorum. Yetişkin olarak hayatımızı şekillendiren çocukluk dönemi önemli bir konu. Arif Verimli nasıl bir çocuktu? Çocukluğunuza baktığınızda, psikolojik olarak eksik bulduğunuz şeyler var mı? Çocuk döneminizde de insanları anlamaya çalışmak gibi bir özelliğiniz var mıydı?

Çocukluk çok önemli bir dönem. Klişe değil gerçekten insanın ileriki hayatında nasıl biri olacağını, nasıl şekilleneceğinin, olaylara bakış açısının, şemasının olduğu bir dönem. Ben dördüncü çocuk olarak dünyaya gelmişim. Ablam ve iki ağabeyimden sonra dünyaya gelmiş bir çocuğum. Annemle babamın orta yaşa yakın 45-50 arası yaşlarında doğmuşum, ablam ve ağabeylerimle aramda ciddi yaş farkı var. Ben açıkçası aşırı sevildim. İnsanın yaşı birazcık ilerlediğinde belki sevmeyi daha çok becerebiliyor. Maddi, manevi işler biraz daha yolunda olabiliyor. Rahmetli ablam ve iki ağabeyim tarafından sanırım biraz kıskanıldım. Evimiz büyük ve harika bir evdi. Büyük bir bahçenin içe-

risindeydi. Altta depo gibi bir alan vardı. Kendime orada bir dünya oluşturmıştım. Hayallerimi orada kurardım. Harita ve atlasa çok meraklıydım. Radyoyu çok severdim. Radyo benim için çok önemliydi. Eksik bir yönü var mı bilmiyorum. Şu an bakınca insan onu göremiyor ama psikolojik olarak eksik kalmadım, ben çok sevildim. Çok iyi bir öz bakım aldım. 9 yaşına kadar her şey yolundaydı. 9 yaşında annemin kalp krizinden ani ölümüyle, benim çocukluğum 9 yaşında bitmiş oldu.

Son zamanların ekranlarda en çok dikkat çeken projelerinden olan, psikolojik olarak hasta olan insanların hayatlarını konu alan iki dizi gündemde. Siz bu konuda yapıcı fakat aynı zamanda dikkat çeken bir yorum yaptınız. Özetle “Bir doktorun hasta yanında ağlamasını, hastaya sarılmasını, üzüntüsünü hastaya göstermesini etik olarak doğru bulmadığınızı” paylaştınız. İnsanların bu beklentiler şartıyla sizden randevu talebi bile aldığınızı biliyorum. Bir noktadan psikiyatri doktoruna gitmenin kötü bir şey olmadığını farkındalığı yaratılırken,

birçok konuda şiddetin sonuçları gösterilirken bir yandan da etik konuların es geçildiğini düşünüyorsunuz. Bu diziler sizce izleyici tarafından nasıl algılanıyor? Bu dizilerin eser sahibi ve danışmanı Gülseren Budayıcıoğlu sizce bu etik değerleri neden yok saymış olabilir?

Biz bunu daha önce de çok net bir şekilde yazdık aslında. Çok net cevaplar verdim ben. Psikiyatri uygulamalarının halkla paylaşımı ve bunların yöntemleri yurt dışında da ülkemizde de çok önemli bir konudur. Film, dizi, kitap olabilir bu yöntemler. Bunun kuralları o ülkenin meslek derneğinin ve meslek yasalarının aşılama kurallarıyla çizilmiştir. Hiçbir meslek uygulayıcısı bu kuralların dışına çıkamaz. Hassas ve dikkat edilmesi gereken bir konudur. Çünkü psikiyatri aşırı merak edilen bir alan. Gizemlidir. Psikiyatri tıbbın vicdanıdır ve merak edilir. Başka insanların gizli arka bahçelerini merak etmek, hasta kişiye karşı da gizem ve korkuyla karışık merak vardır. Bu düpedüz etiketleme. Ben halk gibi bakamıyorum. Bir profesyonel eliyle yapılırsa bu çok daha keskin bir bıçak haline gelir. Daha dikkat edilmesi icap eder. Ben Gülseren Budayıcıoğlu'nu insan olarak çok severim. Mesela ben İstanbullu Gelin'i çok severdim. Yayın günleri eve hızlıca gelirdim. Masumlar Apartmanı'na da yorumum olmadı. Bir hata görmedim. Ancak bir psikiyatristin kendi hayatını oynayıp içinden seçtiği hastalarının hayatını oynattığında bunun idealmiş gibi, psikiyatrik görüşmeler böyle yapılmış gibi verilmesini, süslenmesini, mimik, jest ve yaklaşımı kabul edebilmem mümkün değil. Psikiyatristin otörlüğünü, omnipotansini ortadan kaldıran bir durum. Size gelecek olan kişiler sizden bu tip bir görüşme beklentisi taşıyabilirler. İzin alınma meselesi de önemli. Söz konusu hastalardan yazılı izin almak gerekir. Hasta belki istemiyor kendi hikayesinin yayınlanmasını kitapta veya dizide. Etiketlenmekten korktuğu için dava açamıyor belki, bilmiyoruz. Şahsen bireylerle ilgili bir sorunum yok açıkçası hatta psikiyatri farkındalığının artması için desteklerim, ama işleniş biçimi yasalar hududu altında olmak zorunda. Bunun kesinlikle altını çiziyorum. Biz dümdüz doktoruz. Dikkat ediyorum ve yanlışlar olursa uyarmaya devam edeceğim.

Çoğu sanat düşünürü, sanatın temelinin psikoloji olması gerektiğini savunmakta. Felsefe, eğitim ve estetik duygularının yanında sanat için en büyük payın psikoloji olduğu da savunulan tezler arasında yer alıyor. Siz sanat ve psikoloji arasındaki ilişkiyi nasıl yorumluyorsunuz?

Çok sevdim bu soruyu. Sanatın temelinin psikoloji olması gerektiğini düşünmüyorum. Sanat ne insan için ne toplum içindir. Sanat, sanat içindir. Bu sanatçıyı daraltan bir durum. Sanatçı toplum için üretmeliyim baskısı taşıyamaz. Sanatın temelinin psikoloji olması gerektiğini düşünmüyorum. Sanatla psikoloji arasında kesinlikle bir ilişki var. Sanatla psikiyatri arasında ilişki olmaması müm-

kün mü? Sanatçı da insan, sanatçının bir beyni var, psikiyatri bir beyin bilimidir. Dolayısıyla sanatçının kendi hastalıkları veya sanatçının ruh halinin eserine yansıyor olması kadar doğal bir şey olamaz. Bir de bunun arka tarafı var. O da şu sanatın psikiyatrik yorumlanması gibi. Dolayısıyla sanat ve psikiyatri birbiriyle iç içe geçmiş, aslında o sanat eserinin ruhuna ve derinliklerine inmemize yardımcı olabilecek ilginç bir bağ var aralarında. Gizemli bir bağ bu...

Sanatın insan psikolojisi üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir? Bunun bir sınır çizgisi var mıdır?

Sanatın insan ruh sağlığı üzerinde kesinlikle olumlu etkisi var. Bunun ötesi yok. Geçmişten günümüze yapılmış araştırmalar sanat ve uğraşı terapilerinin olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ndeyken özellikle sinemanın etkisine inanırdım. Hastalara seçilmiş filmler izletirdik. Daha sonra özel bir psikiyatri kliniğinde sanat odası kurdum. Güzel sanatlar fakültesi mezunu ve hastam olan bir kişiyi başına getirdim. Tişört baskı, boyama, resim, çamur ve kil atölyesinde, yatan hastalarımız uğraşıda bulundular. Kendi sanat eserlerini yaptılar. Hatta psikiyatrik hastalar sigara içmeyi çok severler. Bu atölyede kendi küllüklerini ürettirler. Çok keyif aldığım bir iştir. Bir sanat eserinin o anda dağılmış, korkunç ya da uçuk olduğu bana eser sahibi hakkında bir fikir verir. Bir kişi kendini direkt sözlü olarak görüşmede anlatamıyorsa sanatla ifade edebilmesi de bir yoldur. Tarihten bu yana şizofren, manik depresif, epileptik... Birçok sanatçı yaşamıştır.

Sanat görünür olduğunda iki şey ortaya çıkıyor: Sanatçı psikolojisi ve algılayan psikolojisi. Çoğu zaman bu iki taraf çatışma halinde oluyor. Özellikle ülkemizde ya sanatçı algılanmadığını düşünüyor ya da algılayan taraf sanatçıyı, sanat içinde komünlandırıyor. Bunun nedeni psikolojik sebepler olabilir mi?

Sanatseverin ya da algılayanın psikolojisi de burada sanat eserinin kendisine geçişini etkiler. Aralarında girift, gizemli, buz dağının altında ama çok sıkı ve kök bağlarla bağlı ilişkiler var. Bu iki taraf evet çatışma halinde oluyor çok doğru. Sanatçı kendi psikiyatrik durumu ve o anki ruh haliyle bir eser ortaya koyuyor. Algılayanınsa tam zıddında o an bir ruh hali olabilir. Diyelim ki sanatçı manik depresif bir kişi olsun. Manik bir hecmede eserini ortaya koymuş olabilir. Algılayansa o an depresifse sunanla algılayan arasında gizli bir çatışma çıkar. Sanat sanat içindir bu sebeple. Ülkemizde sanatçı kişi, algılanmadığını düşünüyor olabilir ama bu biraz da işte bu dinamiklerden...

Müziğin insan psikolojisi üzerindeki etkisi nelerdir hocam? Özellikle gençler için tavsiyeleriniz neler olabilir?

Müziğin insan psikolojisi üzerinde kesinlikle etkisi var. Yapılmış araştırmalar bırakın insanı inekler üzerinde de olumlu etkilerini göstermiştir. Klasik müzik dinletilen inekler yıl sonunda kg olarak daha fazla süt vermişlerdir. Müziğin o an için bir yere götürebilme gücü insan beynindeki kapalı kasayı açması bir çekmeceyi açması gücündendir. İnsanın unuttuğu anıyı hatırlatabilmesi yanında uyaran bir tarafı var. Müzik bir uyarıcıdır. Müzik sesi kulak aracılığıyla beyne gider, orada bir duygu oluşur. Duygu düşünceye, düşünce davranışa evrilir. Davranışın düzeni budur. Benim gençlere söyleyecek hiçbir şeyim yok. Umudum gençler. İstediklerini dinlesinler. Benim iki oğlum da Rock müziğe ilgi duydular. Müziğin insan psikolojisi üzerinde kesinlikle etkisi var. Ben onları hiç engellemedim. İhtiyaçları olan teçhizatları aldım. Gençlerin müzik zevkine hiç kimse karışmasın. Popüler müzikleri gençlerin kişilik ve davranış gelişimlerine etkisi olduğunu düşünmüyorum. O müziği icra edenler daha fazla etkiliyor. Bir kişiye aşırı hayranlık duymak, fan olmak, o kişi için aşırı sevgi geliştirmek, o kişiyle ilgili aşırı takipçilik yapmak bir çeşit bağımlılıktır. Bu tedavi edilmesi gereken bir bağımlılıktır. Yeni düzende bir fancılık var bunu çok tehlikeli buluyorum. Gençlerin bu halini üzülerek izliyorum. Gençler müzik dinlesin, müzik yapsın, konserlere gitsin ama fancılık iyi bir şey değil. Bu durumu patolojik buluyorum.

Günlük hayatınızda, terapi dışında hiç tanımadığınız insanlarla bir araya geldiğinizde, bu insanların davranışlarını gözlemleyerek psikolojik ihtiyaç veya rahatsızlıklarını belirleyebileniz mümkün mü? Yoksa bu sadece terapi sonrası ortaya çıkan bir sonuç mudur?

Ben açık söyleyeyim: 1978'den beri psikiyatrinin içindeyim, meslekte 43. yılımdayım, ben artık hiç kimseyle inanın tavla bile oynayamıyorum. Ben her girdiğim ortamda her yeni gördüğüm kişide bir defekt buluyorum. Benim hayatım aslında hapishane sayılır. Çünkü bildiklerim, tecrübelerim, mesleki birikimim, mesleki eğitimim benim herkesi gözlemlememe ve teşhis koymama yol açıyor. Tavla ya da satranç oynarken karşımdaki kişinin ne hamle yapacağını, ne kadar yakın dostum olursa olsun ya da ben onu ilk kez tanımış olayım, bir sonraki hamlesini tahmin etmek hayatı benim için zevksiz hale getiriyor. Her girdiğim ortamda kim varsa otoma-

tik olarak gözlemleme ve teşhislendirme beni kötü etkiliyor aslında. Ben bunu isteyerek yapmıyorum, tamamen otomatik. Ben artık psikiyatrist olduğum günün bir gün öncesine asla dönemem.

Hocam bir dişçi kendi dişini çekemediği gibi bir cerrah da kendi ameliyatını yapamıyor. Peki bir psikolog veya psikiyatr kendi sorunlarını mesleki bilgileriyle çözebilir mi yoksa diğer insanlar gibi başka bir meslektaşından yardım mı alır?

Bir dişçi kendi dişini çekmez, bir cerrah kendi ameliyatını yapamaz belki ama bir psikiyatrist ağır psikotik olmadığı sürece kendi psikiyatrik tedavisini yapabilir. Yani psikotik bir hal almamışsa... Burada psikotiği açalım. Şizofren sanrısız bozukluklar, delüzyonel bozukluklar, halüsinasyonlar, paranoyalar gibi... Ağır bozukluklar dışında bir psikiyatrist kendi psikiyatrik durumunun farkındadır. Yüksek derecede farkındadır. Az önce söyledik, başkalarının bile her haline karşı aşırı farkındalık içindeyken kendimizin çok fazla farkındayız. Psikiyatrist kendi genetik özelliklerinin de farkındadır. Kendi ailesinde var olan kişilik ve davranış bozukluklarının farkındadır. Bir psikiyatrist kendi eksiklerinin ve fazlalarının da farkındadır. Dolayısıyla bir psikiyatrist kendi sorunlarında kendini sağaltabilir.

Selçuklu ve Osmanlılarda başlayan, ruh hastalıklarında müzikle tedavi önemli bir konuymuş. İbni Sina Kitabü's Şıfa eserinde "Tedavinin en iyi ve en etkili yollarından biri hastanın aklı ve ruhî güçlerini artırmak, ona hastalıkla daha iyi mücadele için cesaret vermek, hastanın çevresini sevimli hale getirmek, ona en iyi musikiyi dinletmek ve onu sevdiği insanlarla bir araya getirmektir." diyerek müziğin tedavi boyunca öneminin altını çizmiş. Osmanlı ve Selçuklu döneminde Müzikle Tedavi Yapılan Hastaneler var.

Günümüzde müzikle tedavi, alternatif tedavi yöntemi mi yoksa bir rehabilitasyon yöntemi olarak mı kabul ediliyor? Siz müzikle tedavi konusunu nasıl değerlendiriyorsunuz. Müziğin hastalar üzerindeki etkisinden bahseder misiniz? Müzikle tedavi yapılan hastaneler var mı?

Şahane bir soru. Bu soru için çok teşekkür ederim. Ortaçağda ve yeniçağda bugün çok modern olan batı, psikiyatri hastalarını zinciri bağlar, cezalandırır hatta öldürüp yakardı. Selçuklulardan başlanarak Osmanlı'da psikiyatri hastaları müthiş bir değer görmüşler. Müzikle tedavi edilmişler. Hatta Edirne'deki bimarhanede müzikle tedavi varmış. Ben orayı her yıl ziyaret ederim. Orayı özliyorum. Orada beni çeken bir şey var. Bimarhane akılsızlar demektir. Bu bile incelik. Deli gibi etiketlemekten uzak bir kelime. Kırmadan söylemişler. Oraya gidince duygulanıyorum. Çünkü psikiyatride müziğin gücüne çok inanıyorum. Atalarımız bunu düşünmüşler. Biz de Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde rahmetli Oruç Güvenç'i davet

eder, hastalara konser verdirirdik. Yedi dönümlük ağaçlar içerisindeki hastane bahçemize hoparlörler yerleştirmiştik. Ve sürekli klasik müzik yayını yapardık. Müzikle tedavi atalarımızdan, ilk Türklerden, Baksilerden gelen bir gelenek.

Sizin tercih ettiğiniz müzik türü nedir? Neden bu müzik türü?

Yaprak Sayar'dan dinlemeyi çok seviyorum. Yaprak Sayar'ı çok seviyorum. Çok beğeniyorum sesini. Münir Nurettin, bestelerini herkes okuyamasın istemiş. Narsist bir yanı varmış ama Yaprak çok iyi okuyor. Melihat Gürses'i çok severim. Dünya müziklerini seviyorum. Afrika müziklerini çok severim. Ben anne tarafından Cezayirli bir Tuareg olduğum için galiba seviyorum. Orta Asya şaman müziği severim. Klasik müzik severim. Benim tercih ettiğim müzik türü Türk Sanat Musikisi. Ben çok büyük bir Münir Nurettin Selçuk hayranıyım. Münir Nurettin Selçuk benim için çok değerli ve özel. oğlu Timur Selçuk'u da çok severdim. Ömrümce dinlerim bestelerini.

Günümüz hayat koşullarında sağlıklı bir birey olabilmek ve kalabilmek adına insanlara verdiğiniz ilk beş tavsiyeniz nedir? Verdiğiniz bu tavsiyelerin ülkemiz genelindeki uygulanabilirlik oranını yüzde kaç olarak görüyorsunuz?

Normal insan ne demektir? Önce bunu anlatmak istiyorum. Bir sehpa düşünün üç ayağı olsun. Bir ayağı eksik olsa sehpa düşer. Bir kişi şunu diyecek. Ben ruhsal olarak iyiyim. Kişinin en yakınındaki 10 kişi evet o ruhsal olarak iyidir diyecekler. Kişi görev ve rol almak için çabalayacak. Bu üç sac ayağını kendinize sorun. Bunların hepsine cevap verebiliyorsanız ruhsal olarak normalsiniz. Cevap veremiyorsanız psikiyatrik yardıma ihtiyacınız var demektir. 5 tavsiye:

- Bilimsel yaşayın (Bilimle)

- Alınan olmayın, anlayışlı olun
- Başkalarının beynini okumayın, doğrudan sorun
- İletişim kurmayı deneyin. Kenara çekilerek, susarak, küserek ya da tam tersi öfkeyle, sinirle davranmayın. İletişim becerisi geliştirin.
- Yasalara uyan, yasalarla yaşayan, yasalardan korunan bir birey olun.

Bu 5 tavsiye günümüz hayat koşullarında sağlıklı olabilmek için değil çünkü sağlıklı olabilmek tamamen elinizde değil. Yani genetik yapınızdan dolayı getirdiğiniz hastalıklar ve beyin kimyasındaki bozulmalardan hastalık gelişebilir. Daha huzurla yaşamamız için bu beş tavsiyeyi öneriyorum. Bunun ülkemiz geneline uygulanabilirliğini de %30 olarak görüyorum.

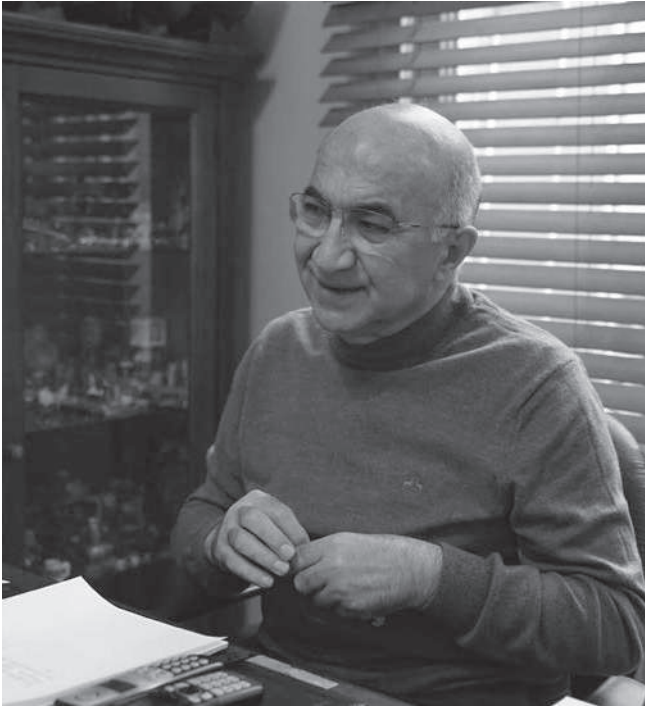
Mesleğinde başarılı bir psikolog ya da psikiyatr olmak, kendi özel hayatındaki insanlarla (eş, baba, anne, kardeş vb...) ilişkilerinin her zaman sorunsuz olacağı anlamına gelir mi?

Mesleğinde başarılı bir psikiyatrist olmak her zaman sorunsuz bir hayatınız olacağı anlamına gelmez. Siz çok iyi bir psikiyatrist olabilirsiniz, siz kendi sorunlarınızı kendi farkındalığınızla ve meslek becerilerinizle çözüyor olabilirsiniz. Çok iyi bir eş olabilirsiniz. Çok iyi bir baba olabilirsiniz. Bunları başarmış olabilirsiniz ama hayat bir jungle, vahşi ormandır hayat. Sizin karşınıza sağlıklı olmayan kişiler çıkacaktır. Ben hatalarımdan bahsetmiyorum. 43 yıllık meslek hayatımda sorun yaşadığım bir tane bile hastam olmadı. Karşınıza aldığımız görevlerde, bulunduğunuz fakültelerde, eğitim aldığınız yerlerde veya bürokratik işler yaptığınız yerlerde bir takım anlaşılmayacağınız insanlar çıkacaktır. Dolayısıyla onlarla geçinemeyebilirsiniz. Gitmek zorunda kalırsınız. Konuşursunuz, çabalarsınız, düzeltmeye çalışırsınız ama karşınızdaki sizin çabanızı ve düzeltme yolunuzu tikiyorsa sorun çözümsüz kalır. Sonuçta bir psikiyatrist her şeyi çözer, herkesle iyi geçinir, her sorunu çözer, yaşamdaki tüm sorunlara karşı çözüm geliştirir ve baş edebilir diyemezsiniz. İlişkilerimizin her zaman sorunsuz olacağını iddia etmiyorum. Benim de bu hayatta kırıldığım, incindiğim, baş edemediğim insanlar oldu. Saldırgan bir yapım olmadığı için genelde çekip giderim. Nihayetinde psikiyatrist olmak size her şeyle baş edebilme üstün kuvveti vermez. Hayat denilen yerin sorunsuz olması da mümkün görünmüyor zaten.

Bugüne kadar binlerce hasta gördünüz, hayat hikayelerini dinlediniz. Tedavi ettiniz. Sizi en çok şaşırtan, üzen, endişelendiren, korkutan bir hasta profiliniz oldu mu? Nedeni neydi?

On binlerce hasta gördüm, onların hikayelerini dinledim, tedavi ettim. Yani en çok şaşırtan, üzen, endişelendiren, korkutan o kadar çok ki en çok yok. Bu soruya izninizle cevap vermek istemiyorum. Cevap veremem. Aslında hastalar insanı endişelen-

diriyor, korkutmaz, şaşırtmaz, üzmez. Siz hastayla karşı karşıya geldiğinizde aranızda durmak zorunda olduğunuz bir yer vardır. Hasta odadan çıktıktan sonra ağlarsınız da... Bu yaşında beni artık bir şey şaşırtır mı onu da bilemiyorum. Herhalde ben artık şaşırmam. Gençken de öyle şaşırtıcı durumları yönetirdim. Çünkü biz bu eğitimlerden geçtik. Bu durumlarla mücadelede donanımlı hale geldik. Ben de insanım, şaşıyırım ama hastaya değil. Amerikalı bir psikiyatrist arkadaşım var. O geçenlerde ciddi, korkutucu bir durum yaşadı ve bunu makaleleştirdi. Eski bir hastası kendisini her yerden takip etmeye başlamış. Nefes aldırılmayacak şekilde her yerde karşısına çıkmaya başlamış. Evinin önüne kadar gelmiş. Her an e-posta kutusuna, telefonuna notlar bırakmış. Bu tabii korkutucu bir durum. Meslek örgütünün ve yasaların desteğiyle bu süreci atlattı. Hasta tedavi altına alındı. Biz psikiyatrist olurken neyle karşı karşıya olduğumuzu, neyle karşılaşacağımızı, ne daha kötü olabilir ki durumunu göze alarak psikiyatriyi seçtik. Etik ve gizlilik ihlali yapmamak zorunluluğumdan hem de kişisel olarak doğru olmadığını düşündüğüm için özür dileyerek bu soruya cevap veremeyeceğim.

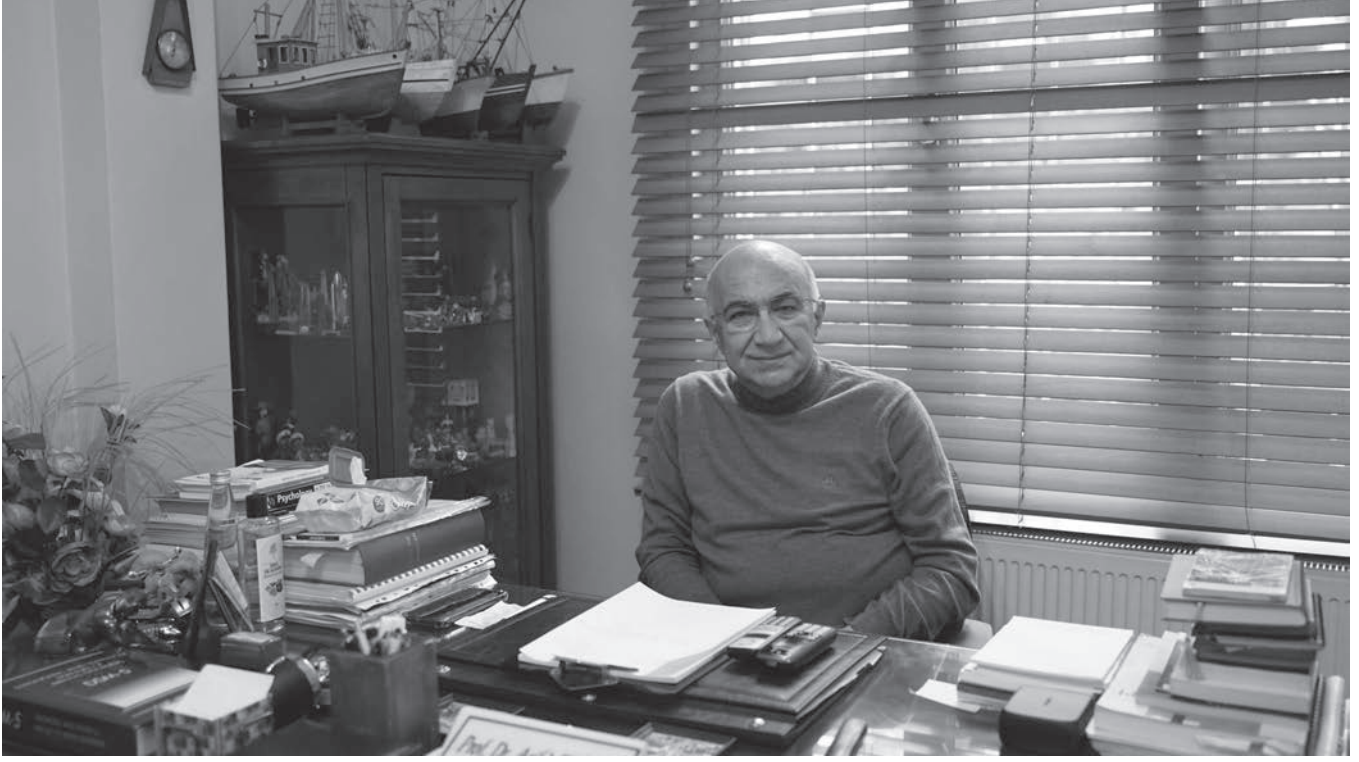
Tüm sanat dallarının başarılı temsilcilerine baktığımızda genelde toplumun oluşturduğu kuralları, normların baskıcı taraflarını önemsemiyor, reddediyorlar. Genel çerçevede sanatla ilgilenmeyen insanlardan farklı ve özel algılanıyorlar. Sizce sanatçıların beyin kimyası neden farklı işliyor? Bunun psikolojik olarak tanımını nasıl yaparsınız? Sanatçı psikolojisi neden farklıdır?

Sanatın başarılı temsilcilerinin toplum normlarına uymasını beklemeyiz. Sanatçının beyni farklı işliyor da diyebilir miyiz? Anlatacağım. Sanatçı psikolojisi gerçekten farklıdır. Beyinlerimiz parmak izi kadar birbirinden farklı, bazı insanlar ise daha

farklı. Kendi aralarında daha farklı. Toplumun bütünü %100 ise, bu toplumun %70'i aşağı yukarı birbirine benzeyen, birbiri gibi düşünen, bayram, cenaze ritüeli, evlilik töreni birbirine benzeyen, idealleri ve beklentileri aşağı yukarı aynı olan, bakış açıları birbirine yakın kişilerden oluşur. Bunun dışında kalan %30'u da -15 ve +15 marjinaler olarak ikiye ayırıyorum. Bu az önce bahsettiğimiz, toplumun %70'ine hiç benzemeyen, toplumun norm ve kurallarından farklı yaşayan, değişik düşünen farklı tiplerdir. -15 marjinalerin sanat tarafı pek yoktur. Onlar daha çok kriminal suçlu kesimdir. Yasadışı davranan bu kesim anti sosyal kesimdir. Suça meyilli ve toplumun alt kesimidir. +15 marjinaler ise işte sizin sorduğunuz sorudaki sanatçılar, entelektüeller, yazarlar, akademisyenler, müzisyenler... gibi kesimdir. Bunların toplumun %70'i gibi düşünmesi, yaşaması mümkün değil. Çünkü bunlar farklı doğdular. Beynimizde 4 tip zekâ vardır. IQ, EQ, CRQ, CQ. IQ ölçülebilir olan, psikologların ölçtüğü, sayısal değer ortaya koyan zekâdır. EQ emosyonel zekâ, ağır bir anksiyete ve ağır stres baskısı altında etkilenmiş zekâ düzeyi; CQ iletişimsel zekâ. CRQ ise kreatif zekâ. Sanatçı kreatif zekâyla doğuyor. Bu zekâsı yüksek. Mesela kreatif zekâsı olan birisinin iletişimsel zekâsı çok düşük olabilir. Bu kişi yalnızlaşır. Etrafında insan olmayabilir ama dehadır. İnsan ilişkileri bozuk olabiliyor ama öyle eserler ortaya koyuyor ki siz ona hayran kalıyorsunuz. Böyle ayırıyorum ben. Ama tabii ki sanatçının her türlü psikiyatrist hastalığı olması mümkün. Manik depresif bozukluk, alkol, madde kullanımı, kişilik bozuklukları olma ihtimali var tabii sanatçının. Bununla ilgili yapılmış bir çalışmamız var. Kendi kliniğimde. Yakın zamanda kaybettiğimiz Dr. Hagop Akiskal hocamız da buna çok önem verirdi. Dünyaca ünlü, çok değerli psikiyatri hocasıdır kendisi. Biz de kendisini Türkiye'ye davet ettik bir psikiyatri kongresine onur konuğu olarak. O özellikle sanatçıların psikiyatrik durumunu çok merak ederdi ve bununla ilgili çok ciddi araştırmaları vardı. O'nun bana verdiği bir fikir üzerine ben de kliniğimdeki bir asistan arkadaşıma bu konuyu tez olarak verdim. Görsel sanatlar icra eden sanatçıların kendilerinde ve aile öykülerinde bipolar bozukluğa yatkınlığı ve yaygınlığını araştırdık. Bu araştırma sonunda görsel kreatif sanat icra eden sanatçıların aile öykülerinde veya kendilerinde manik depresif öyküsüne rastlandı.

Sigmund Freud'un üç ruhsal kategorisi id, ego, süperegö ile İslam felsefesine ait nefis, benlik, vicdan, birbiriyle aynı şeyleri anlatıyor olabilir mi?

İd, ego, süper egonun; nefis, benlik, vicdan ile aynı mantık olduğunu düşünüyorum. Nefis bir soru teşekkür ederim hep bunu anlatmak istemiştin. Kesinlikle Freud'un anlattığı o her şeyi arzulayan, hemen haz almak isteyen, her şeyi delip geçmek isteyen, her an hazza ve doyuma ulaşmak isteyen id, asla yapamazsın, bunu yapmayacaksın, bu yasak, ayıp, olmaz diyen süper ego ve bunların arasını bulmaya çalışan ego ile inançtaki nefis, benlik, vicdan

neredeyse birebir aynı şeyi anlatıyorlar.

Psikolog ve psikiyatr mesleklerini, ilaç yazma yetkisi dışında birbirinden ayıran şeyler nelerdir? Bu konuda toplumun farkındalık düzeyini nasıl buluyorsunuz?

Psikiyatri ve psikoloji arasındaki farkları ben bir milyar kere anlattım. Bir kere daha anlatmaktan asla yorulmayacağım. Psikiyatrist olabilmek için ne gerekir? Öncelikle tıp fakültesinden 6 yıl okuyarak mezun olmak gerekir. Üstüne tıpta uzmanlık sınavına girerek çok yüksek bir puan almak gerekir. Bundan sonra psikiyatriyi tercih etmek gerekir ve ihtisas başlar. İhtisas 4 yıl sürer. Ve nihayetinde psikiyatrist unvanını alırsınız. Bir psikiyatrist kendisini geliştirmek için psikoterapi eğitimi alarak psikoterapi yapabilir. Bir psikiyatrist psikoterapi türlerinden hangisine eğilimi varsa şema terapisi, kognitif terapiler, davranışçı terapiler, mindfulness terapiler, evlilik ve cinsel terapiler, bütüncü terapiler... öğrenilir. Bir psikiyatrist psikoterapi eğitimi alarak psikoterapi yapabilir. Psikolog olmak için ne gerekir? Bir üniversitenin edebiyat fakültesinde 4 yıl psikoloji anabilim dalında okuyarak psikolog olunur. Siz eğer bir psikiyatri hastanesinde veya psikiyatrik klinikte çalışmak istiyorsanız klinik psikoloji doktorası yapmalısınız. İşler bununla da bitmez. Psikometrik test uygulayabilmek için geçerli test eğitimlerini almış olmak, psikoterapi yapabilmek için de az önce bahsettiğim psikoterapi eğitimlerini almış olmak gerekiyor. Bir psikolog, psikiyatri kliniğinin değerli bir ekip arkadaşısıdır. Ancak bu koşulları karşılamalıdır. Aramızda ilaç yazmaktan öte o kadar çok fark var ki bir kere tabi ki ilaç yazamaz ve hasta kişiyi birincil olarak göremezler. Psikiyatri anormal insan davranışlarının tıbbi, biyolojik, genetik kökenlerini araştıran kişiyi

ilaç, hospitalizasyon, ect, psikoterapi yöntemleriyle tedavi eden bir tıp anabilim dalıdır. Psikoloji ise normal davranışların kökenlerini araştıran edebiyat anabilim dalıdır. Günümüzde gençlere psikoloji çok yanlış ve süslü gösterildi. Merdiven altı çok fazla niteliksiz üniversite çoğaldı. Gençler psikoloji okumaya heves ettiler. Ancak iş imkanları dar kaldı ve çok mağdur psikolog var acil yardım bekleyen. Bu konunun çözümü tüm sınırların belirlendiği Ruh Sağlığı Yasasının acilen çıkarılmasıdır. Böylelikle alan ihlali önlenir, sınırlar ve etik değerler iyice belirginleşir. Bu konuda toplumun farkındalık düzeyi çok kötü. Bana psikolog diyorlar, psikologlara psikiyatrist muamelesi yapıyorlar bilgisizlikten. Bu farkındalığı arttırmak için fırsat bulduğum her yerde bunu anlatmaya devam edeceğim.

Danışmanlık alacak hasta, doktor seçimini neye göre yapmalı? Tedavide doktor-hasta ilişkisi nasıl olmalıdır?

Hasta doktorun seçimini neye göre seçmeli? Burada yön gösterici ya da hedef gösterici olmak istemem ama bir fikrim var. Öncelikle hasta doktorunu kesinlikle medya görünürlüğüne göre seçmemeli. Medyadaki varlığına, takipçi sayısına, hakkında yazılan yorumlara göre seçmesin. Bitirdiği okul, aldığı eğitimler, bilimsel makale ve yayın listesi, yazdığı tez, gittiği ve görev aldığı kongreler belirleyici olmalı. Bir psikiyatrist CV'sini açıkça paylaşmalı, bilimsel yayın listesini yayınlamalı, tüm kariyeri ortada olmalıdır. Hastanın doktoru inceleyebilme hakkı olmalıdır. Doktor yüksek bir tepede, Kaf Dağının ardında bulunmaz Hint kumaşı değildir. Dümdüz doktordur. Doktorluk ne gerektiriyorsa onu yapmalıdır. Doktor kahramanlaştırılmamalı... Doktor aynı zamanda her dakika aranıp sarılıp ağlanacak bir dost da değildir. Daha önce de söyledim bunu; ben

bir panda değilim. Doktor doktordur. Psikiyatride tecrübe de önemsenmeli. Yıllar size tecrübe kazandırır, her yeni hasta yeni bir şey öğretir. Deneyim katar. Doktor araştırırken hasta yorumlarına da çok dikkat edilmemesi gerektiğini düşünüyorum. Ben çok övülsem korkarım açıkçası. Ayinesi iştir kişinin lafa bakılmaz ya, bir kişinin tüm meslek hayatı boyunca ne yaptığı, nerelerde olduğunun araştırılmasının doktor hakkında daha iyi fikir vereceğini düşünüyorum.

İnternet ve özellikle sosyal medya kullanımı, çok çeşitli insan profili görmeyi, tanımayı kolaylaştıran mecralar. Dünyanın diğer bir ucundaki bir insana ulaşmak bile artık bu mecralarda çok kolay. Mesela sosyal medya kullanıcılarının paylaştıkları içerikler üzerinden, insan tanıma yöntemi geliştiren insanlar var. Hatta bir adım ileriye giderek ruh hastalıklarıyla insanları kategorize edebilenler var. Sosyal medya ve internet kullanımının, insan psikolojisi üzerinde ne gibi etkileri var. Bu mecralar ruh sağlığını korumak adına en doğru nasıl kullanılmalıdır?

Bu konuda çok fazla şey söylenebilir. Kalem örneğindeki gibi. Kalemsiz bir dünya düşünülemez ama kalem yanlış kullanılırsa göz çıkarabilir. Dolayısıyla sosyal medyasız bir hayat, internetsiz bir hayat düşünülemez ama internet ve sosyal medya büyük bir tuzak da yaratabilir. Sanal zorbalık ortamıdır. İnsanların dolandırıldığı, tuzağa düşürüldüğü, istismara da uğradığı bir ortam. İnsan kaçakçılıkları olmakta, silah ve uyuşturucu siparişi verilebilmektedir internette. Aldatmaların çoğu internetten oluyor artık. Sosyal medya sağladığı bütün kolaylıklarla varlık sahibi olmalı. Ben örneğin Scientific American dergisinin abonesiyim. Pandemi döneminde Amerika'dan Türkiye'ye dergi gelemedi. İnternette oturdum yeni sayısını okudum. Böylece bilimsel bilgilerden geri kalmadım. E-posta ya da veri aktarımı için internet çok önemli. Bir olay karşısında iyi insanların seslerini çıkarması için iyi bir ortam. İnsanların tepkilerini sunabilmeleri, seslerini duyurabilmeleri için de çok önemli. Sosyal medya olarak benim de twitter hesabım var bir tek. Twitter'ı çok önemsedim nedense. Çok güzel dostlar kazandım. Ama bu twitterın mükemmel olduğu anlamına gelmez. Yani bizlerin karşı çıktığımız birtakım kişiler, örneğin aşı karşıtları da örgütlenebiliyor. Ben bunu şeye benzetiyorum, galiba çok sevdiğim için, vahşi batı filmlerinde yakışıklı abimiz bardan içeri girer, tahta kapıyı açar. Bir bakış atar, sonra oradan biri ona bakış atar. Ve bir anda anlamsızca ortalık karışır. Sandalyeler havada uçuşur. Kimin kime niye vurduğu belli değildir. Ayrıca birisinin yüzüne söyleyemeyeceğiniz bir şeyi klavye başında sanal ortamda çok rahat söyleyebilirsiniz. Eksik, kapalı, şizoid, sosyal fobik kişiler ya da tam tersi saldırgan ve pasif agresif kişiler de sosyal medyayı manipülasyon alanı haline getiriyorlar. Sırf içlerindeki öfkeyi yansıtmak için de kullanabilmekteler. Sosyal medya kullanıcılarına TC kimlik ile giriş mantıksız

değil. Hiç yasakçı biri değilim aksine demokratik hak ve özgürlüklerden yanayım ama sosyal medya hesabı alacaksanız bunun da bazı kuralları olsun. Er meydanına çıkıyorsanız her şeyiniz ortada olsun. Bu mecralar ruh sağlığını korumak adına nasıl kullanılır adına Bilim ve Ütopya dergisi okuyan, akıllı başlı insanlara akıl verecek halim yok. Zaten belli bir seviyede, belli bir zekada, eğitim almış kişiler. Onlar nasıl kullanacaklarını bilirler. Bilişim yasalarının gelişmesini istiyorum. Bir ülkenin her türlü rengi olan farklı sesleri bastırmak için değil. Kuralsızlık kaos doğurur. Doktor olmak her ağzınıza geleni yazma lüksü vermezse bir hesap açmak da bu hakkı vermez. Sosyal medyayı istismar aracı olarak kullanan, kuralsız gezinen ahlaki sınırsızlar ve cinsel sınırsızlar denilen kişiler var ve çok fazla. 0-11 yaş arası çocuklara dönük pedofilik istismarcılar, 11-18 yaş arası ergenlere dönük istismarcılar özellikle bu ortamları tercih ediyorlar. Bir takım oyunlar, ki çocukları intihara götürebiliyor. Sanal ergen zorbalığı, oyun, kumar, bahis çetelerinin de konuşulduğu bu ortamın gelişmiş yasaları da olmalı. Virüse karşı nasıl ağzımıza maske takıyorsak internet ortamında da beynimize filtre takmalıyız.

Kadın cinayetleri, çocuk istismarları, hayvan katliamları, siyasi kutuplaşma refleksi gibi, bizi etkileyen, sarsan örnekler her geçen gün artarak devam ediyor? Toplumun ruh sağlığını nasıl buluyorsunuz? Biz neden her geçen gün daha da kötü şeyler yapan insanlar tanıyoruz?

Toplumun ruh halini hiç iç açıcı bulmuyorum. Bunda suçlayacak kimse de bulmuyorum. Hepimiz buradaydık. Hepimiz olanları gördük. Nüfus arttı. Her şey daha görünür hale geldi. Sosyal medya iyi kullanılmasıyla iyi bir hak arama, ses çıkarma ortamı... Dolayısıyla bazı şeyler görünür hale geldi. Artık bir hayvana eziyet edildiğinde bunun görüntüleri viral olarak herkese ulaşıyor, tepki doğuyor. Kadına şiddette yine sosyal medya örgütlenme anlamında çok önemli bir görev üstleniyor. Siyasi kutuplaşma ülkemiz için ciddi stres faktörü. Ortak değerimiz Atatürk olsun, bunun dışında her şey çözümlür diye düşünüyorum. Aynı gemideyiz. Hayatım boyunca siyasette bulunmadım. Eşimin ve çocuklarımın hangi partiye oy verdiğini bilmem. Manipüle etmem. Siyasi dilin çirkinleşmemesi, mücadelenin trollerle değil fikirlerle yapılması toplumu biraz rahatlatacak gibi geliyor. Şiddetle hiçbir yere varamayız, iletişimle bir yere varabiliriz. Siyasi huzur toplumsal huzura yansımaktır. Bir erkek şiddete meyilli, çocukluğunda hayvanlara ya da kardeşine kötü davranıyorsa, ergenliği zorbalıkla, gençliği alkol ve maddeyle geçmiş ve asla tedavi almamışsa ev-le-nil-mez. Şiddet için riskli kişidir. Risk almayın. Eşinizde öfke denetim sorunu varsa, fiziksel ve psikolojik şiddeti bir kere bile uygulasa ikinci şansı vermeyin. Psikiyatrik yardıma yanaşmayan partneri bırakın. Çocuk istismarlarında ise büyük bir örneklem grubu üzerinde yapılmış bir araştırma çocuğu pedofiliden annenin koruduğunu

göstermiştir. Eğitilmiş, farkındalığı artmış, konuya takılmış anneler yetiştirmeliyiz... Bu anne 5 saniye bile emin olmadığı yere çocuğunu bırakmaz.

Pandemi süreci hepimiz için zor geçiyor. Bu travmatik durum ruh sağlığını nasıl etkiliyor? Ruh sağlığımızı korumanın reçetesini bizimle paylaşır mısınız?

Pandemi döneminde şunu yaşadık: şok, inkâr, yas, kabulleniş. Bir sarsıcı olay karşısında insanın tepki hiyerarşisidir. Bunları bütün dünya insanları tüm farklılıklarımızla yaşadık. Yaşamaya da devam ediyoruz. İlk defa Wuhan kentinde bu virüsün çıkıp bütün dünyaya yayılmaya başladığını anladığımız andan itibaren İran ve Yunanistan sınırına dayanana kadar konuyu çok ciddiye almadık, en nihayetinde 11 Mart'ta ilk vakamız görüldüğü an panik başladı. 21 Mart itibarıyla muayenehanemi kapattım. Hızlıca kadar evlere kapandık. Ev dönemi, şok dönemini yaşadığımız zamana denk geldi. Bu dönemde sosyal medyayı çok kullandık. Ekim gibi ikinci dalga geldikten sonra sayılar korkunç boyutlara ulaştı. Tedbirli bir korunma dönemine geçildi. Pandemi en büyük sorun enformasyon savaşıydı. Çok fazla ses var. Fikri olan, olmayan herkes yorum yapıyor. Aşı ayrı karmaşa oldu. Virüs yok diyenler, maske takılmasın diyenler... Kaos, tam olarak kaos... Herkes kendince ve kendi ruh halinde ortaya döker kendisini. Bilimsel bilgi ve doğrulardan, bilimin ışığından faydalananak pandemiden çıkacağımız ortada. Post travmatik stres bozukluğu, anksiyete bozuklukları, panik bozukluk, temizlik takıntılı obsesif kompulsif bozukluklar çok arttı. Çok ciddi yükselişte olan alkol kullanımı ve bağımlılığına rastlıyoruz pandemi. Panik bozuklukdaki dinamikleri tetikledi. Endişe, belirsizlik, ölüm korkusu... Hijyenin çok fazla gündeme gelmesinden dolayı temizlik takıntılı obsesif kompulsif bozukluk çok arttı. Bu pandeminin maksimum 5 sene içinde izlerinin tamamen silineceğini düşünüyorum. Ağır seyre diyorsa psikiyatrik yardım alınmalı.

Mutluluk ile ilgili bir soruda "Sabah uyandığınızda aklınıza ilk gelen şey sizin en büyük tutsaklığınızdır." demiştiniz. Bunun nedeni nedir? Burada tam olarak ne anlatmak istediniz?

Sabah uyandığınızda ilk aklınıza gelen şey en büyük tutsaklığınızdır evet... Çünkü siz onu çözeme-

mişsinizdir. Siz onunla baş edememişsinizdir. O bir yerden bir sızı halinde sizi rahatsız etmeye, size kendini hatırlatmaya, sizi uyarmaya sınırsız devam eder. İçinizde bir yerdedir o, bastırırsınız, yerine bir şeyler koyarsınız, baş etmiş gibi de görünebilirsiniz. Dünya üzerinde stres faktörlerini sayın dendiğinde ilk yüze giren ağır stresler var. Anne-baba kaybı, eş kaybı, çocuğunuzla akut ya da kronik hastalık, kronik ve tedavisi zor hastalık, iflas, dolandırılma, mobbing, savaş, pandemi, bir göçmen botunda belirsiz yolculuk, yeni bir iş, işsizlik, aşk, ayrılık... gibi işte uyandığınızda ilk aklınıza gelen şey sizin tutsaklığınızdır. Çünkü içten içe kanar. O sizinle yaşar. Büyük tutsaklıktır. Bu tutsaklık hapisanadaki kötü koşullardaki tutsaklık gibi değil, daha derindir. Bu sizin bağımlılığınızdır.

Son olarak şunu sormak istiyorum. Türkiye'yi toplum sağlığı açısından neler bekliyor olabilir? Bu konuda yapılan çalışmalar var mı?

Psikiyatrist hocalarımız, psikiyatrist dostlarımız ve yeni yetişen psikiyatri öğrencileri ve diğer ruh sağlığı profesyonellerinin sayısının artmasını istiyorum. TUS'ta en çok tercih edilen branşların Estetik ve Rekonstrüktif Cerrahi, Dermatoloji ve Göz Hastalıkları değil Psikiyatri olmasını çok arzu ederdim. Genç hekim arkadaşlarımıza tüm zorluğuna rağmen psikiyatriyi öneriyorum. Çünkü toplum olarak daha fazla psikiyatriste, yetişmiş psikoloğa ve sosyal hizmet uzmanına ihtiyacımız var. Özellikle sosyal hizmet uzmanı sayısının artmasını ve kadroların geliştirilmesini istiyorum. Alkol ve madde bağımlılığı için 10.000 yeni yatak, tüm ülke genelinde ise yeni 10 tane ruh ve sinir hastalıkları hastanesi açılmasını istiyorum. Nüfus arttıkça oransal değil ama sayısal artış oluyor ve kapasite yetemiyor. İleriye dönük hasta artışı olacağını söyleyebilirim. Türkiye'de psikiyatrik yardım alan ve alması gerekenlerin oranı %30. Otizm, Atipik Otizm, Down Sendromu, Asperger, Rett Sendromu, Mental Retardasyonlu çocuklarımız için gelişimsel, fiziksel, eğitimsel olarak koşulların iyileştirilmesini, onlar için acilen bu özel çocuklarımızın ailelerinin kurduğu federasyon ve derneklerin eylem planlarına önem verilmesini, harekete geçirilmesini öneriyorum. Doğrudan Cumhurbaşkanına bağlı Alkol ve Madde Bağımlılığı Mücadele Müsteşarlığı kurulmasını öneriyorum.

İnsanımız bilim insanlarının sözlerinden çıkmasın. Gerçek bilim insanlarını dinlesinler. Akılcı yaşasınlar. Yapılan çalışmalarda genç hekimlerden umutluyuz.

Sana bu harika sorular için, bu keyifli sohbet için çok teşekkür ediyorum. Uzun zamandan beri en çok keyif aldığım sohbetlerden biriydi. Röportajı son satırına kadar okuyan tüm Bilim ve Ütopya dergisi okuyucularına sevgilerimle...

Mutluluk üzerine bilim ne söylüyor?

Büşra ÇABUK • Psikolog

Aristoteles'ten bu yana, mutluluğun en az iki unsurdan oluştuğu düşünülmektedir: hedonya (zevk) ve ödemonya (iyi yaşanmış bir hayat). Çağdaş psikolojide bu yönler genellikle zevk ve anlam denir ve pozitif psikologlar yakın zamanda bağlılık ve yaşama katılım duyguları ile ilgili üçüncü bir katılım unsuru eklemeyi önermişlerdir

Mutluluğun, insan deneyiminin merkez noktasında olduğu fikri, eski uygarlıklara kadar uzanır.

Hayatta yaşamış ve hala yaşamakta olan kime 'mutlu olmak ister misin diye?' sorsanız, cevabı evet olacaktır. Mutluluğun, insan deneyiminin merkez noktasında olduğu fikri, eski uygarlıklara kadar uzanır. Yunan filozofu Aristippos M.Ö. 4.yy'da yaşamın amacının, kişinin zevklerinin toplamını en üst düzeye çıkarmak olduğunu savunmuştur (Nettle, 2005). Hayatta önemli olan şeyin sadece yaşamak değil, iyi yaşamak olduğu düşüncesi büyük olasılıkla insan varlığı kadar eskidir (Kesebir & Diener). Eksikliği bu kadar hissedilen, üzerine düşünülen ve ulaşmak için çabalanan mutluluğa Psikoloji bilimi ne diyor peki? Psikoloji, son birkaç on yılda bu yönde ilginç bir şekilde ilerlemiştir. İnsanların davranış hakkında ne düşündükleri ve ne düşündüklerini bildirme biçimleri değerli çalışma verileri olmuştur. Özellikle de duygudurum ve mutluluklarını belirleme şekillerinde. Paul Ekman'ın 1960'lı yıllarda başlayan çalışmaları, duygular üzerine yapılan araştırmalar için özellikle önemli olmuştur. Ekman dünyanın birçok yerinde çeşitli duyguları ifade eden yüzlere ait fotoğraflar çekmiştir. Dünyanın farklı yerlerinde yaşayan insanların aynı duyguları aynı mimiklerle yansıttığını belirlemiştir. Yani Ekman'ın araştırmasına göre; Amerika'da da olsa, Papua Yeni Gine'de de olsa; mutlu, üzgün, şaşkın gibi ifadeler ortaktır ve her yerde anlaşılmalıdır.

Araştırmacılar, kişinin iyi olma halini ve mutluluğunu; öz-raporlama ile cevaplaması sayesinde-mutluluğu tanımlamada, ölçmede-bireysel farklılıklara ve değişen yaşam koşullarına göre nasıl etkilendiğini belirlemede büyük ilerleme kat etmişlerdir. Örneğin, mutluluk anketlerinde, insanların yüzde 80'inden fazlası genel ödemonik(eudaimonic) yaşam doyumlarını "çoktan çok mutlu" olarak değerlendirmiştir. Nispeten yüzde 80'i de mevcut hedonik ruh halini olumlu olarak değerlendirmektedir (örneğin, 10'da pozitif 6-7 5'in hedonik olarak nötr olduğu nokta değerlik ölçeği) (Kesebir & Diener). Pozitif duygular; kişinin amacına ulaştığını, kaynaklarının sınırlı olmadığını dolayısıyla hayatının doyum içerisinde ilerlediğini göstermektedir (Soylu & Uz Baş).

“ Hayatta önemli olan şeyin sadece yaşamak değil, iyi yaşamak olduğu düşüncesi büyük olasılıkla insan varlığı kadar eskidir. ”

Aristoteles'ten bu yana, mutluluğun en az iki unsurdan oluştuğu düşünülmektedir: hedonya (zevk) ve ödemonya (iyi yaşanmış bir hayat). Çağdaş psikolojide bu yönler genellikle zevk ve anlam denir ve pozitif psikologlar yakın zamanda bağlılık ve yaşama katılım duyguları ile ilgili üçüncü bir katılım unsuru eklemeyi önermişlerdir (Kringelbach & Berridge, 2010). Pozitif psikolojinin kurucularından Martin Seligman Otantik Mutluluk kitabında, mutluluğun üç bileşeninden bahsetmektedir. Bunlar; haz, akış (kişinin ailesi, işi ve

hobilerine katılım derinliği) ve anlam (daha büyük bir amaca hizmet etmek için kişisel güçleri kullanma) (Blum, Briveman, & Madigan). Fredrickson (2013), Pozitif duygularla ilişkili olarak, genişletme ve oluşturma kuramını ve yükselen sarmal modelini ("upward spiral model") geliştirmiştir. Yükselen sarmal modeline göre; pozitif duygular insanları olumlu sağlık davranışlarına yöneltirken, doğru iyilik hali seviyesine yönelik psikolojik eğilimlerini de arttırabilmektedir. Bu alanda yapılan birçok araştırmanın da gösterdiği gibi, kişinin mutluluğu yaşamının farklı alanlarındaki başarılarıyla birebir ilişkilidir. Bu ilişki sadece başarının mutluluk getirmesi ile sınırlı değil, pozitif duyguların başarıyı getirmesiyle de alakalıdır. (Soylu & Uz Baş). Darrin M. McMahon, Mutluluk: Bir Tarih adlı kitabında, mutluluk fikrinin tarihinin bir dizi tampon etiket denkleminde özetlenebileceğini belirtmektedir: mutluluk = şans (Homerik Dönemi), mutluluk = erdem (Klasik Dönem), mutluluk = cennet (Ortaçağ Dönemi), mutluluk = zevk (Aydınlanma Dönemi) ve mutluluk = sıcak bir köpek yavrusu (Çağdaş Dönem) (Kesebir & Diener).

Ödül odaklı davranış tamamlandığında beyindeki dopamin seviyesi artmaktadır.

Bu kadar trajedinin bulunduğu, belirsizliklerle dolu olan bu hayat, sürekli mutlu olma halini tehdit edebilmektedir. Mutluluğu anlamaya ve acıyı hafifletmeye yardımcı olmak için, sinirbilimciler ve psikologlar mutluluk bileşenleriyle ilişkili beyin durumlarını araştırmaya ve refahla ilişkisini düşünmeye başlamışlardır. Mutluluğun tanımlanması ve incelenmesi zor olsa da, psikologlar deneysel özelliklerini haritalamada önemli ilerleme kat etmişlerdir. Sinirbilimciler, mutluluğa önemli katkıda bulunan ve refah duygumuzun merkezi olan hazzın; fonksiyonel nöroanatomisini araştırmak için karşılaştırılabilir noktalar bulmuşlardır (Kringelbach & Berridge, 2010). Öncelikle mutluluğun beyin ödül merkeziyle birebir bağlantılı olduğu söylenebilir. Zevk alma, çoğu modern bakış açısına göre mutluluğun önemli bir bileşeni görülmektedir. "Ödül molekülü" olarak adlandırılan dopamin, ödül davranışının merkezinde yer almaktadır. Ödül odaklı davranış tamamlandığında beyindeki dopamin seviyesi artmaktadır. Bunu aşık olduğunuzda, terfi ettiğinizde, kupa kazandığınızda ya da en ufak örneği sosyal medyada beğenildiğinizi hissettiğinizde bile

görmeniz mümkündür. Pozitif duyguların bilişsel alan üzerindeki etkilerini araştıran ve bunu nörofizyolojik bir kuram çerçevesinde açıklayan Ashby, Isen ve Turken (1999), pozitif duyguların pek çok bilişsel performans görevinde sistematik olarak etkili olduğu noktasını vurgulamaktadırlar. Ashby, Isen ve Turken'e göre pozitif duygular, beyinde dopamin düzeyini arttırmaktadırlar. Beyinde frontal korteks alanlarındaki dopamin artışı ise bilişsel esnekliği arttırarak, yaratıcı problem çözme becerilerini geliştirmekte, bu da bilişsel performans üzerinde bir artışa neden olmaktadır (Soylu & Uz Baş).

Serotonin ve oksitosin de dopamin gibi mutluluk üzerinde etkili olan diğer hormonlardır. Serotonin; mutlulukla en çok ismi anılan hormondur. Vücutta serotonin miktarının azalması depresyona ve dolaşısıyla mutsuzluğa sebep olmaktadır. Bu da sosyal ilişkilerde uyumsuzluk, uyku sorunları, yeme problemleri gibi olumsuz durumlara neden olabilir. Serotonin eksikliği sonucu duygusal yönden çöküşler başlar. Çalışmalara göre; cinsel birleşme sonrası, doğumda ve doğum sonrası annenin süt salgılamasının yanı sıra, birbirine sarılarak selamlaşan insanlarda bile oksitosin miktarının arttığı gözlemlenmektedir (Tuvanç, 2019).

Mutluluğun beyin ödül merkeziyle birebir bağlantılı olduğu söylenebilir. Zevk alma, çoğu modern bakış açısına göre mutluluğun önemli bir bileşeni görülmektedir.

İnsanların hayatındaki değerlerle mutlulukları arasında büyük bir ilişki olduğu gerçeği de birçok araştırmanın ana konusudur. Kişisel değerler, insanların yaşamları için önemli olan inançları, ilkeleri veya fikirleri ifade eder. Ayrıca, bireylerin günlük yaşamlarını ve gelecekleri ile ilgili büyük kararları etkileyebilir. Yaşam yörüngelerini, sosyal ilişkilerini ve öznel refahlarını uzun vadede şekillendirebilir (Lee & Kawachi, January 9, 2019). Christakis ve Fowler'e göre; insanların mutluluğu, bağlantıda bulundukları insanların mutluluğuyla ilişkilidir. Birçok mutlu insan tarafından çevrelenen ve bu ilişkinin merkezinde bulunan insanların, gelecekte mutlu olma olasılığı daha yüksektir. Özellikle, bir mil (yaklaşık 1,6 km) içinde yaşayan ve mutlu olan bir arkadaş, bir kişinin mutlu olma olasılığını % 25 arttırabilmektedir (Blum, Briveman, & Madigan). Bağlanma olarak bilinen davranışsal özelliğin mutlulukla ilişkili olduğu bilinmektedir. Yalnızlık: İnsan Doğası ve Sosyal Bağlantı Gereksinimi adlı kitaplarında, günümüzün filozofları John T. Caioppo ve William Patrick, sigara içmekte veya hareketsiz bir yaşam tarzında olduğu gibi, sosyal izolasyonun da sağlığa zararlı olabileceğini söylemektedirler (Blum, Briveman, & Madigan). Fredrickson'a (1998) göre bağlanma teorisinin temel varsayımları, pozitif duyguların zihinsel gelişim üzerindeki olumlu etkisini desteklemektedir. Bağlanma kuramında;

güvenli bağlanma yaşayan çocuklar, annelerine güvendikleri için daha rahat keşif yapabilirler. Bu da, çocukların bilişsel ya da zihinsel kaynaklarını geliştirmelerine olanak sağlar (Bowlby, 1973). Güvenli bağlanma deneyimleyen çocuklar ilgi duygusunu da geliştirebilmektedir. İlgi duygusu, çocukluktan yetişkinliğe kadar uzanan süreçte öğrenme için gerekli, önemli bir içsel motivasyon kaynağıdır (Soylu & Uz Baş). Güney Kore'de yapılan bir araştırmada; dine öncelik veren katılımcıların (yani maneviyat) mutlu olma olasılıklarının daha yüksek olduğu, bunu aile, arkadaşlar ve komşular da dahil olmak üzere sosyal ilişkilere öncelik verenlerin izlediği bulunmuştur. Bulunan ilginç bulgulardan biri de; dışsal başarılar (para, güç, eğitimsel kazanım, iş ve boş zaman) ve sağlığa öncelik verenler, en az mutlu olma olasılığına sahip olduğudur. Bulgular, kendini geliştirme veya ben merkezci değere odaklanan hedefleri takip etmenin, alter merkezli toplu hedeflere ya da kendini aşma / özveriliğe ulaşmaya kıyasla mutlulukla sonuçlanma olasılığının daha düşük olduğunu göstermektedir (Lee & Kawachi, January 9, 2019). Son çalışmalar, zamanın paradan daha yüksek önceliklendirilmesinin mutluluk ile olumlu ilişkili olduğunu göstermiştir (Lee & Kawachi, January 9, 2019). Yüksek gelire sahip olmanın iyi bir ruh hali ile ilişkili olduğu inancı çok yaygın olmasına rağmen yanıltıcı olabilmektedir. Ortalamanın üzerinde geliri olan insanlar hayatlarından nispeten memnundurlar. Ayrıca, gelirin yaşam doyumu üzerindeki etkisi geçici görülmektedir. İnsanların, gelirin mutluluğa olan katkısını abarttıkları, çünkü kısmen, hayatlarını veya başkalarının hayatlarını değerlendirirken geleneksel başarılar odaklandıkları iddia edilmiştir (Blum, Briverman, & Madigan).

Bağlanma olarak bilinen davranışsal özelliğin mutlulukla ilişkili olduğu bilinmektedir.

Maddi refah, insan refahının kritik bir bileşeni olmasına rağmen, malzeme refahındaki belirli bir

eşiğin ötesinde bir artışın (yani temel istekler yerine getirildikten sonra) mutlulukta daha fazla artış garanti etmediği de kabul edilmektedir (Lee & Kawachi, January 9, 2019). Örneğin, ekonomik büyüme ve popülerlik gibi dışsal değerleri tutmanın aksine, kişisel büyüme ve bağlılık gibi içsel değerlere sahip olmanın, mutlulukla pozitif olarak ilişkili olduğu iyi bilinmektedir (Lee & Kawachi, January 9, 2019). Bu çalışmalar mutluluğun insanların çeşitli yaşam alanlarında sahip olduğu kişisel değerlerden etkilendiğini açıkça göstermektedir. İnsanların kontrolünü kaybettiğini düşündüğü noktalarda stres yaşadığı ve kendilerini huzursuz hissettikleri bilinen bir durumdur. Mutluluğun ne kadar kontrolümüz altında olduğu düşüncesi de önemli görülmektedir. 1996'da Minnesota Üniversitesi araştırmacısı David Lykken, kişinin yaşamdaki memnuniyet duygusunu belirlemede genlerin rolünü inceleyen bir makale yayınlamıştır (Blum, Briverman, & Madigan). 1936'dan 1955'e kadar Minnesota'da doğan 4.000 ikiz araştırılmıştır. İkiz kardeşlerin mutluluk seviyeleri karşılaştırılmış ve kişinin yaşamdan memnuniyetinin yaklaşık % 50'sinin genetik programlamadan geldiği sonucuna varılmıştır.

Lykken, her birimizin belli, değişmez fizyolojik özelliklere sahip olduğumuz gibi belirli bir mutluluk seviyesine de sahip olduğumuzu önermiştir ve bu durumu genlerimizin büyük etkisiyle açıklamıştır.

Bulunan sonuçlara göre; kolay ve zor kişiliğe sahip olmayı etkileyen genler dolayısıyla stresle iyi başa çıkmak, depresif hissetmek ve düşük düzeyde kaygı duyumsamak gibi mutlulukla birebir alakalı durumları şekillendirebilmektedir. Araştırma sonuçlarına dayanarak Lykken, her birimizin belli, değişmez fizyolojik özelliklere sahip olduğumuz gibi belirli bir mutluluk seviyesine de sahip olduğumuzu önermiştir ve bu durumu genlerimizin büyük etkisiyle açıklamıştır. Hayatımızda ne olursa olsun - iyi, kötü, muhteşem, korkunç - kısa bir süre sonra ayarlanan menzilimize geri dönme eğilimindeyiz. Lykken'e göre, "Daha mutlu olmaya çalışmak, daha uzun olmaya çalışmak kadar nafil olabilir" (Blum, Briverman, & Madigan). Psikolojik danışman adaylarıyla yapılan ve pozitifin duyguların bilişsel sürece etkisi araştırılan bir araştırmada, iki gruptan birine pozitif duygular uyandıracak slayt ve video gösterilirken diğer gruba negatif duygular uyandıracak videolar gösterilmiştir. Gösterimler sonunda beklenildiği gibi birinci deney grubu mutlu, huzurlu, sakin, rahatlamış, neşeli ve enerjik gibi pozitif duygular hissederken, ikinci deney grubunun da üzüntü, çaresizlik, hüznün, öfke ve kızgınlık gibi negatif duygular hissettiği görülmüştür. Sonrasında katılımcıların entelektüel becerilerini değerlendirmek amacıyla hazırlanan açık uçlu sorulara verdikleri yanıtların içeriği analiz edilmiş ve birinci deney grubunun, ikinci deney grubu ve kontrol gru-

buna göre daha uzun ve içerik açısından da daha kapsamlı yanıtlar verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada bulunan bulgulara göre, pozitif duygular; dikkat, biliş, yaratıcı düşünme ve psikolojik sağlamlığı etkilemektedir. (Soylu & Uz Baş). Genişlet ve oluşturma kuramı anlık ("momentary") pozitif duyguların deneyimlenmesinin kümülatif etkisinin, iyi-oluş üzerinde etkili olduğunu ileri sürmektedir (Soylu & Uz Baş).

Mutluluk kavram olarak; bireylerin negatif duygulardan daha çok pozitif duyguları deneyimlemesine ve yaşamından yüksek doyum almasına işaret eder (Argyle & Martin). Bu yüzden mutluluk bireyin deneyimlediği duygusal ve bilişsel süreçlerin, birey tarafından değerlendirilmesinin bir sonucu olarak da görülebilir. Pozitif ve negatif duyguların değerlendirilmesi mutluluğun duygusal boyutunu, yaşama ilişkin değerlendirmeler ise bilişsel tarafını oluşturur (Tuvanç, 2019). Veenhoven'ın bu konuda yaptığı tanım da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Veenhoven'a göre mutluluk iki anlam taşımaktadır. Bunlar; nesnel anlamda mutluluk ve öznel anlamda mutluluktur. Öznel anlamda mutluluk; bireyin zihinsel iyi oluşu ve duygudurumu ile ilgilidir. Yani bireyin yaşadığı hayat ile arzuladığı hayatın arasındaki mesafe bireyin mutluluğunu veya mutsuzluğuna neden olabilmektedir. Nesnel anlamda mutluluk ise huzur, barış, iyi yaşam koşulları, özgürlük gibi bizim dışımızda gelişen, bulunduğumuz koşulların şekillendirdiği mutluluk hissidir. Öznel mutluluk üzerinde toplumsal yapı ve kültür önemli ölçüde rol oynar. Bazı kültürlerde nesnel varlıklar, bazılarında ise huzur, sağlık, yardımseverlik, özveri gibi değerler ölçüt olabilir (Tuvanç, 2019).

Rath, Harter ve Harter (2010) mutluluğu etkileyen faktörleri sırasıyla şöyle açıklamıştır; kariyer iyilik hali, sosyal iyi oluş, finansal iyi oluş ve fiziksel iyi oluş. Bunlar; zamanını harcadığın yerdeki doyumun, kişisel yaşamındaki iyilik halin ve sosyal ilişkilerdeki doyumun, ekonomik ve sağlık açısından iyi olmayla alakalıdır (Rath & Harter).

- Kariyer iyilik hali: Zamanının tüketildiği yeri ve şekli açıklar.
- Sosyal iyilik hali: Kişisel yaşamdaki iyilik durumunu açıklar.
- Finansal iyilik hali: Bireysel ekonomik durumu açıklar.
- Fiziksel iyilik hali: Genel sağlık durumunu açıklar.
- Toplumsal iyilik hali: Toplumsal hayat içerisindeki yeri ve katılım düzeyini açıklar. Bu beş faktör Rath ve diğ. (2010) tarafından bir önem sırasına göre belirlenmiş olsa da bu faktörlerden herhangi bir tanesinin diğerlerinden daha fazla arzulaması halinde, kişinin genel mutluluk düzeyinin negatif yönde etkileneceği, mutluluğa ise sadece tüm faktörlerde iyi olma durumunun eşit bir şekilde arzulaması halinde elde edilebileceği vurgulanmaktadır. (Tuvanç, 2019) Çalışma sonucuna göre genetik faktörlerin mutluluğu etkileme oranı %50 olarak

bulunmuştur. Diğer %50'lik kısım ise bireylerin belirleyebileceği faktörlerle alakalıdır. %10'u yaş, cinsiyet, ekonomik durum, eğitim durumu, yaşanan yer gibi yaşam koşulları ile ilişkilidir. Buna dayanarak, iyi oluşu artırabilmek adına bireylerin yaşam koşullarını göz önünde bulundurması ve daha iyi hale getirmesi faydalı olacaktır (Layous, Chancellor, & Lyubomirsky, 2014).

Kaynakça

- Argyle, M., & Martin, M. (tarih yok). The Psychological Causes of Happiness. International Series in Experimental Social Psychology, 21, 77–100.
- Blum, K., Briverman, E. R., & Madigan, M. (tarih yok). Neuropsychiatric Genetics of Happiness, Friendships, and Politics: Hypothesizing Homophily ("Birds of a Feather Flock Together") as a Function of Reward Gene Polymorphisms.
- Bowlby, J. (1973). Attachment and loss. Vol. II. Separation: Anxiety and Anger. New York: Basic Books.
- Kesebir, P., & Diener, E. (tarih yok). In Pursuit of Happiness: Empirical Answers to Philosophical Questions.
- Kringelbach, M. L., & Berridge, K. C. (2010). The Neuroscience of Happiness and Pleasure. NIH Public Access, 659–678.
- Layous, K., Chancellor, J., & Lyubomirsky, S. (2014). Positive Activities as Protective Factors Against Mental Health Conditions. Journal of Abnormal Psychology, 123(1), 3–12.
- Lee, M.-A., & Kawachi, I. (January 9, 2019). The keys to happiness: Associations between personal values regarding core life domains and happiness in South Korea. PLOS ONE.
- Nettle, D. (2005). Happiness : The Science Behind Your Smile.
- Rath, T., & Harter, J. (tarih yok). Wellbeing: The Five Essential Elements.
- Soylu, Y., & Uz Baş, A. (tarih yok). The Effect of Positive Emotions on Intellectual Skills and The Level of Happiness of Counselor Trainees. Journal of Higher Education and Science DOI: 10.5961/jhes.2018.269. doi:10.5961/jhes.2018.269
- Tuvanç, O. (2019, Mart - Nisan). BİR KLİŞE OLAN "MUTLU OLMAK?". BİYOTEKNOLOJİ VE YAŞAM BİLİMLERİ GAZETESİ, 4(19).

Covid-19 öncesindeki son üç salgın toplumsal değişimi nasıl tetikledi?

Andrew LATHAM
Çeviri: Mustafa CEREN

İlk olarak, salgınlar toplumun dünya hakkındaki temel görüşünü derinlemesine değiştirebilirler. İkincisi, merkezi ekonomik yapılanmaları altüst edebilirler. Son olarak da milletler arasında güç mücadeleleri üzerinde bir dalgalandırma etkisi bırakabilirler.

Artık işin rengi değişmeye başladı.

20 20'nin mart ayından evvel, herhangi bir hastalığın koskoca insanlık tarihinde önemli bir husus olabileceğini muhtemelen pek az kişi tahayyül edebilmiştir.

Fakat artık işin rengi değişmeye başladı. İnsanlar, Covid-19'un şimdiden başlattığı veya hızlandırdığı teletıp, uzaktan çalışma, sosyal mesafe, el sıkışmanın ömrünün dolması, çevrimiçi alışveriş ve nakit paranın sanal olarak kaybolması gibi küçük değişikliklerin kendi yaşamlarını değiştirmeye başladığının ayırdına varmaya başladılar. Fakat kimse bu ufak değişimlerin Covid-19 salgınının ömründen daha fazla olup olmayacağını kestiremiyor. Aynı şekilde sözü edilen bu değişikliklerin iyi mi yoksa kötü mü olacağı konusu da insanların, hakkında emin olamadığı bir diğer mesele.

Bundan önceki son üç veba, Covid-19'un tarihin akışını değiştirebilecek etkileri hakkında bize birkaç ipucu sunabilir. "Vebalar, Salgınlar ve Siyaset" adındaki kendi dersimde de anlattığım gibi salgınlar insan ilişkilerini üç yönde şekillendirmeye meyillidirler.

İlk olarak, salgınlar toplumun dünya hakkındaki temel görüşünü derinlemesine değiştirebilirler. İkincisi, merkezi ekonomik yapılanmaları altüst edebilirler. Son olarak da milletler arasında güç mücadeleleri üzerinde bir dalgalandırma etkisi bırakabilirler.

Hastalık, dönemin Batı Hristiyan dünyasını kasıp kavurmuştu

Şimdilerde geniş kitleler tarafından da o zamanın belli bir çiçek hastalığının yol açtığı düşünülen Antonin Vebası ve onun eş-ikizi Kıbrıs Vebası, Roma İmparatorluğu'nu M.S. 165'ten 262'ye kadar kırıp geçirdi. Tahminlere göre, salgının sebebiyet verdiği toplam ölüm oranının imparatorluğun toplam nüfusunun üçte biriyle dörtte biri arasında olduğu düşünülüyor.

Bazen değişkenlik gösteriyormuş gibi dursa da ölüm sayısı hikâyenin yalnızca ufak bir parçası hakkında fikir veriyor. Bu aynı zamanda Roma İmparatorluğu'nun dinî kültürü üzerinde de derin bir dönüşümün kıvılcımını başlatmış oldu.

Daha Antonin Vebası'nın esamesi okunmazken, imparatorluğun pagan bir inanç sistemi vardı. Nüfusun büyük bir kısmı birden fazla tanrıya tapınıyordu. Bunun yanı sıra her nehrin, ağacın, tarlanın ve

“Bundan önceki son üç veba, Covid-19'un tarihin akışını değiştirebilecek etkileri hakkında bize birkaç ipucu sunabilir.”

yapının ayrı ayrı birer ruhu olduklarına inanıyorlardı.

Pagan inancıyla neredeyse hiçbir ortak noktası bulunmayan ve tek tanrı inancını benimsemiş olan Hristiyanlığın yalnızca 40.000 üyesi vardı ve bu da imparatorluğun toplam nüfusunun %0.07'sinden daha fazlası değildi.

Yine de Kıbrıs Vebası'nın sonlarına doğru yetişmiş olan nesille birlikte, Hristiyanlık imparatorluğun başat dini haline geldi.

Peki bu iki salgın bu mevzubahis derin dinî dönüşümü nasıl etkilemiş olabilir?

Hristiyanlığın Yükselişi adlı kitabın yazarı olan Rodney Stark, bu kitabında yukarıda sözünü ettiğimiz iki salgının Hristiyanlığı nasıl daha cazip bir inanç sistemi haline getirdiği üzerine tartışmalar yürütüyor.

Salgından evvel Akdeniz dünyası ticari, siyasi, dini ve kültürel olarak nispeten bir bütündü. Fakat bundan sonra meydana gelen durum bölünmüş bir medeniyet üçlüsüydü.

Hastalığın kendisinin geçerli bir tedavi yöntemi olmasa bile, yiyecek ve su temini gibi temel ve yatıştırıcı bir bakım en azından kendi bakımını yapamayacak kadar halden düşmüş kimseler için bir tür iyileşme sağlayabilir. Hristiyanlığa özgü bir yardımseverlik ve hastalar için bakımı üstlenici bir ahlakî güdünün yanı sıra ilk kiliselerin etrafında örgütlenmiş olduğu belirgin sosyal ve hayırsever ağ sayesinde, imparatorluğun Hristiyan toplulukları bu tür bir bakımı üstlenmeye oldukça istekliydi. Diğer taraftan pagan Romalılar, Hristiyanların aksine ya salgından kaçmayı ya da kendilerini enfeksiyondan kurtarma umuduyla izole etmeyi seçtiler. Bunun iki etkisi oldu.

Bunlardan ilki Hristiyanların pagan komşularına göre salgınların neden olduğu yıkıcı etkilerden daha yüksek bir oranda sağ kurtulmuş olmaları ve daha yüksek bir başışıklık seviyesini çabucak oluşturmaları idi. Hristiyan yurttaşlarının salgına karşı hayatta kalma oranının daha yüksek olduğunu ve bu durumu ya ilahi bir lütuf ya da Hristiyanlar tarafından sağlanmış olan bakımın faydaları olarak gören birçok pagan Hristiyan toplulukların ve

onların taşıdığı inanç sistemlerinden etkilendiler. Aynı zamanda, paganların hastalığa olan eğilimsel zayıflıklarından dolayı Hristiyanlar bu muazzam olanaklardan insanları Hristiyanlığa döndürmek amacıyla faydalanmış oldular.

İkincisi, Stark'ın da üzerinde durduğu gibi, bu iki veba genç ve hamile kadınları orantısız bir şekilde etkilediği için, Hristiyanlar arasındaki düşük ölüm oranının olması daha yüksek bir doğum oranını da beraberinde getirdi.

Tüm bu yaşananların aşikâr bir etkisi de aşağı yukarı tek bir yüzyıl süresince pagan bir imparatorluğun kendisini çoğunluğu Hristiyan olma yolunda gören bir topluluk olarak bulması oldu.

Jüstinyen Vebası ve Roma'nın yıkılışı

İsmi M.S. 527'den 565'e kadar hüküm süren Roma imparatoru Jüstinyen'den alan Jüstinyen Vebası Roma İmparatorluğu'na M.S. 542'de ulaştı ve M.S. 755'e kadar sürdü. İki yüzyıl boyunca etkisini gösterirken, tüm nüfusun tahminen %25 ila %50'sini öldüren bu veba toplamda 25 milyon ile 100 milyon insan arasındaki bir sayıda can aldı.

Bu kitlesel yok oluş ekonomiyi felce uğrattı, devletin kasasını tüketen ve imparatorluğun bir zamanlar kuvvetli ordusunu aksatan bir finansal krizi tetikledi.

Doğuda Roma'nın başlıca jeopolitik rakiplerinden biri olan İranlı Sasaniler de salgından mustarip olup mahvolma eşiğine geldiler ve bu yüzden Roma İmparatorluğu'nun salgından dolayı oluşmuş zayıflıklarından faydalanma konumuna gelemediler. Fakat uzun süredir Romalılar ve Sasaniler tarafından kontrol altına alınmış olan Arabistan'daki İslami Raşidun Halifeliği'nin güçleri bu salgından önemli ölçüde etkilenmedi. Bunun nedenleri çok iyi anlaşılmamış olsa da, temel sebep olarak halifenin büyük kent merkezlerinden izole bir şekilde uzak durmuş olması gösterilebilir.

Öte yandan Halife Ebu Bekir böyle bir fırsatın boşa gitmesine göz yummadı. Fırsattan istifade ederek, güçten düşmüş Roma İmparatorluğu'nu Levant, Kafkaslar, Mısır ve Kuzey Afrika gibi imparatorluğun kendi bölgelerinden mahrum bırakıp daha da zayıflatarak ordularıyla birlikte hızlıca tüm Sasani İmparatorluğu'nu fethetti.

Salgından evvel Akdeniz dünyası ticari, siyasi, dini ve kültürel olarak nispeten bir bütündü. Fakat bundan sonra meydana gelen durum güç ve tesir için rekabete girişen bölünmüş bir medeniyet üçlüsüydü: İlki doğu ve güney Akdeniz'deki İslami oluşum, ikincisi kuzeydoğu Akdeniz'deki Yunan oluşumu ve Batı Akdeniz ve Kuzey Denizi arasındaki Avru-

palı oluşum.

Şimdilerde Orta Çağ Avrupası dediğimiz bu son medeniyet o zamanlar yeni ve ayırt edici bir ekonomik sistemle tanımlanıyordu.

Vebadan önce, Avrupa ekonomisi kölelik üzerine kuruluydu. Vebanın hemen ardından, köle tedarihinin önemli ölçüde azalması toprak sahiplerini kralın arazileri için çalışan ve karşılığında kraldan askeri koruma ve belli yasal haklar alan sözde “özgür” işçilere arazi vermeye zorladı.

Feodalizmin tohumları atılmış oluyordu.

Orta Çağ'ın Kara Ölümü

1347'de Avrupa'da patlak vermiş olan Kara Ölüm 80 milyon nüfusa sahip tüm Avrupa'nın üçte biri ile yarısı arasında insanı yok etmiştir. Fakat öldürdüğü şey insandan daha fazlasıydı. Salgın 1350'nin başlarında sona geldiği sırada serbest emek, teknolojik yenilikler ve büyüyen orta sınıf gibi değişikliklerle tanımlanan farklı bir modern dünya oluşmuştu.

Yersinia pestis adı verilen bir bakteri 1347'de daha henüz Batı Avrupa'ya ulaşmamışken, Batı Avrupa haddinden fazla bir nüfusa sahip feodal bir topluluktu. İşgücü ucuzdu, kölelerin pazarlık gücü düştü, sosyal hareketlilik engellenmiş durumdaydı ve üretkenliği artıracak teşvik azdı.

Ancak bu kadar çok can kaybı kemikleşmiş toplumu sarstı.

İşgücü kıtlığı köylülere daha çok pazarlık gücü verdi. Tarım ekonomisinde, demir saban, aynı alanda farklı mevsimlerde farklı mahsul alınmasını sağlayan üç-arazili mahsul rotasyon sistemi ve gübreye verim artırma gibi hem yeni hem de halihazırda mevcut olan teknolojiler üretkenliği ciddi ölçüde artırdı. Bu kırsal kesimin ötesinde, matbaa, mayının boşaltılması için su pompaları ve barutlu silah gibi hem işgücünden hem de zamandan tasarruf edilmesini sağlayan aletlerin icat edilmesiyle sonuçlandı.

Karşılığında, feodal yükümlülüklerden serbestlik ve sınıflar arası sosyal merdivende basamak atlamak isteme arzusu birçok köylüyü kente taşınmaya, zanaatkarlıkla ve ticaretle uğraşmaya teşvik etti. Daha başarılı olanlar zenginleşti ve yeni bir orta sınıfı oluşturdu. Bununla birlikte artık sadece Avrupa sınırlarının ötesinden elde edilebilecek bir takım lüks eşyaları satı alma gücüne erişebildiler, bu da hem uzun mesafeli ticareti hem de mevzu bahis ticarete yer almak için gerekli olan üç-direkli gemileri teşvik etti.

Bu yeni orta sınıfın artan zenginliği aynı zamanda

sanatın, bilimin, edebiyatın ve felsefinin himayesini de teşvik etti. Sonuç olarak, şimdilerde Rönesans dediğimiz kültürel ve entelektüel yaratıcılığın bir den ve hızla gelişmesi meydana geldi.

Şimdiki geleceğimiz

Bunlardan hiçbirisi halihazırda devam eden Covid-19 salgınının da yukarıda bahsedilenler gibi dünyayı sarsan sonuçları olacağı anlamına gelmesi için yeterli değil. Covid-19'un öldürücülük oranı bu Orta Çağ vebalarınınkine hemen hemen hiç benzemiyor ve sırf bu yüzden de sonuçları müthiş büyüklükte olmayabilir.

Fakat buna benzer sonuçları olabileceğine dair bir takım göstergeler var.

Acaba Batı'nın açık toplumlarının beceriksiz çabaları liberal demokrasiye zaten halihazırda sarsılan inancın üstesinden gelip diğer ideolojiler için önce yer açıp sonra evrilmelerine ve yayılım göstermelerine sebep olacak mı?

Benzer şekilde, Covid-19 ABD ve Çin arasındaki güç dengesinde halihazırda süregelen jeopolitik bir değişimi hızlandırıyor olabilir. Çin pandemi esnasında diğer ülkelere “Sağlık İpek Yolu” girişiminin bir parçası olarak tıbbi yardım sağlamada küresel liderlik rolünü üstlendi. Kimileri Amerika'nın bu liderliği üstlenmede başarısız oluşunun ve Çin'in bu gevşekliği ele geçirmesinin nispi başarısının birlikte değerlendirildiğinde, bu iki etkenin Çin'i küresel lider pozisyonuna yükselteceğini iddia ediyor.

Son olarak, Covid-19 sözgelimi ofis kulelerinin, büyük şehirlerin ve toplu taşımacılığın geleceğini etkileyebilecek yan etkilerle köklü çalışma örüntülerinin ve pratiklerinin çözülmesini hızlandırıyor gibi gözüküyor. Bunun ve bununla ilgili ekonomik gelişmelerin sonuçları tıpkı 1347'deki Kara Ölüm'ün tetiklediği kadar ciddi ölçüde dönüştürücü olabilir.

Sonuç olarak, bu pandeminin uzun vadeli sonuçları tıpkı önceki tüm salgınlar gibi üstesinden gelecek kişiler tarafından hala basitçe bilinmiyor olabilir. Fakat, geçmişteki salgınlar nasıl şu an yaşadığımız dünyanın yeniden inşa edilmesini sağlamışsa, bu salgın da aynı şekilde torunlarımızın ve onların torunlarının yaşayacağı dünyanın yeniden yapılmasını sağlayacak.

Kaynak:

www.theconversation.com

Sapienslerden salgın hastalıklara

Prof. Dr. Metin ÖZBEK • Antropolog

1950'lerin ortasından itibaren, giderek artan bir hızla çevremizi değiştirmeye başladık. Doğal çevremizle barışık ve uyum içinde yaşamak yerine, ona kendi kurallarımızı dayatmamız, biz Sapiensleri ciddi bir açmazın içine sokmuş bulunuyor. Bundan böyle, çevreye egemen olma yarışında bir de karşımızda acımasız rakiplerimiz var: Yeni Koronavirüsler, bir diğer namıyla Covid-19'lar. İşin kötü yanı da, bunlar görünmez rakipler; ne zaman ve nereden saldıracaklarını bilemiyoruz. Önümüzdeki yıllar, Sapienslerle virüslerin amansız savaşına sahne olacak gibi görünüyor.

Yazılı kaynaklar tarihi dönemlerde hangi salgın hastalıkların insanlığı büyük felaketlerle karşı karşıya bıraktığını bize göstermektedir.

Zamanımızdan 3 milyon yıl öncesinden 5500 yıl öncesine (yazının icadına) kadar geçen çok uzun bir dönem "Tarihöncesi" olarak bilinir. Bu süre zarfında yaşamış olan Taş Devri atalarımızın beslenme alışkanlıklarını, kültür bazında gösterdikleri tüm faaliyetleri, yakalandıkları hastalıkları ve yaşam tarzlarına ilişkin daha nice bilgileri prehistorik, paleoantropolojik, paleopatolojik, jeolojik ve paleoekolojik araştırmaların bize kazandırdığı bulgular sayesinde öğreniyoruz.

Ancak, tarihöncesi atalarımız söz konusu olduğunda, öğrenemeyeceğimiz çok önemli bir görünmez düşmanımız var ki bugün onun yüzünden tüm dünya aylardır evlerinde hapis hayatı yaşıyor. Toplam yedi Koronavirüs türüne yataklık eden "Coronaviridae" ailesinin uzak atalarının tarihöncesi atalarımızın yaşamlarını hangi boyutta etkilemiş olabileceklerine dair bilgileri, iskeletler üzerinde ölümcül virüslerin ayırt edilmesini sağlayacak spesifik bir patolojik lezyonu, o devirlere ilişkin yazılı kaynaklar da söz konusu olmadığı için, öğrenmemiz ne yazık ki mümkün olamamaktadır.

Oysa, yazılı kaynaklar tarihi dönemlerde hangi salgın hastalıkların insanlığı büyük felaketlerle karşı karşıya bıraktığını bize göstermektedir. Bu salgınları tarih sırasına göre listelediğimizde ortaya çok ürkütücü bir tablo çıkmaktadır; nitekim, ölümcül virüslerden, bakterilerden kaçışın olmadığını, her devirde insanların yakasına yapıştığını bu kaynaklar gözler önüne sermektedir.

Dünyamız salgın hastalıklara yabancı değil

“ Ölümcül virüslerden, bakterilerden kaçışın olmadığını, her devirde insanların yakasına yapıştığını bu kaynaklar gözler önüne sermektedir.

”

Tarihi kaynaklar ölümcül bakteri ya da virüslerin ne denli insanlığın başına bela olduğunu çok açık bir şekilde bize yansıtmaktadır.

M.S. 165-180 İmparator Antoninus Vebası: 5 milyon ölü. 2018 yılında Dünya Sağlık Örgütü'nün aldığı karar uyarınca artık küresel salgın olarak kabul edilmektedir.

M.S. 541-542 Justinien Vebası (Yersinia pestis bakterisi; fare ve pirelerden kaynaklanan salgın): 30-50 milyon ölü.

M.S. 735-737 Japon Çiçek hastalığı Salgını: 1 milyon ölü.

M.S. 1347-1351 Kara Veba (farelerden kaynaklanan salgın): 200 mil-

yon ölü.

M.S. 1665 Londra'daki Büyük Veba Salgını: 100 bin ölü.

M.S. 1629-1631 İtalyan Vebası: 1 milyon ölü.

M.S. 1817-1923 Kolera Salgını: 1 milyon ölü.

M.S. 1885 Veba Salgını: Çin ve Hindistan'da 12 milyon ölü.

M.S. 1800'lü Yılların Sonu Sarı Humma: 100-150 bin ölü.

M.S. 1889-1890 Rus Gripi (Kuş gripi): 1 milyon ölü.

M.S. 1918-1919 İspanyol Gripi (Domuz gripi, H1N1): 40-50 milyon ölü.

M.S. 1957-1958 Asya Gripi (H2N2): 1,1 milyon ölü.

M.S. 1968-1970 Hong Kong Gripi (H3N2): 1 milyon ölü.

M.S. 1981- : AIDS Salgını (Şempanzeden kaynaklanan HIV virüsü): Bugüne kadar 25-35 milyon ölü.

M.S. 2009-2010 Domuz Gripi (H1N1 virüsü): 200 bin ölü.

M.S. 2002-2003 SARS Virüsü (Coronavirus, Yarasanadan): 770 ölü.

M.S.2014-2016 EBOLA Virüsü (Yaban hayvanlarından): 11 000 ölü.

M.S. 2015-... MERS Virüsü (Yarasa ve Deveden): 850 ölü.

2019- COVID-19 (Yeni Coronavirus). Ortaya çıkış nedeni hala tartışılıyor. Şimdilik 2 milyon 450 000'i bini aşan ölü. Dünya genelinde 111 milyondan fazla insan bu virüsün taşıyıcısı.

Görüldüğü gibi bu salgınların çoğu (bazıları pandemik olarak kabul görmese de) hayvanlardan insan topluluklarına geçen zoonoz dediğimiz hastalıklardır.

Virüslerin bu dünyadaki öyküsü 3 milyar yıl öncesine kadar uzanır.

Günümüzde, yeryüzünün her karış toprağını iskân etmiş olan insan topluluklarının oluşturduğu nüfus, son yapılan sayımlara bakılırsa, 7,7 milyarı buldu. Tropik, arktik ya da ılıman iklimlerin hüküm sürdüğü coğrafyalarda ayak basmadık toprak parçası bırakmayan bu dünya insanları "H. sapiens sapiens" adı verilen tek bir türe mensuptur. O halde, hangi etnik gruba ait olursak olalım, hangi dili konuşsak konuşalım hepimizin ortak atası Afrika'da

doğan Sapienslere dayanmaktadır. Yapılan araştırmalara bakılırsa, yeryüzünün her tarafına dağılmış olan toplumların genetik benzerliği kültürel benzerliklerinden daha fazladır; çünkü aynı kökten geliyoruz. Sapiens türü; Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarında ve Okyanusya'daki Flores, Java ve Filipinler gibi irili ufaklı adacıklarda çeşitli zaman dilimlerinde ya da aynı devirlerde yaşamış olan 13 insan türünün sonuncusudur. Bu insan türleri arasında bizim türümüzden başka H. habilis, H. rudolfensis, H. erectus, H. ergaster, H. rhodesiensis, H. georgicus, H. antecessor, H. heidelbergensis, H. neandertalensis, H. floresiensis, H. Luzonensis ve H. denisova bulunmaktadır. Belki bizim henüz tanışma fırsatı bulamadığımız başka insan türleri de vaktiyle yaşamıştır yeryüzünün herhangi bir bölgesinde. Bu insan türlerinin hepsi yok olup gitti. Dünyada artık Sapiens'ten başka bir insan türü bulunmamaktadır.

Taş Devri ve salgın hastalıklar

Virüslerin bu dünyadaki öyküsü 3 milyar yıl öncesine kadar uzanır. Oysa, bilinen en eski atalarımıza ait iskeletler en fazla 3 milyon yıllıktır. Bizden bu kadar eski olan bir görünmez düşman ile karşı karşıya bulunduğumuzu unutmayalım. Varoluş stratejileri bizimkinden kat kat daha karmaşık olan virüslerle dans etmek de öyle kurtlarla dans etmeye benzemez. Virüslerin "Hangi ayaklarının üzerinde dans ettikleri" asla bilinmez. Kılıktan kılığa girerek yaşamlarını devam ettiren virüslerin yaşam alanları, dünya durdukça insan ve diğer hayvan türleriyle her an kesişecektir. Önemli olan şey; onların stratejilerini çok iyi analiz etmek, amansız saldırılarına karşı çözümler üretmek, ortaya çıkmalarına yola açan unsurlara elverişli olabilecek zeminleri hazırlamamaktır.

Taş Devrinde virüsler yok muydu? Olmaması mümkün değil; HIV virüsünün şempanzelerden insana geçen bir zoonoz belası olduğunu biliyoruz. Aynı şekilde EBOLA virüsü de Afrika kökenlidir.

Virüslerin kökünü tümüyle kazıyabileceğimizi aklımızdan geçirmemeliyiz; bir gün hiç beklenmedik bir zamanda tekrar insanlığı tehdit edebileceklerini varsayarak her an tetikte durmalıyız. Ne zaman, nerede ve nasıl bir mutasyona uğrayarak bambaşka bir genetik yapı ile organlarımızın hücrelerine girecekleri asla öngörülebilir.

Taş Devrinde virüsler yok muydu? Olmaması mümkün değil; HIV virüsünün şempanzelerden insana geçen bir zoonoz belası olduğunu biliyoruz. Aynı şekilde EBOLA virüsü de Afrika kökenlidir; eti yenilen yaban hayvanlarından insana geçmiş olduğu kabul edilmektedir. Yeni koronavirüsün de yarasa-

lardan geçtiği ileri sürülmektedir. Tüm bu hayvanlar milyonlarca yıldır Afrika'da yaşıyor; bizlerden çok daha eski bir geçmişlerinin olduğunu da hatırlatalım.

Afrika'da yüzbinlerce yıl Doğu ve Güney Afrika'nın savanlık alanlarında yaşam sürmüş olan Australopithecusların aşağı yukarı dokuz türle temsil edilmiş olduklarına bakılırsa, kabilelerin aralarında tam bir genetik izolasyon olduğu; bu insansı toplulukların yüzlerce kilometreden oluşan bir sosyal mesafe içinde bulundukları; pek bir araya gelmedikleri anlaşılmaktadır. Onlar yaban hayvanlarıyla aynı ekonoşi paylaşıyorlardı. Ateş yakmayı bilmediklerinden etleri çiğ olarak yiyorlardı. Virüsleri barındırıyor diye mercer altına aldığımız yarasalar, pullu karınca yiyenler (pangolinler), yılanlar ve daha nice sürüngen ve küçük memeliler diyetlerinde her zaman oldu. Arkeolojik kazılarda onların yaşadıkları lokalitelerde bu hayvanların binlerce fosil kalıntılarına rastlanıyor.

Afrika'da yaşamış olan ilk Sapienslerin ölümcül virüslerle karşı karşıya gelip gelmediklerini bilemiyoruz.

Bu yaban hayvanlarından Australopithecuslara geçme olasılığı bulunabilecek virüs ya da bakterilerin ise Afrika genelinde ciddi bir salgına yol açması mümkün değildi. Bazı Australopithecus türleriyle aynı coğrafyayı bir süre paylaşmış olan Habilisler ve Rudolfensisler ise birbirlerinden çok uzak bölgelerde tam anlamıyla kapalı bir genetik sistem oluşturuyorlardı; aksi takdirde türleşme süreci gerçekleşmezdi. O halde, yoğun nüfus, sabit yerleşme (sedanter yaşam) ve sıkı komşuluk ilişkilerinin bulunmadığı Afrika'da zamanımızdan 4,5 milyon yıl ile 2 milyon yılları arasındaki zaman diliminde, virüslerin yol açabileceği hastalıkların kısa sürede tüm Australopithecus ve Habilis türlerini etkisi altına alabilecek ölümcül bir tehlikeye dönüşmüş olabileceğini gündeme getiremeyiz.

Doğu ya da Güney Afrika'da, zamanımızdan önce 3 ile 2 milyon yıl arasında yaşamlarını sürdüren Habilis atalarımız Afrika dışına yönelik göçlerini hayata geçirip Orta-Doğu topraklarına ayak bastıklarında, uzun dönemler içinde bu olası virüslere karşı kazanmış oldukları bağışıklıklarıyla gelmiş olmalıydılar. Bu yeni topraklarda, kendilerinden önce yaşamakta olan herhangi bir insan topluluğu

bulunmadığı için de bu olası virüslerin bir başka insan türüne bulaşma riski yoktu. Dolayısıyla, Habilisler ve daha sonra bunların içinden türeyen Erektuslar kuzeydeki Asya steplerinde ve Güney-Doğu Asya'daki tropik bölgelerde Sapiensler gelinceye kadar varlıklarını sürdürdüler.

Habilis atalarımız Afrika dışına yönelik göçlerini hayata geçirip Orta-Doğu topraklarına ayak bastıklarında, uzun dönemler içinde bu olası virüslere karşı kazanmış oldukları bağışıklıklarıyla gelmiş olmalıydılar.

Altay dağlarının eteklerindeki ve Tibet'in yüksek kısımlarındaki mağaralarda yaşamış olan Denisova insanları, Gürcistan'ın Dmanishi insanları, Çin'in Zoukoutian ya da Lantian mağaralarındaki Erektuslar, Java ya da Flores adasındaki Erektuslar, Filipinlerdeki Luzonensis insanları tam bir genetik izolasyon içinde oldu; yüzlerce hatta binlerce kilometrelik sosyal mesafelerini korudular. Zaman içinde genetik açıdan belirgin bir homojen yapı kazandılar. Bir Çinli erektus bir Javalı erektusu ya da Flores adasındaki Hobbit cücelerini muhtemelen hayatında hiç görmedi.

Sapienslerin salgını

Son yıllarda gerçekleştirilen kazılarda ele geçen fosillerden anlaşılabileceği üzere, zamanımızdan aşağı yukarı 300 bin yıl önce Afrika'nın kuzeyinde Atlas Dağları'nın eteklerinde yer alan doğal mağaralarda ilk Sapienslerin görüldüğü artık netlik kazanmış bulunmaktadır. Mensubu bulunduğumuz bu modern anatomik yapıya sahip türün temsilcileri zengin bitki örtüsü ve hayvan türlerinin oluşturduğu bir coğrafyada yaşamlarını en az 150 bin yıl sürdürmüşler. Afrika'da Fas'ın doğal mağaralarında, Etiyopya'da ve Güney Afrika'da yaşamış olan ilk Sapienslerin ölümcül virüslerle karşı karşıya gelip gelmediklerini bilemiyoruz. Zamanımızdan aşağı yukarı 150 bin yıl öncesinde Sahra Çölü'nün olduğu yerler de dahil olmak üzere ilk Sapienslerin yaşam alanları bol akarsulara, göllere ve buna bağlı olarak çeşit çeşit yaban hayvanlarına ev sahipliği yapıyordu. Bu tür ekosistemlerde haliyle virüsler ve bakteriler de çoğalmakta hiç zorlanmıyorlardı.

Yapılan arkeolojik ve antropolojik çalışmalardan elde edilen bulgular sayesinde, en iyimser tahminle, zamanımızdan aşağı yukarı 130-120 bin yıl öncelerinde Fas ve Etiyopya coğrafyasında yaşamış olan Sapiens kabilelerinden birkaçının doğuya doğru göç ederek Kızıldeniz yoluyla Suudi Arabistan topraklarına geçmiş oldukları artık netlik kazanmıştır. Bu avcı toplulukların neden Afrika dışına çıktıkları hala tartışılmaktadır. Beraberlerine, taş ve kemik-

ten yontarak yaptıkları araç gereçleri aldıkları biliyor. Güney Afrika'daki bazı mağaralardaki duvar resimlerinden anlaşılacağı üzere soyut düşünme kavramını da edinmişlerdi. Bizim asıl bilemediğimiz çok önemli bir şey ise; bu ilk Sapienslerin, Orta-Doğu'ya geçerken, binlerce yıl yaban hayvanlarıyla iç içe yaşamalarından kaynaklanan nice ölümcül virüsleri de beraberlerinde taşımış olup olmadıklarıdır. Bu patojen unsurlara karşı uzun bir zaman dilimi içinde kitle bağışıklığı kazanmış oldukları düşünülebilir. Eğer bu olasılık söz konusu ise, o taktirde Asya'nın her yerine kısa bir süre içinde dalgalar halinde yayılmayı başaran Sapienslerin bu yeni coğrafyalarda daha önce yaşamakta olan Neandertal ve Erektus çizgisindeki kabilelerle karşılaşmaları durumunda nasıl bir felaketin ortaya çıkabileceğini akla getirmek çok zor olmasa gerek. Asya'nın hemen hemen her tarafında ilk Sapienslerle Neandertaller, Denisova insanları ve Erektusların son temsilcileri bir süre aynı zaman diliminde beraber oldular. Aynı durum, bir ölçüde, Avrupa'da Sapienslerin ilk kabileleriyle son Neandertal kabileleri için de geçerliydi.

İnsanlığın tarihöncesinde Paleolitik Çağ'a özgü "sosyal mesafe" durumunu ilk ihlal edenler arasında Neolitik köylüleri oldu.

Bu Taş Devri topluluklarından birisini çok iyi tanıyoruz; dış dünyaya kapalı bir halde, deyim yerinde ise sanki bir karantinaya alınmış insan topluluğu gibi, yüzbinlerce yıl Endonezya'nın Flores adasında varlığını sürdürerek farklı bir tür olmayı başaran "Homo floresiensis" insanlarından bahsediyoruz. Bunların, Homo erektus'un soyundan geldiği bilinmektedir. Zamanımızdan 300 bin yıl öncesinden 50 bin yıl öncesine kadar bu adada yaşamlarını sürdürdüler. Tüm dünya onları cüce boylarıyla tanıyor. Popüler isimleri de "Hobbit cüceleri"dir. Uzun bir zaman diliminde adanın çevresel koşullarına biyolojik olduğu kadar kültürel açıdan da çok iyi uyum

sağlamış bu avcı toplayıcı topluluk nasıl oluyor da 50 bin yıl öncesinde, kısa bir süre içinde yok olup gidiyor? Son yapılan radyometrik tarihllemeler ve arkeolojik ve antropolojik araştırmalardan elde edilen bulgular bu sorunun yanıtını içinde barındırıyor gibi; ne ilginçtir ki bu yok oluş zamanı Sapienslerin adaya ayak basmalarıyla aynı dönemlerde olmuş. Gerçekten de Avustralya kıtası gibi, Endonezya takımadalarına da Sapienslerin yayılması 50 bin yıl öncesinde oldu. Avustralya'da o tarihlerde başka bir insan topluluğu yaşamıyordu. Sapiensler bu kıtaya ayak basan ilk insan topluluğu idi. Oysa; Flores, Java ve Filipinler'de o tarihlerde Homo cinsinin çeşitli türleri yaşamlarını sürdürmekte idi.

İlk Sapiensleri suçlamak gibi bir niyetimiz yok; ama, örneğin Flores adasına geldikleri tarihlerde Hobbit topluluğunun da yok olmasını nasıl açıklayabiliriz?

İlk Sapiensleri suçlamak gibi bir niyetimiz yok; ama, örneğin Flores adasına geldikleri tarihlerde Hobbit topluluğunun da yok olmasını nasıl açıklayabiliriz? Adada uzun yıllar dışa kapalı olarak yaşamının bir sonucu bu cüce topluluk genetik açıdan belirgin bir homojen yapı kazanmış olmalıydı. İskeletlerin anatomisi de zaten bu durumu yansıtıyor. Burada haklı olarak şu soru akla geliyor: Hobbitler, acaba Sapienslerin getirdiği ve kendilerinin ilk kez karşılaştıkları bir ölümcül virüsün kurbanı mı oldular? Homojen genetik yapıları da bu olası salgının ölümcül etkisini hızlandırmış olamaz mı?

İlk Sapiensler dur durak demeden Asya'nın her yerine yayıldılar. Kendilerinden önce Kuzey ve Güney Kafkasya'daki sayısız mağarada Neandertal kabileleri yaşıyordu. Yapılan arkeolojik kazılarda Neandertallerin orta paleolitik taş endüstrisini simgeleyen bol miktarda musteriye tipi aletlerle iskelet kalıntıları ele geçti. Son yıllarda gerçekleştirilen radyometrik tarihllemeler, bize, Neandertal kabilelerinin zamanımızdan aşağı yukarı 39 bin yıl öncesine kadar bu bölgelerde yaşamış olduklarını gösteriyor. Aynı bölgeler daha sonra Sapiensler tarafından iskan edilmiş. Anatomik yönden bize çok benzeyen ve aynı türümüz içinde yer alan ilk Sapienslerin bölgedeki varlıkları neredeyse Neandertallerin yok olup gitmesiyle aynı tarihlere rastlıyor. Bu yok oluş bir tesadüfün eseri olmamalı. Şimdiye kadar ne Kafkasya'da ne de bir başka bölgede aşağı yukarı 39-38 bin yıl öncesinden itibaren neden Neandertallere rastlanmadığını bir türlü açıklayabilmiş değil bilim insanları. Kafkasya'ya yayılan Sapienslerin taşıdıkları ölümcül bir virüsün, bağışıklıkları bulunmayan Neandertal kabileleri arasında bir salgına yol açıp açmadığı akla getirilemez mi? Paleolitik Çağ'ın çeşitli zaman dilimlerinde, belirli bir süre başarılı biçimde yaşamlarını sürdürdükten sonra ortadan silinip giden nice kabileler oldu. Bunların yok oluşlarına ilişkin çeşitli savlar

gündeme getirilirken, bu arada salgın hastalıkların yol açabileceği bir tehlikeyi de göz ardı edemeyiz.

Neolitik Çağ ve salgın hastalıklar

İnsanlığın tarihöncesinde Paleolitik Çağ'a özgü "sosyal mesafe" durumunu ilk ihlal edenler aslında Neolitik köylüleri oldu. Zamanımızdan aşağı yukarı 11,500 yıl öncesinde henüz tarım ve hayvancılık başlamadan yeni bir yaşam düzeni hayat buldu; o tarihlere kadar birbirinden kopuk halde yaşamakta olan avcı-toplayıcı topluluklar yavaş yavaş su kaynaklarına yakın ve verimli toprakların bulunduğu coğrafyaları kendilerine mesken tutup dört mevsim devamlı yaşayacakları köylerini kurdular. Bu köyler zamanla o denli çoğaldı ki, komşuluk ilişkilerinin sıklaştığı yoğun yerleşim alanları binlerce insanın bir arada yaşayabileceği, tarım ve hayvancılığın temel geçim ekonomisini oluşturduğu köylere dönüştü. Bu bağlamda kurulan ticari ilişkiler, kültürel temaslar uzak köylerin bile yerleşiklerini yılın büyük bir bölümünde yüz yüze getirdi. Açıkçası, "sosyal mesafe" diye bir şey kalmadı.

Neolitik Çağ'la beraber köylerin çevrelerinde yığılan çöpler, yiyecek atıkları fare, kene, pire gibi haşeratin insanla iç içe yaşamasına yol açtı.

Neolitik Çağ'dan itibaren insan, beslenme ihtiyacını karşılamak amacıyla yeni bir strateji benimsedi ve böylece insan-doğa ilişkisi tersine döndü; kendine gerekli olan besin kaynaklarının, doğanın belirlediği kurallar tarafından yönlendirilmesine adeta başkaldırıp, kendi kurallarını hayata geçirdi. Bu bağlamda, yaban hayvanlarını yaşadığı köylere çekti; onlarla iç içe yaşamaya başladı. Böylece, evcilleştirme sürecinde Neolitik köylülerinin yaşam alanı evcilleştirilen yaban hayvanları ile kesişti ve bu birliktelik, tıpkı yerleşiklik (sedantarizasyon) gibi kalıcı oldu.

İlk evcilleştirilen yaban hayvanı domuz idi. Ne var ki, onun önemli bir patojen bakteriye ev sahipliği yaptığından habersizdi neolitik köylüsü. Evcil bir domuzla iç içe yaşamının zamanla kendine zararı dokunduğunu pek anlayamadı; zira o dönemde mikrop kavramı nedir bilinmiyordu; tehlikeli bir bağırsak paraziti olan tenyanın birçok türünün larvalarını evcil domuz barındırır. Bu parazitler de, eti yenilen domuzdan insana geçmektedir. O dönem insanları ya öldürdükleri evcil domuzu keserken,

parçalara ayırırken ellerine domuzun iç organlarından bu parazit bulaşıyordu ya da yeterince pişmemiş etlerinden bu parazitleri kapıyorlardı. Yapılan arkeolojik kazılarda neolitik köylülerine ait iskeletlerin karın hizalarında (bağırsakların yer aldığı kısımda) veya bu insanlara ait korunmuş olan dışkılarında domuz kaynaklı olduğu bilinen parazitlerin fosilleşmiş yumurtalarına rastlandı. Bazı neolitik köylerinde de bebek iskeletlerinin karın hizalarında fosilleşerek korunmuş olan E. coli gibi bağırsak parazitlerinin yumurtaları tespit edildi. Bu tür patojen bakterilerin de bebeklere verilmiş olan lapa türü yiyeceklere bulaşmış olabileceği düşünülmektedir. Neolitik Çağ'a ait köy yerleşmelerinde bebek yaşta hayatlarını kaybetmiş olanların topluluk içerisindeki oranları hayli fazladır.

Yoğun nüfuslarla simgelenen neolitik köyleri tarım ve hayvancılığın temel geçim ekonomilerini insanlığa kazandırmakla birlikte, önemli sağlık sorunlarına da neden oldu.

Köylerin kurulmasıyla beraber dört mevsim aynı yerde yaşama geleneği ve giderek oluşan yoğun nüfus parazit kaynaklı bulaşıcı hastalıkların, geçiş zincirinin oluşması sayesinde, kolayca komşu neolitik köyler arasında yayılmasına neden olmalıydı. Daha önce var olan ve konar göçer avcı toplumların döneminde pek fazla tehdit edici düzeyde bulunmayan birçok enfeksiyonel hastalıkların bulaşma hızı özellikle Neolitik Çağ'ın sonlarında ve Madenler Çağı'nda tahmin edilemeyen düzeye ulaştı.

Yoğun nüfuslarla simgelenen neolitik köyleri tarım ve hayvancılığın temel geçim ekonomilerini insanlığa kazandırmakla birlikte, önemli sağlık sorunlarına da neden oldu. Unutulmamalıdır ki, akut enfeksiyonların etkinliklerini sürdürebilmeleri ve kalıcı olabilmelerinde sedanter yaşam ve nüfus yoğunluğu olmazsa olmazlardandır.

Sulu tarıma geçişin bir gereği olarak oluşturulan göletler, sulama sistemleri de zamanla birçok hastalık yapıcı canlıların üremelerine uygun zemin hazırladı; örneğin öldürücü sıtma hastalığı olarak tanıdığımız malarianın insanlığı tehdit eder boyutlara ulaşmasında bu tür kültürel faaliyetlerin rolü büyük olmuştur. Tarım ve hayvancılık Neolitik Çağ yerleşiklerinin içinde bulundukları ekolojik koşulları büyük ölçüde değiştirdi. İnsanın ekonoşisi ile bazı hayvanlarındaki kesişme noktasına geldi. Neolitik Çağ'la beraber köylerin çevrelerinde yığılan çöpler, yiyecek atıkları fare, kene, pire gibi haşeratin insanla iç içe yaşamasına yol açtı.

Tarımsal faaliyetlerle bağlantılı enfeksiyonlar hayvandan (tüberküloz gibi), topraktan (kancalı bağırsak kurdu gibi), sudan (Guinea kurdu) ya da sağlıksız koşullarda tüketilen besinlerden kaynak-

lanabilir. Tüm bu hastalıkların insan yaşam biçimiyle sıkı ilişki içinde olduğu unutulmamalıdır.

Beyaz adamın Kuzey ve Güney Amerika'yı istila ettiği dönemlerde var olan yerlilerin yaklaşık %95'i son 500 yıl içinde yok olup gitti.

Zamanımızdan aşağı yukarı 9 bin yıl öncesinde evcilleştirilen sığırın etinden ve sütünden yararlanmaya başlayınca, Neolitik insanları tüberküloza yol açan bakteriyle (micobacterium) tanıştılar. Koyun ve keçinin evcilleştirilerek yaşanan mekanlarda tutulması süt ve et ürünleriyle birlikte brüseloz denilen bir başka hastalığı insanın başına bela etti. Görüldüğü gibi sadece yaban hayvanlarının değil, sütünden ve etinden yararlanan evcil hayvanların da sahip oldukları mikroplar insanlara geçip, daha sonra da insandan insana bulaşma noktasına gelerek geniş kitleleri tehdit edebiliyor. Gerçekten de, bazı enfeksiyonel hastalıkların kalıcı olabilmesi için geçiş zincirinin gerçekleşmesi gerekir. Tüm bu koşullar da sabit köy yerleşmelerinin görüldüğü Neolitik Çağ'la beraber yerine geldi. Öyle ki, Paleolitik Çağ'da zamanımızdan 20 bin yıl öncesinde dünya nüfusu sadece 1 milyon kadarken, köy hayatı ile simgelenen Neolitik Çağ'la beraber nüfus 6-7 milyona kadar çıkmış. Neolitik Çağ'ı takip eden Kalkolitik Çağ'da da nüfus artışı son hızla devam etmiş; sayısı artan büyük kalkolitik köy yerleşmeleri yoğun nüfusları barındırmış, yine aynı türden bulaşıcı hastalıklar insanın yakasını bırakmamıştır.

Salgın hastalıklar Amerika yerlilerini yok etmenin eşğine getirdi

Virüsleri ve hastalık yapan bakterileri hafife almamız gerektiğini son yaşadığımız Koronavirüs salgınında çok iyi anladık. Bu tip salgınlar, hangi

devirde olursa olsun, binlerce yıl dış dünyaya kapalı bir konumda yaşamış olan toplumlarda büyük felaketlere yol açmış, hatta onları haritadan silecek boyutlara ulaşmıştır. Salgın hastalıkların çeşitli coğrafyalarda yaşamış olan yerli topluluklar üzerinde yol açtığı tehlikeleri ve onların yok olma derecesine kadar giden süreçlerini en iyi yansıtan tarihsel olaylar hafızalarımızda hala canlılığını korumaktadır.

Aşılar ve ilaçlar keşfedilmeden önce insan toplumlarının kaderi ölümcül virüs ya da bakterilerin insafına kalmıştı; kitle bağışıklığını zaman içinde kazanmadan bu virüs türü belalardan kurtulamıyordu insanlık; öyle ki böyle durumlarda bünyesi güçlü olanlar hayatta kalıyor, zayıf olanlar da yok olup gidiyordu. Doğa acımasızdır; kendi kurallarını uygularken canlılar arasında bir ayırım yapmaz, hiçbir canlıya hoşgörülü davranmaz. Dolayısıyla; her tür, hayatta kalmak için, varoluş stratejisini kendisi belirler ve bu stratejilerinde başarılı olurlarsa, doğurganlık potansiyellerinde herhangi bir aksama olmadan başarılı biçimde ürer, soylarını sürdürürler. Darwin'in doğal seleksiyon yoluyla türlerin evrimini açıklarken kurguladığı senaryonun özü de budur zaten.

Avrupa'da bilinen çiçek, kızamık ve kızıl gibi hastalıklar Kızılderililer için bilinmeyen, hayatlarında hiç karşılaşmadıkları bulaşıcı hastalıklardı.

Ne yazık ki Amerika yerlilerinde bu evrimsel süreç pek işleyecek vakit bulamadı. Beyazların Amerika'yı istila etmeye başladığı M.S. 1500'lü yıllarda sadece Kuzey Amerika'da aşağı yukarı 278 Kızılderili kabilesi yaşıyordu. Savaş ve dini törenler öncesinde vücutlarına urucu adı verilen bir yemişin tohumlarından çıkardıkları kırmızı sıvıyı süren yerlilere kıtaya ilk gelen İspanyol korsanlar "Kızılderili" adını vermişlerdi. Urucu; gücü, diriliği ve kanı simgeliyordu.

Kristof Kolomb'un ve tayfasının Yeni Dünya'ya ayak basmasıyla beraber Kızılderililerin, deyim yerinde ise bir bakıma ölüm fermanı da imzalanmış oldu. Zaman içinde, bir dizi felaketler zinciri ile karşı karşıya kaldılar. Beyaz adamın Kuzey ve Güney Amerika'yı istila ettiği dönemlerde var olan yerlilerin yaklaşık %95'i son 500 yıl içinde yok olup gitti. Örneğin Kuzey Batı Kızılderilileri olarak bilinen Kaliforniya yerlilerinin, savaşlar ya da Beyazlardan kaptıkları bulaşıcı hastalıklar, salgınlar nedeniyle nüfusları %98 oranında eriyip gitti.

Özellikle 19. yüzyılın son çeyreği Kuzey Amerika'nın batısında yaşayan Kızılderililerin çoğu için büyük bir yıkımın başlangıcı oldu. Avrupa'da bilinen çiçek, kızamık ve kızıl gibi hastalıklar Kızılderililer için bilinmeyen, hayatlarında hiç karşılaşmadık-

ları bulaşıcı hastalıklardı; örneğin çiçek hastalığı Avrupa'da binlerce yıldan beri görülüyordu. Virüs ve bakteri türünden birçok patojen unsurların yol açtığı salgın hastalıklara karşı Avrupa toplumları kitle bağışıklığını zamanla kazanmışlardı; bu yönde bir doğal ayıklanmadan geçmiş, bu tür hastalıklar karşısında hayatta kalanların soyları devam etmişti. Oysa, Beyaz istilacılarla ilk kez karşı karşıya kalan Kızılderililerin, yeni tanıştıkları bulaşıcı hastalıklara karşı hiç dirençleri yoktu; bu yüzden çiçek ve grip başta olmak üzere birçok salgın yoğun ölümlere yol açtı. "Kızılderilileri yok olmanın eşiğine getiren, Beyazların ateşli silahlarından ziyade taşıdıkları virüs ve bakterilerdi", diyebiliriz. Nitekim, Kuzey Amerika'da Ovalar Bölgesinde yaşayan Mandan adlı bir yerli kabile sırf Beyazların bulaştırdıkları çiçek hastalığı yüzünden bir hafta gibi çok kısa bir süre zarfında bebek ve çocuklarının büyük bir kısmını kaybetti. Bir misyonerin hatıralarında naklettiğine bakılırsa, bu kabilenin yaşadığı bölgede yerler salgın hastalıktan yaşamını yitiren bebek ölüleriyle doluymuş.

Amazon yerlileri yeni Koronavirüs salgını karşısında her türlü tıbbi olanaklardan ve gıda yardımından yoksun durumda bulunmaktadır.

Güney Amerika'nın Amazon ormanlarında yaşamış olan Kızılderililer de bir bakıma aynı kaderi paylaştılar; örneğin Nambikwara yerlileri 1915 yıllarında 20 bin dolayında imiş. 1929 yıllarında Beyazlardan kaptıkları bir grip salgınının tetiklediği (tıpkı Koronavirüs gibi) zatürre sonucu tam 300 yerli 48 gün içinde yaşamlarını yitirmiş.

Brezilya sınırları içindeki Amazon ormanlarında yaşamakta olan Huarani yerlilerinin neredeyse yok olmanın eşiğine gelmesinde Beyazlarla temas sonucu yakalandıkları (gripal enfeksiyon başta olmak üzere) bulaşıcı hastalıkların rolü büyüktür.

Brezilya'da Amazon ormanlarının kuytu bir köşesinde yaşamakta olan Awa kabilesi topu topu 20-30 kişi kalmış. Dış dünyaya kapalı, tam bir karantina hayatı sürüyorlar. Beyaz insan gördüklerinde köşe bucak kaçıyor ve ellerindeki mızraklarla kendilerini korumaya çalışıyorlar. Brezilyalı Beyazlardan bulaşabilecek olan yeni koronavirüs onları haritadan silebilir.

Nukaklar da benzer bir salgınla karşı karşıya kaldılar. Kolombiya'nın sık ormanlık alanlarında dış dünyadan kopmuş olarak tam bir izole yaşam sürüyorlardı. Avcılık ve toplayıcılık onların temel geçim ekonomisiydi. Dünya bu yerli kabilenin varlığını 1988 yılında fark etti. Ne var ki, Beyazlarla olan bu temas onların bir tür ölüm fermanını imzaladı; öyle ki Nukak yerlilerinin önemli bir bölümü Beyaz insandan kaptıkları grip ve buna bağlı akciğer enfeksiyonu sonucu kırılp gitti.

Günümüzde, yerel hükümetlerin duyarsız kaldığı, hatta bir an önce haritadan silinmesini beklediği Amazon yerlileri yeni Koronavirüs salgını karşısında her türlü tıbbi olanaklardan ve gıda yardımından yoksun durumda bulunmaktadır. Brezilya'nın Amazon ormanlarında yaşamakta olan bir yerli kabilenin şefi 90 yaşlarındaki Raoni Metuktire Beyazlardan bulaşan Koronavirüs nedeniyle 30 yerlinin testlerinin pozitif çıktığını, bunlardan üçünün öldüğünü söylüyor. Bu yeni virüs demek ki Amazon ormanlarına kadar ulaşmış. Kabile şefi bu yüzden kendini karantinaya almış ve basın yoluyla dünyaya sesleniyor, hatta feryad ediyor: "Vakit geç olmadan bize yardım eli uzatın" diye....

Beyazların Kızılderililere bulaştırdıkları salgın hastalıklar Eskimolarda da ölümcül sonuçlar doğurdu. Gerçekten de Eskimolar, ticaret yaptıkları Beyazlardan (çoğu balina avcıları) grip başta olmak üzere birçok bulaşıcı hastalığı kaptılar; Eskimoların, yeni tanıştıkları bu virüs ve patojen bakterilere karşı bağışıklıkları yoktu. Bu yüzden, 1800 ile 1900 yılları arasında birçok Eskimo topluluğu yok olmanın eşiğine geldi. Bu hastalıklardan kırılp gitti.

Avustralya'da, bu kıtaya beyaz istilacılar gelmeden önce yaklaşık 1 milyon Aborijin yaşamakta idi. Bugün sayıları 40 bine inmiş durumda. Yaşadıkları bölgelere her yönden mükemmel bir uyum sağlamış olan bir avcı-toplayıcı topluluk, durup dururken, bu denli hızla azalmış olabilir mi? Beyazlardan kaptıkları bulaşıcı hastalıklar yüzünden örneğin Güney Doğu Avustralya'da yaşayan Aborijinlerin %95'i 60 yıl içinde yok olup gitti. Yerlilere karşı başlatılan mücadelede akla gelmedik yöntemlere başvuran beyaz istilacılar zaman zaman unlarına arsenik kattı, yaşadıkları bölgelerde bile bile grip virüsü yaydılar.

Salgın hastalıklar ve çevre kirliliği

Virüslerin ortaya çıkışı ve sık sık mutasyona uğramaları ile çevresel koşullardaki köklü olumsuz değişimler arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu bilim çevrelerinde son aylarda sıklıkla gündeme getirilmektedir.

Yanlış tarım politikaları ve sanayileşme yüzünden su, toprak ve havada oluşan ciddi boyutlardaki kir-

lenme de göz önüne getirildiğinde, neden virüslerden, patojen bakterilerden bir türlü yakamızı kurtaramadığımız daha iyi anlaşılıyor.

Dünyamızın akciğerleri sayılan ormanlar ardı ardına yanıyor, insanlık seyirci kalıyor. 5 milyon km²'lik bir yüzölçümü ile yedi ülkenin toprakları üzerine yayılmış olan Amazon ormanlarının %20'si yangınlar, soya kültürü, odunluk ağaç kesimi, palmiye yağı, dizel yakıtı elde etmek amacıyla ya da sığır yetiştiriciliği nedeniyle yok edildi. Amazon ekosistemi 2021 yılından itibaren büyük ölçüde alt üst olacağı benziyor. Son yıllarda çıkan ve bir türlü kontrol edilemeyen Avustralya ile Brezilya'daki yangınlar sadece atmosferi kirletmekle kalmadı, bu coğrafyalarda barınan nice yaban hayvanlarını ya yakıp kül etti ya da kaçmalarına, yerleşim alanlarının içine girerek insanlarla aynı ekonoşisi paylaşmalarına neden oldu. Tabii bu arada virüsleri ve bakterileriyle de geldiler.

Gezegeneimizin bize sunduğu kaynakları neredeyse tüketmiş bulunuyoruz.

Hava, su ve kara mikroplastiklerle kirlendi. 20 yıl içerisinde plastik üretiminin iki katına çıkacağı söyleniyor. Dünyada her saniyede 10 ton plastik üretilmektedir. En çok üretilen bir plastik türü sayılan ve ambalajlarda sıklıkla kullanılan polietilen bunlar arasında birinci sırada gelmektedir. Sadece içtiğimiz sular değil, yediğimiz sebzeler, etler ve balıklar plastik kalıntılarıyla dolu. Soluduğumuz havadan, içtiğimiz, sudan, yediğimiz her tür besinden geçen mikroskopik plastik partiküller toksik ve hatta kanserojen olup bağırsaklarımızdan geçiyor kanımıza karışıyor; ayrıca karaciğerimizde depolanıyor. Her sene yaklaşık 600 bin ton plastik Okyanuslara atılmaktadır. Okyanuslara atılan tüm plastikler toplanıp bir yere yığılsa başlı başına yeni bir kıta oluşturabilir. Görüldüğü gibi, karşı karşıya bulunduğumuz tehlike yeni koronavirüs tehlikesinden daha büyük.

Gezegeneimizin bize sunduğu kaynakları neredeyse tüketmiş bulunuyoruz. Bir de buna, her sene atmosfere yaydığımız 40 milyar ton CO₂ gazını eklersek dünyamızın ne denli bir çıkmazın içinde bulunduğunu kolayca anlayabiliriz.

Artan dünya nüfusu, ekilebilir arazilerin küçülme-

si, kullanılan yoğun tarım ilaçları yüzünden toprağın kirlenmesi ve fakirleşmesi, içilebilir ya da tarımda kullanılabilir kalitedeki suyun azalması, küresel ısınmanın yarattığı biyoçeşitliliğin en düşük düzeye inmesi karşısında, insanlığın geleceği pek iç açıcı görünmüyor. Virüslerin sık aralıklarla mutasyona uğramasında küresel ısınmanın, canlıların alt üst olan ekonoşilerinin ve çevre kirliliğinin hiç mi rolü bulunmamakta?

Virüslerin sık aralıklarla mutasyona uğramasında küresel ısınmanın, canlıların alt üst olan ekonoşilerinin ve çevre kirliliğinin hiç mi rolü bulunmamakta?

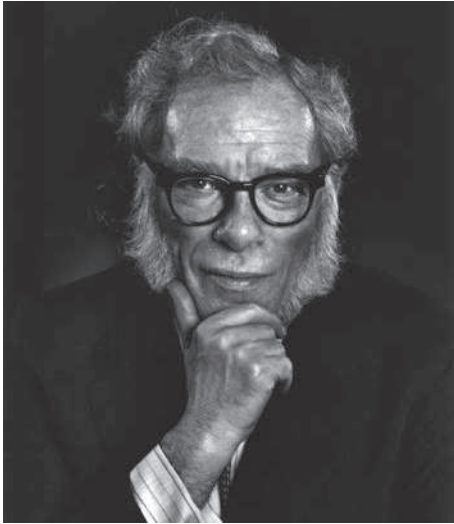
1950'lerin ortasından itibaren, giderek artan bir hızla çevremizi değiştirmeye başladık. Doğal çevremizle barışık ve uyum içinde yaşamak yerine, ona kendi kurallarımızı dayatmamız, biz Sapiensleri ciddi bir açmazın içine sokmuş bulunuyor. Bundan böyle, çevreye egemen olma yarışında bir de karşımızda acımasız rakiplerimiz var: Yeni Koronavirüsler, bir diğer namıyla Covid-19'lar. İşin kötü yanı da, bunlar görünmez rakipler; ne zaman ve nereden saldıracaklarını bilemiyoruz. Önümüzdeki yıllar, Sapienslerle virüslerin amansız savaşına sahne olacak gibi görünüyor.

BİLİMİN KURGUSU

Asimov: Bilimkurgunun porsunu!

Süleyman ERHARAT • Bilimkurgu Okuru

Asimov, her şeyden önce türe ve edebiyata inkar edilemeyecek katkılarda bulunmuştur. Popülerleştiği yıllarda çocuk eğlencesi olarak görülen türü; Campbell'ın da akıllı tavsiyeleriyle yüksek edebiyat çizgisine çıkaramasa da edebiyatın bir kolu olarak kabul edilmesinde önemli rolü vardır. Sert bilimkurgu olarak adlandırılan türü bizatihi başlatmıştır. Gerek kurgu gerekse kurgu dışı çok üretken bir yazardır.

Bilimkurguya meyyal olup da Isaac Asimov okumamış olan kitapkurdu yoktur.

“Tam şu anda hayatın bence en üzücü tarafı, bilimin bilgiyi biriktirme hızının, toplumun bilgelik edinme hızından daha fazla olmasıdır.”

Isaac Asimov

“Bilimkurguya meyyal olup da Isaac Asimov okumamış olan kitapkurdu yoktur” diye bir genelleme yapalım ve bu ayki yazımıza bodoslama dalalım.

Bu kez köşemizde “üç büyüklerden” Asimov’u mercek altına yatıracğız.

1920’de zamanın SSCB’sindeki Smolensk Oblastına yakın Petrovici köyünde doğar. Ailesi değirmencidir. Henüz bir yaşında yakalandığı çifte zatürre, kendinden önce doğan 16 kardeşini öldürür, sadece küçük Isaac yaşayakalır¹. Henüz üç yaşındayken ailesi ABD’ye göçer. Babasının New York’da açtığı şekerci dükkanında çalışırken dönemin çocuk dergilerindeki bilimkurgu (ki o dönemde türün adı “eğlenceli hikayelerdir”) öykülerini okur. Zeki bir çocuktur. Columbia College’de zoolojiyle başlayan lise yılları, kendi ifadesiyle “kedi diseksiyonuna” alışamadığından kimyaya yönelir. 1939’da Columbia Üniversitesi’nde kimya bölümüne kabul edilir. Üniversitedeki öğrenim süreci 1948’de kimya bölümünden doktora alınca kadar sürecektir. Ancak bu arada patlak veren 2.Dünya Savaşı’nda Asimov 1942-1945 yılları arasında, geleceğin parlak bilimkurgu yazarları olacak Robert A. Heinlein ve L. Sprague de Camp ile birlikte sivil kimyager olarak Philadelphia Bahriye Tersanesi Deniz Havacılık Deneme Merkezi’nde çalışacaktır. 1949’da biyokimya dersleri vermek üzere Boston Üniversitesi’nde işe başlar. Zamanla doçent ve nihayetinde biyokimya profesörü olur.

1939 yılından itibaren bilimkurgu dergilerinde öyküleri yayımlanan yazar, ilk öyküsü “Marooned off Vesta”yı Amazing Stories’e satması na rağmen rakip derginin editörü John W. Campbell Jr. ile daha sıkı fıkıdır. Campbell daha sonra Asimov’un akıl hocası ve edebi yönünü belirleyecek kutuplardan olacaktır. 1941’de yayımlanan “Nightfall” adlı öyküsü bilimkurgu topluluğunda kendisini ön plana çıkaran işlerindendir.

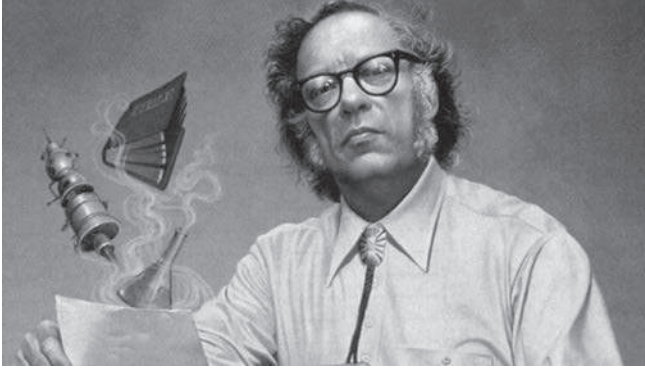
“1940’da robot öyküleri yazmaya başlar. 21. yüzyılda “pozitronik” beyinlerle çalışan robotların yer aldığı öykülerde Asimov “üç robot kuralını” oluşturur.

”

1) Isaac Asimov, *Before The Golden Age*, Orbit, ABD, 1975, S.4

1940'da robot öyküleri yazmaya başlar. 21. yüzyılda "pozitronik" (o dönemde bu günümüzde bilinmeyen bu işletim sisteminin karşılığı herhalde kuantum olacaktır) beyinlerle çalışan robotların yer aldığı öykülerde Asimov "üç robot kuralını" oluşturur.

1. Bir robot, bir insana zarar veremez ya da zarar görmesine seyirci kalmaz.
2. Bir robot, birinci kuralla çelişmediği sürece bir insanın emirlerine uymak zorundadır.
3. Bir robot, birinci ve ikinci kuralla çelişmediği sürece kendi varlığını korumakla mükelleftir.

1950'lerin sonunda Asimov bilimkurgudan, kurgusal olmayan yazıma yönelir.

Asimov, Frankeinstein Kompleksi ile sağa sola saldıran, insanlığı yok etmeye ya da köleleştirmeye çalışan robot algısını parçalayarak, robotları bilimsel ve mantıksal bir düzlemde ele alır, bu da robot teknolojisine olan bakış açısını değiştirir. Bu yeni bakış açısının, robot teknolojisine gelişimine ivme kazandırdığı kuşkusuzdur. Asimov, robotlar hakkında yazmaya başlamadan önce bilimkurgu türünde robotlar, saldırgan, yok edici, ruhsuz ve karanlık tabiatlı yaratıklardır. Asimov, Campbell ile birlikte bu kuralı revize eden bir yazma yönü belirler ve çok başarılı olur. Honda'nın imal ettiği insansı görümlü ilk robot Asimov'a isim babalığı yapan Asimov, bu öykülerini daha sonra roman haline getirir ve "Ben Robot" serisi adında geliştirerek uzun yıllar yayımlar. Bu süreçte İngilizce'ye "robotics" kelimesini de kazandırır.

1942'de yazdığı "The Encyclopedists" adlı novella ise Asimov denince akla ilk gelen eser olan "Vakıf" serisinin başlangıcıdır. Bu eseri oluşturmaya 20'li yaşlarının başındayken başlar. Başlangıçta kısa öyküler olarak yazar ancak sonra bir üçleme ve ilerleyen yıllarda ise hayli kapsamlı bir dizi roman haline getirir. Roma İmparatorluğu'nun çöküş dönemini uzak geleceğe modelleyen bir zaman kurgusu olan Vakıf serisi; bilimkurgunun en prestijli ödülünü dağıtan Hugo Komitesi tarafından bir kereye mahsus olmak üzere "Gelmiş geçmiş en iyi bilimkurgu/fantezi üçlemesi" ödülüne layık görülmüştür. Fantazy meraklıları kızabilirler ama bu ödülü J.R.R.Tolkien'in "Yüzüklerin Efendisi" üçlemesini geride bırakarak almıştır. "Vakıf" serisi çözülüp dağılmakta olan bir büyük yönetimin son günlerini anlatır. Baş kahraman Hari Sel-

don, psikotarih olarak adlandırdığı bir bilimin piri olarak kendisinden sonraki yüzyıllarda seçtiği teknokrat bir azınlığın, insan evladının hayatta kalabilmesi için neler yapması gerektiğini asırlar önceden dikte eder.

1950'lerin sonunda Asimov bilimkurgudan, kurgusal olmayan yazıma yönelir. Her ne kadar 1958'den 1991'e kadar *The Magazine of Fantasy and Science Fiction* adlı süreli yayında aylık bir sütunu olsa da bilimkurgu üretimi nispeten yavaşlamıştır. Kurgusal olmayan konulardaki çeşitlilik ise şaşırtıcıdır. Kimyadan (The Chemicals of Life-1954) fiziğe (The Neutrino-1975), biyolojiden (The Human Brain-1964) edebiyata (Asimov's Guide to Shakespeare 2 cilt-1970), teolojiden (Asimov's Guide to the Bible 2 cilt-1968) mizaha (Isaac Asimov's Treasury of Humor-1971) inanması güç bir çeşitlilikteki konularda yazar durur. Editörünün ve kendisinin de röportajlarında söylediği doğru ise: dakikada 90 kelime (mekanik daktiloda olduğu dikkate alınsın lütfen!), günde 35 sayfa yazan ve haftada dört gün sekiz saat yazan biri için bu normal sayılabilir ancak normal insanlar için öyle olmadığı aşikardır.

"The Impact Of Science On Society" adlı kitapta 300. romanını bitirmek üzere olduğundan bahseder. Hayatının sonuna kadar yazdığı roman, öykü ve makale sayısını tahmin etmek ise oldukça güçtür.

Ölümünden yedi yıl önce iki makale ile katkıda bulunduğu ve NASA'nın yayımladığı "The Impact Of Science On Society" adlı kitapta 300. romanını bitirmek üzere olduğundan bahseder.² Hayatının sonuna kadar yazdığı roman, öykü ve makale sayısını tahmin etmek ise oldukça güçtür. Bu konuda yazılan çeşitli antolojiler bile farklılık gösteriyor ancak çok üretken bir yazar olduğu su götürmez bir gerçektir.

1977'de, kalp krizi geçiren yazara New York Devlet Hastanesi'nde üçlü baypas operasyonu yapılır. Bu operasyon sırasında yapılan kan naklinde kendisine HIV virüsü bulaşır. AIDS karşıtı hareketlerin alevlenmemesi kaygısı yüzünden, bu olay açıklanmaz. AIDS yüzünden 1992 yılında hayatını kaybeder. Bu gerçeğin açıklanması ise on yıl sonrasını bulur.³

Yüzme bilmeyen, bisiklet kullanamayan, uçmayı sevmeyen (hayatında ancak iki kez uçağa binmiş), biraz böbürlenici, otomobil kullanmayı ancak geç yaşlarda ve pek sarsakça çözebilen (bununla ilgili bir kısa öyküsü bile var "Anarchy on the Wheels") buna mukabil kararlı bir hümanist, rasyonalist ve ateist olan Isaac Asimov'un; bilimkurgunun altın ça-

2) James Burke, Jules Bergman, Isaac Asimov, The Impact Of Science On Society, Langley Research Center NASA Publication, ABD, 1985, S.62

3) Janet Jeppson Asimov, It's Been A Good Life, Prometheus Books, ABD, 2002.

ğında üç büyüklerden biri (ve hatta kanımca en iyisi) olmasına ne sebep olmuştur?

Her şeyden önce türe ve edebiyata inkar edilemeyecek katkılarda bulunmuştur. Popülerleştiği yıllarda çocuk eğlencesi olarak görülen türü; Campbell'ın da akıllı tavsiyeleriyle yüksek edebiyat çizgisine çıkaramasa da edebiyatın bir kolu olarak kabul edilmesinde önemli rolü vardır. Sert bilimkurgu olarak adlandırılan türü bizatihi başlatmıştır. Gerek kurgu gerekse kurgu dışı çok üretken bir yazardır. Kendi adıma konuşmam gerekirse, iflah olmaz bilimkurgu müptelalığının en önemli müsebbibi Asimov'dur. "Ben Robot"la başlayan okuma serüvenim; Asimov'un önce dilimizde sonra da orijinal dilinde yazdığı eserlerin birçoğunu okumama vesile olmuştur. Bilimkurguya başlama konusunda kitap önerisinde bulunmamı isteyenlere verilecek en garantili cevap: "Herhangi bir Asimov'dan başla" dır.

Nedir ki, bilimkurgu 1992'de Asimov'un bıraktığı yerde kalmadı. Asimov'un yazdıkları Baby Boomer kuşağının merak meleklerini havalandırır da aynı şeyi X, Y ve Z kuşağı için söylemek biraz zor. Aşırı hızlı Pozitronik beyinler yerine kuantum işlemcili beyinler demek gerekiyor günümüzde! Bilimkurgu türü artık yelkenli kalyon değil, rüzgâr enerjili türbinle çalışan ultra modern tasarımlı bir sürat teknesi.

Asimov bilimkurgu türünün önceden kaptanıyken şimdi porsunu rütbesine gerilemesine karşın her zaman bilimkurguda vazgeçilemeyen bir unsur olarak kalacaktır.

Burada yazılarımızda mutad olduğu üzere denizcilikten bir benzetme yapmak isterim. Yelkenli kalyonlarda çok önemli bir görev tanımlı porsun sınıfındır. Deniz bağlarından, yelkenlerin nizamına, yelkenin tamirinden, halatların rodasına velhasıl tüm arma ve selviçe donanımın yegâne sorumlusudur porsunlar. Porsunsuz kalyon demir dahi alamaz. E yelken bitti, kalyonlarla kıyaslanmayacak hızlarda giden çok modern teknelerimiz varken hâlâ porsuna ihtiyaç var mı? Elbette var. En son model cruise gemilerinde bile muhakkak porsun sınıfı denizci grubu vardır. Her ne kadar makine ve navigasyonla ilgi-

lenmeseler dahi, teknenin seyrinde porsun olmazsa olmazdır. Eski kadar kalabalık olmasalar da vardır, gelecekte de olacaklardır (çünkü deniz üzerindesinizdir). Günümüzün okurlarına Asimov'un yazdıkları modası geçmiş gelebilir. Ancak hangi kuşaktan olursa olsun Asimov'un "The Last Question" öyküsünü okuyup da kendinden geçmeyecek hayalperest tanımıyorum! 1956'da *Science Fiction Quarterly* adlı süreli yayında yayımlanan öykü, hangi kuşaktan olursa olsun insan evladının zihninde her daim taklalar attıracak bir içeriğe sahiptir. İşte tam bu yüzden: Asimov bilimkurgu türünün önceden kaptanıyken şimdi porsunu rütbesine gerilemesine karşın her zaman bilimkurguda vazgeçilemeyen bir unsur olarak kalacaktır.

Artık "okumaya vakit bulamıyorum" mazeretini üretmeyeceğimiz bugünlerde bir Asimov kitabının kapağını kaldırmanın zamanı gelmiştir. O halde: İyi okumalar!

Hangi kuşaktan olursa olsun Asimov'un "The Last Question" öyküsünü okuyup da kendinden geçmeyecek hayalperest tanımıyorum! [Görsel: Isaac Asimov'un bulunduğu posta pulu (Djibouti)]

TABLETLERİN DİLİ

Kraliçenin altın heykeli

Nurdoğan KAYAALP GÜLEN • Arkeolog

Altın Heykel konusu üzerinden yaşanan olayları gözümüzün önüne getirdiğimizde; Tuşratta'nın, Mısır Sarayından ısrarla "altın heykel" istemesi, III. Amenhotep'in altını, ulakların gözleri önünde kalıba dökmesine rağmen kayınpederine göndermemesi, oğul Akhenaton'un ise kayınpederine, yine "aldatma anlayışına" uyacak olan "kaplama odundan bir heykel" takdim etmesi, günümüzün tiyatrolarında oynanan komedilerle benzerlik göstermektedir...

Hatti Krallığı'nın önemli yöneticilerinden I. Şuppiluliuma ile Mittanni ülkesinin dönemdeki efendisi "Tuşratta", bir meydan savaşında karşı karşıya geldiler.

M.Ö. 1450'li yıllarda günümüzün Suriye yöresinde, Mitanni adını kullanan bir ülke vardı. Aynı zaman dilimi içinde Kuzey Afrika'da yerleşik olan Mısır ülkesinin yöneticisi II. Amenhotep (Amenofis), yukarılara doğru yürüyüşe geçerek adı geçen devletle savaşa tutuştu: Mitanni ordusunu yendiği sırada pek çok ganimeti de eline geçirdi: Bu vurgunun içinde 300 harp arabası, 600 kilo ağırlığında altın vazolar, 45.5 ton bakır gibi önemli eşyalar bulunuyordu. (Günaltay, Ş. TTK, Ankara, 1987, s. 87)

Yaşanan savaşın yaklaşık 70 yıl sonrasına gelindiğinde bu kez, Anadolu'da kurulu olan Hatti Krallığı'nın önemli yöneticilerinden I. Şuppiluliuma (M.Ö. 1380-1340, Alp, S. 2002, s. 178) ile Mittanni ülkesinin dönemdeki efendisi "Tuşratta", bir meydan savaşında karşı karşıya geldiler. Kanlı geçtiği anlaşılan çarpışmanın ertesinde Hatti ordusu Hattuşa'ya dönmek zorunda kaldı... Sonuçtan mutluluk duyduğu anlaşılan Mitanni Kralı'nın, bu fırsatı değerlendirmesi gerekiyordu ve hazırladığı bir tableti, güçlü Mısır Kralı Nibmuareya'ya (III. Amenhotep-Amenophis) gönderdi:

"Hatti Ülkesi'nin hepsi. Düşman ülkeme karşı ilerlediğinde, efendim Teşşup (Fırtına Tanrısı) onu benim elime verdi ve ben onu bozdum." (Moran, W. L. 2001, EA 17, s. 41, 42)

Zaferini ise aşağıdaki cümleyle perçinledi:

"Onlardan kendi ülkesine dönen kimse yoktu. Bununla birlikte ben sana Hatti Ülkesi düşmanından alınan 1 savaş arabası, 2 at, 1 erkek hizmetkâr, 1 kadın hizmetkâr gönderirim."

Devamına, "selam hediyesi" kapsamı içinde 5 savaş arabası, 5 takım at ile kız kardeşi Kelu Heba'nın altından yapılmış selam hediyelerini, parfüm dolu koku kabını ilettiğine dair bir not ekledi. (Moran, W. L. 2001, EA 17, s. 42)

Mısır Krallarından olan IV. Tutmosis ile III. Amonhotep, yaklaşık dönemler içinde, Asurlular ile Hattiler'e karşı durmaya çalışan Mitanni Krallığı ile birer antlaşma imzalamış ve menfaatlerine uygun düşmesi nedeniyle de bu ülkeyi "koruma altına" almışlardı. (Günaltay, Ş. 1987, s. 88) Yine Suriye yörelerinde ayrıca Apirular (çeteler) yaşıyor, küçük beylikleri ani baskınlarla ellerine geçiriyorlardı. Çaresiz kalan Beyler ise Mısır Kralı'na, Apirular ile ortaklık kuran valileri şikâyet

"Mısır Sarayı'nın, beyliklere koruma amacıyla asker gönderdiğini, karşılığında kıymetli madenler, özellikle altın külçeleri aldığını ve bu yöntemle bir hayli zenginleştiğini görüyoruz."

etmek üzere mektuplar gönderiyorlardı. (Moran, W. L. 2001, EA 118, s.196) Döneme ait gelişmeleri değerlendirmemiz hâlinde Mısır Sarayı'nın, beyliklere koruma amacıyla asker gönderdiğini, karşılığında kıymetli madenler, özellikle altın külçeleri aldığını ve bu yöntemle bir hayli zenginleştiğini görüyoruz... Apirular'ın saldırılarına işaret eden diğer bilgi, III. Amenhotep'in ölümünden sonra, Gubla kentinin yöneticisi Rib Hadda tarafından oğul IV. Amenhotep'e gönderilen bir mektupta yer aldı:

III. Amenhotep

"Bundan başka senin baban Sidon'dan döndüğü zaman, bu esnada bütün ülkeler Apiru'ya bağlandı." (Moran, W. L. 2001, EA 85, s. 157)

Mısır Sarayı'nın farklı bir özelliği daha vardı: Küçük krallıklar ve beyliklerden "dostluk" adı altında genç kızlar istiyor, haremینی "iyi kan" taşıdığına inanılan prenseslerle dolduruyorlardı: Sırası gelmiş olmalıydı ki III. Amenhotep bu kez, Mitanni Kralı Tuşratta'dan kız istemek üzere ülkenin başkenti Vaşşukanni'ye (Günaltay, Ş. 1987, s. 275) bir elçi gönderdi. Büyük hükümdarın dileğini dikkate alan Kral, kızlarının arasından birini seçtikten sonra, Mısır'a sevgi ve selam sözcükleri ile başlayan bir mektup yazdı:

"... Kardeşim, ulağı Mane'yi gönderdiğinde o, 'Kızını buraya benim karım ve Mısır'ın hanımı olması için gönder,' dediğinde, ben kardeşimin sıkılmasına neden olmadım ve ben, elbette, dedim. Kardeşimin istediği birini (Tadu Hepa) Mane'ye gösterdim. Gördüğünde onu çok övdü (ve) 'Ona, kardeşimin ülkesi için güvenle rehberlik edeceğim,'(dedi)." Ayrıca, "Belki (Mitanni Tanrıçası) Şauşka (İştari) ve Aman (Mısır Tanrısı Amon), onun görünüşünü kardeşimin isteğine göre yapar," şeklinde bir dilekte bulundu. (Moran, W. L. 2001, EA 19, s. 43, 44)

Pek çok mektubun sahibi olan, konuşmayı ve yazmayı seven Tuşratta, diğer tabletlerinde olduğu gibi cümlelerinin arasında koşturmaya devam etti: Selamlar eşliğinde sevgi ve arkadaşlıktan söz etti. Yeri geldiğinde dolaylı bir anlatıma yaslanarak altın istedi: Nedeni, Mısır'ın bol miktarda altına sahip olmasıydı... Uzun cümlelerinin ardına, kızının çeyizini

hazırlayacağına dair bir bilgi ekledi. Mısır Sarayı'na ayrıca, altın ve lapis lazuli karışımı gerdanlıklar, 10 savaş arabası ile 10 takım at, 30 kadın ve erkek hizmetkârı hediye olarak gönderdiğini yazdı. (Moran, W. L. 2001, EA 19, s. 44, 45)

Mitanni Kralı, ön adı Nimmureya (III. Amenhotep) olan Mısır Kralına bir tablet daha iletti:

"Kardeşimin ulağı Mane, Mısır'ın hanımı olacak kardeşimin karısını almaya geldi. Bana getirdiği tableti tekrar tekrar okudum. (...) O gün kardeşimin şahsını görmüş gibi çok hoşnut oldum. O gün ve gece bu nedenle bir bayram düzenledim."

Mısır Sarayı'nın farklı bir özelliği daha vardı: Küçük krallıklar ve beyliklerden "dostluk" adı altında genç kızlar istiyor, haremینی "iyi kan" taşıdığına inanılan prenseslerle dolduruyorlardı.

Uzun cümlelerinin sonuna yaklaştığında, "Şimdi, bu yıl Mısır'ın hanımı, kardeşimin karısını serbest bırakacağım ve onlar onu, kardeşime götürecekler. O gün Hanigalbat (Mitanni) ve Mısır tek olacak," şeklinde sevindirici bir kayıt düştü. (Moran, W. L. 2001, EA 20 s. 47)

Bir kez daha kızını göndereceğini ve onun, kralın gönlüne göre olacağını dillendirmenin ardından, anlatımını yeniden "altın"a bağladı: Tabletten kırıkları arasında kalan cümlelere göre, birilerinin ağladığını söylüyordu; savunmaya girmişçesine iki kere, "Onlar söyledi, 'Mısır'da altın kirden bol, herhangi biri, bir diğerine verebilir', onlar (bundan başka) çok şeyi ötede hesaphıyorlar," dedi. (Moran, W. L. 2001, EA 20 s. 47, 48) Uzun tümcelerin arasında, önem taşıyan kendi Tanrısı Teşşup ile Mısır'ın elçisi Mane'den söz etti. Aklında yer ettiği belli olan düşüncesini ise açıklıkla ortaya koydu: "Belki kardeşim bana, çok altın gönderir." Bir kaç cümle sonrasında ise Mısır'dan çeşitli "selam hediyeleri" istedi. (Moran, W. L. 2001, EA 20 s. 48)

Bir başka mektubunda, Mısır elçisi Mane ile kendi vekili olan Keliya'dan söz ederken, lafını kızına getirerek:

"Kardeşim benden evlenmek üzere bir kadın istedi ... Ve şimdi ben onu verdim ve o, kardeşi(me) gitti," şeklinde yazdı. "O geldiğinde, kardeşim onu görecektir ... Ve o kardeşime geldiğinde, o kardeşimin kalbine göre hoştur. ... Ve kardeşim tekrar bir çeyiz görecektir..." (Moran, W. L. 2001, EA 24, s. 66, 67)

Arka arkaya sıralanmış izlenimi veren cümleleri tükenecek gibi değildi:

"Ve belki kardeşim beni, uyruklarım, krallar ve diğer ülkeler arasında hürmete lâyık zengin biri yapar. Belki kardeşim bana çok altın buldu. ... Ve kardeşim keza ... benim işimi başarır. Ve belki o kalbime sıkıntı vermez. ... Belki kardeşim kendi karısı, (öncesinde evlendirilmiş olan) kız kardeşimin eritilmiş altından

bir heykelini ..." (Moran, W. L. 2001, EA 24, s. 68)

Kullandığı tümceler, samimi ifadelerle sahip olmakla birlikte dönüp dolaşıyor ve sonunda "altın"a bağlanıyordu:

"Kardeşimden, kızımın erimiş altından bir heykelini rica ettim. Biliyorum (ki) kardeşim beni, kalbinden (ve) fazlasıyla sever. Kardeşim adına biliyorum (ki), bu ülkede altın ... çok." (Moran, W. L. 2001, EA 24, s. 68). Cümlelerini, Ninive'nin Tanrıçası Şauşga (İştar) ile birleştiren Kral, kızına ait yontunun, yeryüzü ile gökyüzü arasında konuşulacağından bahsederek Nimmureya'yı "ikna etmeye" çalıştı:

"Bu erimiş altından heykel, Mitanni'nin efendisi Tuşratta'nın kızı, Mısır'ın efendisi İmmureya'ya (Nimmureya, Amenhotep) karı olarak verilen Tadu Hepa'dır. Ve İmmureya erimiş altından bir heykel yaptı ve onu sevgiyle Tuşratta'ya gönderdi," diyeceklerdi. (Moran, W. L. 2001, EA 24, s. 68).

Nefertiti

Çeyiz sözünü yerine getirdiği belli olan Mitanni Kralı, hediyeleri iki ayrı tablete kaydederek Mısır Sarayına gönderdi: Dönemin yaşam anlayışına ışık tutacak olan eşyalar, değerli çalışmalar içeriyorlardı. Pek çoğu, altın ve gümüşle işlenmiş veya kaplanmışlardı: İlk sırada, çok güzel ve hızlı koştuğu söylenen 4 at ile altınla işlenmiş cenk arabası vardı. Devamında atlara ait altın kolyeler, boncuklu at başlıkları ve gözlükler yer alıyordu. Sonrasına merasim asası gibi

araçlar eklenmişti... Su mermerinden kadın figürü. Ayakkabılar. Tukriş ve Hurri tarzı gömlekler, erguvan renkli elbiseler. Leğenler, tuz kapları, tepsi. Ekmek kürekleri, mangal, kalkan. Güzel kokular. Ayrıca büyük battaniyeler, renkli yatak örtüleri, ibrik, tencere, mangal, leğen, vazolar gibi pek çok eşya bulunuyordu. Listenin sonunu aşağıdaki sözlerle bağladı:

"Bunların hepsi, Mitanni Kralı Tuşratta'dan kardeşi ve damadı, Mısır Kralı Nimmureya'ya verilen her çeşitten düğün hediyesidir. O, onları aynı zamanda Mısır için ve Nimmureya'nın karısı olan kızı Tadu Heba için verdi." (Moran, W. L. 2001, EA 22, s. 51- 57)

Baba III. Amenhotep'in ölümünden sonra, Mısır sarayında adı Nefertiti şeklinde değiştirilmiş olan Mitanni Prensesi Tadu Hepa, oğul Akenaton (IV. Amenhotep) ile evlenmiş ve zaman içinde 6 kız çocuğunun sahibi olmuşlardı.

İkinci listeye ait armağanlar, daha çok kadınların kullanacağı cinstendi: Altın küpeler, altın ve lapis-lazuliden üretilmiş süs eşyaları, gerdanlıklar, yüzükler, kadınlar için ayak ve el bilezikleri. 10 çift çizme. Merhem kapları, kadın figürlü gümüş aynalar. Altın ve gümüş külçeler, 80 adet gümüş tarak, vazolar. Dinsel amaçlı sıvı kurban kapları, tören kukkubuları. Örekeler... Giysiler, kâseler. Üzeri figürlü ağaç kutular. Battaniyeler, süslü ve çok renkli örtüler. Koku kapları. Bıçak ve ağaç kaşıklar ve 270 kadın ile 30 erkek gönderildi. (Moran, William L. 2001, EA 25, s. 72-81)

Başka bir iletide ise Tanrıça Şauşga (İştar) ile Şimige'yi, kızı Tadu Heba ile birlikte yolladığını anlattı. Çünkü yaşlı Mısır Kralı artık hasta yatağındaydı:

"... Belki Şimige ve Şauşka kardeşime çok güzel ve büyük bir kutsama bahşeder. Belki onlar onu kutsar ve belki sen, kardeşim daima yaşarsın." (Moran, W. L. 2001, AE 21, s. 50) Bir diğer tabletinde, "Belki gökyüzünün hanımı Şauşka (İştar) bizi, kardeşim ve beni, 100.000 yıl korur," şeklinde abartılı bir cümle kullandı. (Moran. W. L. 2001, EA. 23, s. 61, 62)

III. Amenhotep'in oğlu olan Prens IV. Amenhotep (a- M.Ö. 1380-1363, Kınal, F. 1947, s. 11, b- M.Ö. 1379-1362, Kuhrt, A. 1995, s. 194), babasının son yıllarından birinde adını, Aton'u memnun eden anlamına gelen Akhenaton şeklinde değiştirdikten sonra, günümüzdeki ismiyle Tel El Amarna çöllerine doğru yola çıktı... Nil nehrinin kıyılarında ilerlediği sıralarda, bütün kızılığıyla ortaya çıkan güneşten etkilenen Prens, Amarna (=Akhet-Aton) adını vereceği şehri, orta Mısır yöresinde bulunan Hermopolis yakınlarında kurarak idare merkezine dönüştürdü. (a- Kuhrt, A. 2007, s. 254, b- Kınal, F. 1947, s. 2) Nehrin kıyısına saraylar, binalar inşa etti ve sonrasında, Mısır ülkesinin çok tanrılı dinini terk ederek yerine eski Güneş

Tanrısı olan Aton'u yerleştirdi... Bu Tanrı için, "Dünya canlanır ülkede şafak söktüğünde, Gündüzün Aten'i gibi parladığın zaman, Sen karanlığı dağıtırken, Sen ışıklarını gönderirken, İki ülke şenlik içindedir," sözleriyle başlayan 56 satırlık bir metin hazırladı. Söz konusu özel belge daha sonra, öğretmeni olan Ay'ın El Amarna'da yer alan mezarına yazılmış olarak bulundu. (Kuhrt, A. 1995, s. 202, 204) Eski tanrıların reddedilmelerine acaba hangi olay veya olaylar sebep olmuştu?

Baba III. Amenhotep'in ölümünden sonra, Mısır sarayında adı Nefertiti şeklinde değiştirilmiş olan Mitanni Prensesi Tadu Hepa, oğul Akenaton (IV. Amenhotep) ile evlenmiş ve zaman içinde 6 kız çocuğunun sahibi olmuşlardı. (a- Kuhrt, A. 1995, s. 195, b- Kinal, F. 1947, s. 9, 10, c- Günaltay, Ş. 1987, s. 89, dnp. 147) Yeni Kraliçenin Amarna'da bulunan ve gerçekçilik anlayışıyla işlenmiş olan büstünde (Berlin Müzesindedir. Kuhrt, A. 1995, s. 198) yer alan güzel yüzü, asırlar sonrasında dahi dikkatleri üzerine çekti...

Yeniden Baba Tuşratta'ya döndüğümüzde onun, mektup yazmaya devam ettiğini ve bu kez yeni damadı Naphurreya'ya (Akhenaton) bir betik gönderdiğini görüyoruz: Kraliçe Teye ile saray görevlilerine selamlarını esirgemeyen Kral, sözlerini bir kez daha kızının heykeline getirdi:

"Ve senin baban Mimmureya (III. Amenhotep), kendi tabletinde anlattı: (Mısır elçisi) Mane, gelin hediyesini taşıdığı anda kardeşim Mimmureya şöyle dedi: 'Kardeşime gönderdiğim eşyalar önemli değil ve kardeşim şikâyet etmedi...' Devamında Tadu Hepa'dan (Nefertiti) söz ederek, "Onu buraya taşıdılar ve onu gördüm. Sonra sana bunun 10 katını göndereceğim," şeklinde yazdı. (Moran, William L. 2001, EA 27, s. 87)

Tuşratta, kızını, Mısır Ülkesine göndermişti, ama kendisine verilmesini istediği altın heykeller henüz gönderilmemişti:

"Biri benim ve ikinci yontu kızım Tadu Hepa'nın heykeli. Ve baban dedi ki, 'Saf dökme altından verilen heykelleri söyleme! Sana lapis lazuliden yapılan bir tane vereceğim. Sana keza heykellerin yanı sıra, ilâveten altın ve (diğer) eşyalar ölçü ötesinde...'"

Mektubuna, dikkat çekici bir olayı anlatarak devam etti: "Mısır'da kalan ulaklarımdan her biri, heykeller için (kullanılacak) altını kendi gözleriyle gördüler. Senin baban, heykelleri (kalıba) ulaklarımdan huzurunda yeniden döktü ve onları tamamen saf altından yaptı..." (Moran, W. L. 2001, EA 27, s. 87)

Olumlu haberi almak üzere gibi bir durum vardı: "... O bana gönderecekti. O, ulaklarıma dedi ki, 'Buradaki heykellere kendi gözlerinizle bakın, orada çok altın ve ölçüsüz eşya var. Onları kardeşime gönderiyorum.' ... " Fakat kardeşim, som (altın) heykelleri göndermedi, (oysa) baban gönderecekti." (Moran, W. L. 2001, EA 27, s. 87)

Hayal kırıklığına uğradığı belli olan Tuşratta, umudunu bu kez, ikinci damadı olan IV. Amenhotep'e (Akhenaton) bağladı; onun, kendisine anlayışlı davranacağını, tutkulu isteğine olumlu cevap vereceğini düşünüyordu: Aradan geçen belli bir zaman sonrasında, Tuşratta'nın dileği kabul görerek kızının heykeli hazırlanmış ve olası bekletilmeksizin Vaşşukanni'ye gönderilmişti. Ancak gerçek, anlatıldığı gibi miydi? Son gelişmeyi yine Tuşratta'nın Akhenaton'a ilettiği mektubundan öğrenelim: "Sen, bir kere kaplanmış odunu gönderdin. ... Babanın gönderdiği eşyaları azalttın..." (Moran, W. L. 2001, EA 27, s. 87)

Öfkelenmiş benzeyen Kral, önceki mektuplarında kızının yontusundan bahsederken "heykel" kelimesini kullanmasına rağmen, son mektubunda bu sözcüğün yerine, doğrudan "odun" ifadesini yerleştirmişti... Çaresiz kaldığını fark ettiğinde ise yeni tabletini bir kez de Akhenaton'un annesi, Kraliçe Teye'ye gönderdi:

"Fakat şimdi senin oğlun Naphurreya (Akhenaton), odunu kapladı. Altın, oğlunun şehrinde kir gibi mevcuttur. ... Neden bana vermedi?" (Moran, W. L. EA 26, s. 84, 85)

Altın Heykel konusu üzerinden yaşanan olayları gözümüzün önüne getirdiğimizde; Tuşratta'nın, Mısır Sarayından ısrarla "altın heykel" istemesi, III. Amenhotep'in altını, ulakların gözleri önünde kalıba dökmesine rağmen kayınpederine göndermemesi, oğul Akhenaton'un ise kayınpederine, yine "aldatma anlayışına" uyacak olan "kaplama odundan bir heykel" takdim etmesi, günümüzün tiyatrolarında oynanan komedilerle benzerlik göstermektedir...

Kaynaklar

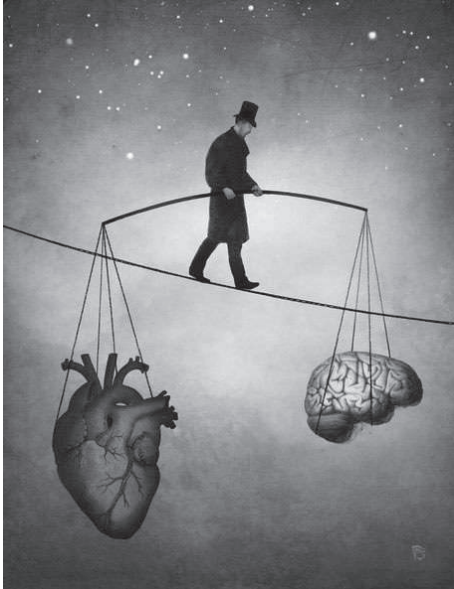
- ALP, Sedat. Hitit Çağında Anadolu, Tübitak, Ankara, 2002
 GÜNALTAY, Şemseddin. Yakın Şark, Suriye ve Filistin. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987
 KINAL, Firuzan. Şuppiluliuma'nın Suriye Seferleri, Belleten, TTK, Cilt XI, s.41, Ankara, 1947
 KITCHEN, K. A. Şuppiluliuma And The Amarna Pharaohs, Liverpool University Pres, 1962
 KUHRT, Amelie. Ancient Near East, C. 3000-330 BC, Volume I, London And New York, 199
 Eski Çağda Yakınoğu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2007
 KÜÇÜKEREN, C. Canan, Gurbetçi Kariyalılar, Mısır, İran, İsrail, Aktüel Arkeoloji Yayınları, İstanbul, 2019. (Kraliçe Nefertiti'nin altından yapılma mührü, s. 105)
 MORAN, William L. The Amarna Letters, John Hopkins University, Press Baltimore And London, 2001

CAN PINARINDAN

Gönül canın neresinde? (1)

Prof. Dr. Ahmet İNAM • ODTÜ Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi

Can olma etkinliğinde insan olma olanaklarımızı bir araya getirerek evrende bulunuşumuzun anlamını sorgulama öncelikle önemlidir. Can olmak, olanaklarının devingenliğinde açık, içten, sorumlu, özerk, coşkulu bir biçimde, sahip olduğu yüksek ahlak ve estetik değerlere, insanın insan olma tarihine saygılı olmaktır. Baskıcı, dayatıcı, her türlü egemen etkenden arınarak var oluşunu arama sınavıdır. Canlı olmaktan çok fazla bir oluşumdur. Emek, bilgi, düşünme, yorumlama çabası ister.

Can ve gönül temel kavramları odağında topraktan gelen felsefe araştırmaları, yaşanan hayatı bilgelik odağında felsefeyle yorumlama çabasıdır.

Gönülle canın ilgisi nedir? Otuz yıl kadar önce geliştirmeye çalıştığım bu topraklardaki yaşamın düşünceyle yorumlama çabalarına "Gönül Düşünceleri", "Gönül Felsefesi" diyordum. Sonraları "canı" öne almaya başladım. İnsana ve dünyaya can temelli bir bakış açısı geliştirmeye çalışıyorum. Bu çabamda gönlü nereye koyacağım sorusu beni yıllardır uğraştırıyor.

Can ve gönül temel kavramları odağında *topraktan gelen felsefe* araştırmaları, yaşanan hayatı bilgelik odağında felsefeyle yorumlama çabasıdır. Bir yaşama felsefesidir. Şiirle, köklerle yoğrulmuş düşünme atılımlarıdır. Yaşanarak, duyularak, türküyü beslenen düşünme eylemlerinden damıtılır. Bir arayıştır. Çağımız bilimini, teknolojisini, sanatını, edebiyatını, felsefesini, inanç düzenlerini konu edinir, tartışır, eleştirir; ufuk açmaya çabalar.

İşte böyle bir etkinlik içinde gönlün canın neresinde olduğunu, gönül can ilişkisini Yunus Emre'nin bir şiirinin odağında halk ozanlarının da katkılarıyla yorumlamaya çalışacağım.

Can, canlı bir varlık olarak oluşumumuza, doğal yapımıza, türümüze özgü olanaklarla özellikler katıp var ettiğimiz bir insan olma özelliğidir. Can olma etkinliğinde insan olma olanaklarımızı bir araya getirerek evrende bulunuşumuzun anlamını sorgulama öncelikle önemlidir. Can olmak, olanaklarının devingenliğinde açık, içten, sorumlu, özerk, coşkulu bir biçimde, sahip olduğu yüksek ahlak ve estetik değerlere, insanın insan olma tarihine saygılı olmaktır. Baskıcı, dayatıcı, her türlü egemen etkenden arınarak var oluşunu arama sınavıdır. Canlı olmaktan çok fazla bir oluşumdur. Emek, bilgi, düşünme, yorumlama çabası ister.

Değerler yaşıyormuş izlenimi veren, insanları daha güzel, daha hakça bir dünyaya taşıyormuş görünümü altında kendi kör bencillikleriyle siyaset yapanların dünyasında, insanı doğayla, evrenin sonsuzluğuyla, kendisiyle karşılaştıracak bir yaşam biçimini özleyen arayışın adıdır, can olmak. Bu arayışın binlerce yıllık tarihi içinde Anadolu topraklarında izi vardır. (Anadolu, bir coğrafya terimi değil, buralardan Avrupa'ya gitmiş oralarda özgünlüğünü koruyan kültürü de Anadolu sayıyorum.)

“ Bu arayışın binlerce yıllık tarihi içinde Anadolu topraklarında izi vardır. ”

Canın dosta açılan kapısıdır, penceresidir gönül.

Şimdi bu izlerden birini, Yunus'un gönlüyle ilginç bir bağlantısını kısaca görebiliriz.

Bu yazı çerçevesinde ele alacağım şiir Mustafa Tatçı'nın hazırladığı *Yûnus Emre Divânı'ndaki* 104 numaralı şiirdir. (Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2005) Bu şiirin kimi beyitlerini göz önüne alacağım. Son beyitten başlayalım:

*Gönlüm dahı cânım dahı el bir itdi şol ikisi
Yüz bin Yûnus'dan ferâgât dost yüzinden gözün ırmaz*

Burada dört temel öge görüyoruz: Gönül, Can, Ben, Dost. Ben, Yunus'un benidir bu dizelerde. Yüz bin "beni" var Yunus adı taşıyan ölümlü insanın. Her insanın "ben'i" var, canı, gönlü, dostu. Yunus'ta dost, tanrıdır. Onlarda tanrının yüzünü gördüğü insanlardır, varlıklardır. (Örneğin çiçekler, ağaçlar). Dost tın alanındadır. (Tın, felsefecilerin Türkçede tin dedikleridir, bir anlamıyla maneviyat, *spirit*, *Geist*) Tın "aşk" ile duyulur, yaşanır. Tın alanı Eski Yunan düşünürlerinin (özellikle Platon, Aristoteles!) anladığı anlamda *güzel* (*kalos*) ve *iyinin* (*agathos*) olduğu yetkinlikler alanıdır. Yunus bunu arıyor: Eksiksizliği ve özürsüzlüğü. Bu arayışın alanının adı tındır. Dost orada yüzünü gösterebilir. Bu tın alanına ancak aşkla girilebilir. Can olarak beninizden onu aşarak kurtulabildiğinizde, dosta yaklaşabilirsiniz. Bu beyitte dost yüzünü görmeye can ile dost birlikte gidiyor. Ben tın alanının dışındadır. Can ve gönül, beni, Yunus'u terk etmiştir. Tek bir Yunus'u değil de yüz bin Yunus'u. Ben, bir addır, niceliktir yalnızca; dost yüzü görme tutkusu bir Yunus'u değil, yüz bin

Yunus'u dışta bırakır. Dost için "benler" bırakılır. Dost en azından iki anlamda aşkın olandır: Hem aşka aittir hem de sıradan "benler" dünyasını aşar.

Diğer yandan can, Yunus'ta benliğe, bedene, kendisiyle savaşılacak "nefse", "cism ü câna" indirgenebiliyor. Canı beden olarak anlarsak bu anlamdaki canı feda etmek gerekiyor (Tatçı, 182/2):

*Cânın dirîg tutan kişi dost katından ırak düşer
Fidi kılam yüz bin cânı ıraklıktan berü gelem*

İnsan benleriyle bu gezegende yaşar ve ölür. Nasıl can olmaya başlar? Benini aşarak, canını "aşk" ile duyabildiğinde. Can gereksinimi, can kaygısı, can yokluğu, can boşluğu duyarsa insan, can olma yolculuğuna çıkar. Güzel ve iyiyi can olarak yaşamaya başlar: Dost oradadır, sevgili oradadır. Benini aşmış canla benini aşmış sevgili dost olabilir.

Peki, gönül nerede? Canla birlikte dost yüzünü görmekte. Dostu duymakta, yaşamakta. Yeryüzündeki doğuran doğada, gökyüzündeki dur durak bilmeyen bitimsiz oluşumda. Buradan şunu anlamaya başlıyoruz: Gönül dostun olduğu yerde ortaya çıkıyor. Canın dosta açılan kapısıdır, penceresidir gönül. Bundan sonraki beyitleri incelerken gönlün bu özelliğini daha yakından görebileceğiz. Gönlünü oluşturabilenin diğer canların gönül kapılarına açılan kapıları vardır. Canınızın bin bir kapısı vardır. Tın alanına, oradaki dost, aşkla açılıyorsa onun adı gönül kapısıdır. (*Sürecek!*)

PARANTEZ

Atatürk'ün yazdığı bir talimatname!

Prof. Dr. Remzi DEMİR • Ankara Üniversitesi DTCF Felsefe Bölümü Bilim Tarihi ABD

Bizim konumuz olan talimatname, Mustafa Kemal Şam'da 5. Ordu Kumandanlığı'nda kolağası (kıdemli yüzbaşı) olarak görev yapmaktayken yazılmış olduğu için, bu tercümelerin ilkinden takriben iki sene evvel hazırlanmıştır ve muhtemelen Atatürk'ün askerlikle alakalı ilk çalışmasıdır.

Atatürk'ün askerlik sanatlarına ilişkin telif ve tercüme kabilinden eserleri, gereği gibi incelenmemiş ve askerî talim ve terbiye tarihimizdeki yerleri tam olarak belirlenmemiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk Bilim Tarihi'ndeki yerini belirleme konusunda, bundan önceki senelerde çok sayıda araştırma yapılmış ve yayımlanmıştır; bunlardan bazı kitapları burada hatırlatmakta yarar vardır:

Aydın Sayılı, *Atatürk ve Bilim*, Ankara 2008¹

Güneş Kazdağlı, *Atatürk ve Bilim*, Ankara 2001

Metin Özata, *Mustafa Kemal Atatürk, Bilim ve Üniversite*, İzmir 2005

Buna karşın, yine de konunun bütün yönleriyle çalışıldığını ve aydınlatıldığını savlamak olanaklı görünmemektedir; nitekim Atatürk'ün [bu denemenin de konusunu teşkil eden] askerlik sanatlarına ilişkin telif ve tercüme kabilinden eserleri, gereği gibi incelenmemiş ve askerî talim ve terbiye tarihimizdeki yerleri tam olarak belirlenmemiştir.

Meselâ Afet İnan'ın *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* (İstanbul 1959) adlı eserinin "İnkılâbı İkmal Etmek Lazımdır" başlıklı bölümünde anlatılan bir hadise, bilim tarihimiz açısından büyük önem taşımaktadır.

Buna göre, 1908'de Selanik'te Beyaz Kule'nin karşısındaki Askerî Kulüp'te tabur komutanlarından Binbaşı Cemil Bey, balistik için gerekli olan basit aletlerin önünde bir konferans verir ve konuşmasının bir yerinde şunları söyler:

"Büyük kumandanlarım, değerli arkadaşlarım! Beni bu basit atış aletleri arasında görünce, hepinizin dudaklarınız bükülerek gülümsediğinizi fark etmiyorum değilim. Bunun için, izninizle, bir söz söyleyeceğim. Bu tarihe kadar Osmanlı Ordusu'nda ateşli tüfek kullanmak ve bunları kullanacakları yetiştirmek yasak gibi idi. Ben Harp Mektebi'nden çıkmış bir zabıtim. Orada elime tüfek verilmişti, fakat fişeksiz, hatta fişeği ateşleyecek olan mekanizması çıkarılmış bir tüfek... Sınırlarımızı koruma ödevi, üzerlerine yüklenen tecrübesiz askerlerimizin ceplerine beş-on fişek verilir, fakat onları kullanmak için olan şartlar da, kafalarına doldurulurdu.

“ Meselâ Afet İnan'ın *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler* (İstanbul 1959) adlı eserinin "İnkılâbı İkmal Etmek Lazımdır" başlıklı bölümünde anlatılan bir hadise, bilim tarihimiz açısından büyük önem taşımaktadır. ”

1) Sayılı'nın bu konuda yazmış olduğu makaleler bahsedilen eserde toplanmıştır; bkz., Aydın Sayılı, *Atatürk ve Bilim*, Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı Külliyyatı, Cilt 1, Editör: Remzi Demir, Derleyen: İnan Kalaycıoğulları, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2008.

Şimdi artık memlekette Hürriyet ilan olundu. Lazımdır ki, Türkiye'yi koruyacak olan Türk Ordusu, atışı iyi öğrensin, eski babalarımız gibi... Onları burada uzun uzadıya anlatmak, benim ilim çevrem dışındadır. Zaten büyük Türk atalarından herkes, gelişi güzel, bilir bilmez ortaya söz atmamalıdır. Onlar büyük idiler, kahraman idiler, ellerindeki silahı en güzel kullanırlardı. Bu konu üzerinde durmayalım. Yakın asırlardan bize, bugünkü Türklere kalmış olan fena mirası bir tarafa bırakalım da, şu gördüğümüz basit aletlerle yeniden işe başlayalım. Bize gerekli olan budur.

...

"Yüksek kumandanlarım, muhterem arkadaşlarım! Size şimdi pek memnun olacağınız tarihî bir hakikatı bildireceğim. 1907 yılındayız... Bu tarihte Osmanlı Padişahı Abdülhamit, Osmanlı Ordusu'nda atış talimleri yapılmasına müsaade buyurmuştur. O tarihte bütün dünyada bütün ordularda atış talimleri için, birbirini tamamlayan nice nice eserler yazılmıştır. Ne yazık ki bu ateş işinin kahramanları olan Türklerin kendi eserleri, kendilerine intikal etmemiş gibi görünüyordu. Abdülhamit'in iradesinden sonra, imparatorluğun her askerlik sahasında bu iradeyi tatbik için başvurulacak eserler aranılıyordu.

Suriye, merkezi Şam olan Beşinci Türk Ordusu'nun mıntıkasıdır. Bu, büyük bir Türk ordusudur. Bir gün, işte bu işaret ettiğimiz tarihe tesadüf eden günlerden bir gün, Şam'da ordu erkân-ı harbiyyesinin talim ve terbiye şubesinde ortaya bir mesele konmuştur.

...

Ordu Talim ve Terbiye Şubesi Başkanı, Şamlı Miralay Şeref Bey'dir... Şef, şubede bir toplantı yapıyor. Bu toplantı çok ciddidir; çünkü irâde-i seniyye (padişah buyruğu) gereğidir, artık ordularda atış işi bir tüzüğe bağlanacaktır. Şimdi meselenin zor tarafı: Bu talimatı kimin yapacağıdır? Orada karar verildiğine göre, bunu Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal hazırlayacaktır.

"Mustafa Kemal'in bu alandaki ilk çalışması, General Litzman'ın Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muhabere Talimleri" adındaki eserinden yapmış olduğu tercümedir."

O, bu görevi nasıl yaptı? Şam kütüphane ve müzelerinde yığılı birçok Türk eserleri vardı. İşte bu kütüphanelerin içine girdi; günlerce aradı, araştırdı ve nihayet aradığını buldu. Türkler çok zaman evvel atış üzerine eserler yazmışlar ve bu eserleri dünyaya hediye etmişlerdi. O, hazineye kavuşmuştu. Fakat yalnız arkadaşlarına değil, bütün Türk dünyasına, imparatorluk içinde düşünülen ve konuşulan meselenin ilkel anahtarını bulduğunu açıklamalı bir şekilde bildirmek istiyordu. Çünkü bu buluş onun askerlik hayatında ummadığı bir saadet idi. O, ne bulmuştu? Yazılış tarihi itibarıyla bizleri yüzler ve yüzlerce yıl öncesine götürecek bir Türk eseri. Asıl olan bu ve bundan önce de Türk eserleri olduğundan şüphe yoktu. Avrupalılar bunlardan yüksek derecede yararlanmışlar ve son silah tekâmül ve gelişmelerine göre bu esas belgelemişlerdir; buna itiraz edecek değiliz. Yalnız burada ısrar ile üzerinde durulacak nokta şudur. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında Sultan Hamit'in irade ve izniyle atış için bir eser -isterseniz buna eser demeyelim de yönetmelik diyelim- işte bu yönetmeliği yazarken, eserini vücuda getirirken, Batılı kaynakların hiçbirine başvurmamış², bütün ilhamını Şam kütüphanelerinde bulunduğu eski bir Türk eserinden almıştır. Onun bulup bir program haline koyduğu eser makbule geçti ve bugün bize kadar gelmiş bulunuyor. İşte benim size şimdi söylediğim şeyler onun görüşüne ve dünyanın eski Türk buluşları önünde, adını duyuruşuna bir başlangıçtan başka bir şey değildir." ³

Hayır! Bu denemede, II. Abdülhamid Dönemi'nin sonlarındaki askerî talime ilişkin yetersizliğin sebeplerini tartışmak niyetinde değilim; maksadım, balistik konusundaki bilgisizliği gidermek için ilk aşamada daha önceki dönemlerde Türkler tarafın-

2) Daha sonra kaleme alacağı *Takımın Muharebe Talimi* (Selanik 1908) adlı çalışmasında ise Mustafa Kemal, Alman Generali Litzmann'ın bu konuyla ilgili bir eserinden istifade edecektir; bkz., Mustafa Kemal, *Takım Muharebe Eğitimi*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

3) Afet İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Hazırlayan: Arı İnan, 22. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 94-97.

dan kaleme alınmış olan kitaplara müracaat etme mecburiyetinde kalınmış olmasına dikkat çekmektedir.

Şimdi, yukarıda anlatılan hadise bağlamında, şu iki sorunun yanıtını aramak gerekir:

1. Mustafa Kemal tarafından hazırlanan söz konusu talimatname günümüze kadar geldi mi?
2. Şayet geldiyse, hangi Türk eserinden istifade edilerek yazıldı?

Yukarıda belirttiğimiz üzere Mustafa Kemal, askerî talim ve terbiye hakkında telif ve tercüme bazı eserler (talimatnameler) kaleme almıştır; yine Afet İnan'ın mezkûr eserinin "Atatürk'ün Askerlik Üzerine Yayınladığı Kitaplar (1908-1918)"⁴ başlıklı bölümünden öğreniyoruz ki "Mustafa Kemal'in bu alandaki ilk çalışması, General Litzman'ın⁵ *Seferber Mevcudunda Takım, Bölük ve Taburun Muharebe Talimleri*" adındaki eserinden yapmış olduğu tercümedir; iki kısım halindeki bu tercümeden birincisi, *Takımın Muharebe Talimi* (10 Şubat 1324/23 Şubat 1909), ikincisi ise Bölüğün Muharebe Talimi (1328/1912-1913) adını taşımaktadır; buna göre, bizim konumuz olan talimatname, Mustafa Kemal Şam'da 5. Ordu Kumandanlığı'nda kolağası (kıdemli yüzbaşı) olarak görev yapmaktayken⁶ yazıl-

mış olduğu için, bu tercümelerin ilkinden takriben iki sene evvel hazırlanmıştır ve muhtemelen Atatürk'ün askerlikle alakalı ilk çalışmasıdır⁷.

Atış eğitimi yönergesi"ne ulaşıldığında ve incelendiğinde, büyük bir olasılıkla ikinci sorunun yanıtı da verilecek ve bilim tarihimizin karanlıkta kalmış bir sayfası daha aydınlığa kavuşturulmuş olacaktır.

Bu talimatnameye, maalesef ulaşamadık; ancak Celal Erikan'ın *Komutan Atatürk* adlı eserinin "Türk Ordusunda İlk Atış Eğitim Yönergesini Hazırlaması" başlığını taşıyan kısmında, şu satırlara yer verildiğini gördük:

"Bunu soruşturdum. O yılların sayısı azalmış Harp Okulu'ndan çıkma subaylarından ve bu arada Cumhuriyet devrinin piyade müfettişi General Cemil Conk'tan yaptığım soruşturmalara göre bu atış talimnamesi olamaz. Yazarın kaydettiği gibi bir "atış yönetmeliği"nin, bugünkü anlamıyla "atış eğitimi yönergesi"nin büyük askerce kaleme alındığı doğru olmalıdır. Ancak bu yönerge resmî olduğundan, dolayısıyla kaleme alanın imzasını taşıması doğal bulunduğundan 5'inci Ordu'da hizmet etmemiş olan bu askerler hatırlayamadılar. Yalnız 5'inci Ordu'ya dağıtılıp kalmış olması en mantıklı açıklama şekli olur."⁸

Bu verilerin ışığı altında sonuç olarak diyebilirim ki bu "atış eğitimi yönergesi"ne ulaşıldığında ve incelendiğinde, büyük bir olasılıkla ikinci sorunun yanıtı da verilecek ve bilim tarihimizin karanlıkta kalmış bir sayfası daha aydınlığa kavuşturulmuş olacaktır.

4) İnan, s. 412-420.

5) Karl Litzmann (1850-1936).

6) Mustafa Kemal, Erkân-ı Harb Akademisi'nden mezun olduktan sonra, 5. Ordu Kumandanlığı, 30. Süvari Alayı, Topçu Alayı Stajyer Subayı olarak Şam'da görevlendirilmiştir. 11 Ocak 1905-13 Ekim 1907 tarihleri arasında burada

görev yapmış ve 20 Haziran 1907'de kolağası (kıdemli yüzbaşı) rütbesine yükseltilmiştir.

7) Atatürk'ün askerlikle ilgili eserleri için bkz., *Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri*, T.C. İş Bankası Yayınları, Ankara 1959.

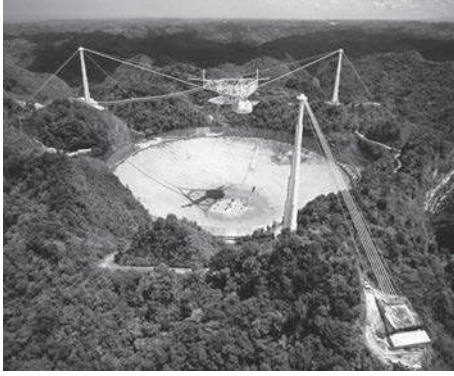
8) Celal Erikan, *Komutan Atatürk*, Cilt I-II, Üçüncü Baskı, T.C. İş Bankası Yayınları, İstanbul 2001, s. 71-72.

“YERDEN GÖĞE”

Arecibo'ya veda

Prof. Dr. Sıtkı Çağdaş İNAM • Başkent Üniversitesi Elektrik-Elektronik Müh. Bölümü Öğr. Üyesi

Uzaya merakın arttığı ve uzay keşiflerinin başladığı çağın anıtsal yapılarından biri olan Arecibo Radyo Teleskopu'nda son zamanlarda bazı sıkıntılar yaşanmaya başlanmış ve 2020 yılının Kasım ayında teleskopun faaliyetlerinin sonlandırılmasına karar verilmişti. 2020 yılının Aralık ayında yaşanan son talihsiz gelişme neticesinde artık Arecibo'ya tam anlamıyla veda etme zamanımızın geldiğini söyleyebiliriz.

Arecibo Radyo Teleskopu, bu heyecanlı ve şenlikli bilim ortamının en önemli tanıklarından ve araçlarından biriydi.

Elektromanyetik tayfın radyo dalgası bölgesiyle Evrene bakışımızın başlangıcı, radyo dalgalarını haberleşme amacıyla kullanmaya başlamamızdan yaklaşık 30 yıl sonrasındır. 1930'ların başlarında tamamen tesadüf eseri keşfedilen ilk radyo kaynağı, daha sonraları Samanyolu'nun merkezindeki üstün (süper) kütleli karadelik olan Sgr A* isimli gökcismini de içerdiği anlaşılan Sagittarius A (Yay A) kaynağıydı [1].

Radyo astronomisinin tam anlamıyla önem kazanması ancak radar teknolojisindeki önemli gelişmelerin yaşandığı İkinci Dünya Savaşı sonrasında mümkün olabilmisti. Giderek artan çaplara ve giderek gelişen teknik imkânlarla sahip tek olarak çalışan devasa radyo teleskopları ya da çok sayıda radyo teleskopundan meydana gelen teleskop dizileri sayesinde Evreni "radyo penceresinde" gözleyebiliyor, Güneş Sistemi'nden uzak gökadalara kadar pek çok gökcismini ya keşfediyor ya da bildiğimiz gökcisimlerinin adeta "başka yüzlerini" tanıyabiliyorduk. Radyo teleskopları sayesinde Samanyolu'nun yapısını anlamaktan Evrenimizin ilk dönemlerinden yadigar kozmik mikrodalga arkaplan ışınımını gözlemeye kadar daha önce görünür ışıkla gerçekleştirmeyi hayal edemeyeceğimiz şeyler yapıyorduk artık!

Arecibo Radyo Teleskopu, bu heyecanlı ve şenlikli bilim ortamının en önemli tanıklarından ve araçlarından biriydi. 1963'te yapımı tamamlanmış olan Arecibo Radyo Telskopu, Çin'in 2016 yılında tamamlanan ve 2020 yılında resmi açılışı yapılan 500 Metre Yarıçaplı Küresel Teleskopu Faaliyete geçene kadar Dünya'daki tek çanaklı radyo teleskopları içinde en büyük boyuta sahip radyo teleskopuydu [2].

Arecibo Radyo Teleskopu, Karayipler'de, Porto Riko'nun kuzeyinde yer almaktadır. Doğal bir çukurluk araziye (doline) yerleştirilmiş olan 305 m çanak çapına sahip devasa bir teleskop olan Arecibo Radyo Teleskopu, bu devasa boyutları sebebiyle hareket etmeyecek (sabit kalacak) şekilde tasarlanmıştı. ABD'nin Ulusal Bilim Vakfı'na (NSF, National Science Foundation) ait bu teleskop, Dünya döndükçe gök kubbenin farklı bir bölgesini gözlemekteydi.

“Arecibo Radyo Telskopu, Çin'in 500 Metre Yarıçaplı Küresel Teleskopu Faaliyete geçene kadar Dünya'daki tek çanaklı radyo teleskopları içinde en büyük boyuta sahip radyo teleskopuydu.”

Arecibo Radyo Teleskopu'nun bilim dünyasına önemli katkıları olmuştur. Bu teleskopun faaliyeti sayesinde bilim dünyasına kattıkları arasında öne çıkanları şöyle sıralayabiliriz (daha ayrıntılı bilgi ve biraz daha geniş bir liste için bkz. [3]):

- **İlk ötegezegenin keşfi:** 1990 yılında bir atarcanın (pulsarın) etrafında keşfedilen gezegen Güneş Sistemi dışında keşfedilen ilk gezegen (yani keşfedilen ilk "ötegezegeni").
- 1974 yılında iki nötron yıldızından oluşan çift yıldız sisteminde yer alan atımları gözlenen nötron yıldızı olan atarcanın (PSR J1915+1606) gözlemleri sonucunda yörüngesindeki değişimin tespitiyle kütleçekim dalgalarının ilk dolaylı tespiti (bu keşif 1993'te Russell Hulse ve Joseph Taylor'a Nobel Fizik Ödülü'nü kazandırmıştı).
- **Tekrarlayan hızlı radyo parlamaları:** Hızlı radyo parlamaları milisaniye civarı ve altı sürelerde gözlenen anlık parlamalardır. Arecibo Radyo Teleskopu sayesinde bu parlamaların aynı kaynakta birden çok meydana gelebileceği (yani tekrarlayabileceği) ilk kez ortaya kondu. Tekrarlayan bir hızlı radyo parlamasının tespit edilmesi, hem radyo parlamalarının fiziğinin anlaşılmasına hem de bu parlamaları oluşturan kaynakların nerede olduğunun ortaya konmasına faydası olan önemli bir keşifti.
- **Uzaya (uzaylılara) gönderilen ilk sinyal:** 1974 yılının Kasım ayında Arecibo Radyo Teleskopu yardımıyla uzaya (olası uzaylıların dikkatini çekmek üzere) 1679 bitlik bir bilgi içeren meşhur bir mesaj yollanmıştı.
- **Merkür'ün kendi etrafında dönüş periyodunun tespiti:** 1965 yılında Arecibo Radyo Teleskopu'nun gözlemleri sayesinde Merkür'ün kendi etrafında dönüş periyodunun Güneş'in etrafındaki dönüş periyoduyla (yaklaşık 88 gün) aynı olmadığı keşfedilmiş ve Merkür'ün kendi etrafında biraz daha hızlı döndüğü ortaya konmuştu (yaklaşık 59 günlük periyotla).
- **Venüs'ün kalın bulutlarının arkasında saklanan yüzeyi:** 1970'lerde Arecibo Radyo Teleskopu'ndan yollanan radyo dalgalarının yansımalarının gözlenmesi sayesinde Venüs'ün yüzeyinin ilk haritası çıkarılabilmişti.
- **Yengeç Atarcası'nın keşfi:** Arecibo Radyo Teleskopu'nun gözlemleri sayesinde 1968 yılında atım (dolayısıyla dönüş) periyodu 33 milisaniye olan Yengeç Atarcası keşfedildi. Bu kadar hızlı dönen bir gök cisminin beyaz cüce olamayacağı ancak nötron yıldızı olabileceği ortaya kondu. Bu keşif, atarcaların doğasını anlamak yolunda atılmış ilk adımlardan biriydi.

Arecibo, hem devasa boyutları hem de bulunduğu bölgenin doğal güzelliği sayesinde dikkatleri üzerine çeken bir teleskoptu. Sadece bilimsel buluşlarıyla değil adeta astronominin hatta genel olarak bilimin sembollerinden biri olarak öne çıkan bu teleskop, sinema filmlerinde de kendine yer bulmuştu [4]. Bunlar arasında 1997 yılında Carl Sagan'ın meşhur Mesaj (Contact) romanından uyarlanan

aynı isimli film eminim ki pek çok bilim insanına ve bilim düşkününe ilham olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Arecibo Radyo Teleskopu için sonun başlangıcı 10 Ağustos 2020'de yaşanan ekipman platformunu taşıyan ikincil (yardımcı) bir kablunun kopuşuydu. 6 Kasım'da daha önemli başka bir kablunun kopmasının ardından 18 Kasım 2020'de Arecibo Radyo Teleskopu'nun faaliyetlerinin sonlandığı ve kontrollü söküm sürecinin başlayacağı duyuruldu [5,6]. Ne yazık ki çok geçmeden, 1 Aralık 2020 tarihinde, kablolar yardımıyla asılı duran ekipman platformu yaklaşık 137 metre yüksekten teleskopun radyo çanağının üzerine düştü. Bu kaza sonucunda Arecibo Radyo Teleskopu ciddi hasar almış oldu [7]. Böylece, 2020 yılının Aralık ayı Arecibo Radyo Teleskopu'na tam anlamıyla veda ettiğimiz ay olmuş oldu. Şu an bir yandan Arecibo Radyo Teleskopu'na ne olduğu soruşturulmaya devam ederken bir yandan da teleskopun söküm süreci devam etmekte [8].

Neyse ki Arecibo Radyo Teleskopu'nun yer aldığı Arecibo Gözlemevi tesisleri meşhur Arecibo Radyo Teleskopu'na vedanın ardından bilimsel faaliyetlerini tam olarak sonlandırmayacak. Tesislerde bilimi tanıtıcı faaliyetler ve bilimsel eğitim kampları yapılmaya devam edecek. Bunun yanı sıra tesislerde yer alan LIDAR, özellikle Atmosfer Fiziği kapsamındaki gözlem ve çalışmalarını sürdürürken [9], daha önce büyük teleskopla koordineli olarak çalıştırılan 12m'lik radyo teleskopu ise tek başına uzayı gözlemeye devam edecek [10].

Kaynakça

- [1] <https://armaghplanet.com/karl-jansky-the-father-of-radio-astronomy.html>
- [2] <https://www.sciencealert.com/china-s-huge-500-meter-fast-radio-telescope-is-finally-up-and-running>
- [3] <https://www.sciencenews.org/article/arecibo-telescope-collapse-astronomy-discoveries>
- [4] <https://www.imdb.com/search/?locations=Arecibo%20Observatory,%20Arecibo,%20Puerto%20Rico&>
- [5] <https://www.sciencemag.org/news/2020/11/famed-arecibo-telescope-brink-collapse-will-be-dismantled>
- [6] <https://www.nasa.gov/feature/nasa-statement-on-nss-planned-controlled-decommissioning-of-arecibo-radio-telescope>
- [7] <https://www.nationalgeographic.com/science/2020/12/arecibo-radio-telescope-in-puerto-rico-collapses/>
- [8] <https://www.livescience.com/arecibo-telescope-debris-clearing-possible-cause-update.html>
- [9] <https://www.naic.edu/ao/scientist-user-portal/atmospheric>
- [10] <https://arxiv.org/pdf/1907.06052.pdf>

DOĞA TARİHİNDEN NOTLAR

Yeniden dirilen bir müzenin anatomisi: Merzifon Anadolu Koleji Müzesi'nin ülkemiz doğa tarihindeki önemi

Dr. Gönenç GÖÇMENGİL • İstanbul Ü. - Cerrahpaşa, Jeokronoloji ve Jeokimya Laboratuvarı

Tarihi koleksiyonlar endemik türler ve artık antropojenik etkiler nedeniyle yok olmuş doğa tarihi nesneleri barındırmaları nedeniyle eşsizlerdir. Bu yüzden bu koleksiyonların korunması, kayıt altına alınması ve dijitalleştirilerek farklı araştırmacıların kullanımına sunulması günümüzde doğa tarihi müzelerinde rutin haline gelen uygulamalardır. Buna karşın ülkemizin eşsiz doğa alanları, biyoçeşitliliği, ekolojik bölgeleri ve jeolojik ilginçlikleri halen bir kaç sınırlı alanda sistematik olmayan şekilde sergilenmekte olup, doğa tarihi müzelerine, doğa bilimleri merkezlerine ve naturalist bakış açısına olan ihtiyaç, pandemi nedeniyle evlerimizde kaldığımız bu günlerde doğanın nasıl işlediğini anlamamız adına varlığı yadsınamaz bir hale gelmiştir.

Prof. Manisacıyan'ın portresi
(SALT arşivinden)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki modernleşme çabaları çerçevesinde mühendislik, tıp ve temel bilimlerdeki gelişmeleri yakalamak adına modern eğitim kurumları açılmaya başlanmıştır. Bu kurumlar hem imparatorluğun kendi kaynaklarıyla hem de farklı millet ve çalışma gruplarının çabalarıyla oluşturularak başta eğitim amaçlı olmak üzere doğa tarihi ve doğa bilimleri nesneleri biriktirerek, küçük koleksiyonlar ve sergiler oluşturmuşlardır. Bu koleksiyonlardan bazıları, genişleyip bağımsız alanlarına kavuşarak müze haline gelmişlerdir. Söz konusu müzeler genel olarak günümüz İstanbul'u içerisinde yer alan kurumlarda oluşturulmuş olsalar da Anadolu'nun farklı yerlerinde de dikkat çekici müze kurma çabaları olmuştur. Bunlardan en önemli ve kapsamlı olanı Merzifon Anadolu Koleji bünyesinde gerçekleşmiştir (Boş Alanlar Sergi Kitapçığı, 2016).

Merzifon Anadolu Koleji, "The American Board of Commissioners for Foreign Missions" (ABCFM) isimli cemiyetin, Merzifon'da açtığı istasyonda kurulmuş bir orta ve yüksek eğitim kurumudur. Uzun süre teolojik eğitim veren bu kurum, benzer şekilde kurulmuş diğer ABCFM okulları gibi modern eğitime geçerek mühendislik, doğa bilimleri ve sosyal bilimler konusunda eğitim vermeye başlar. 1886 yılında kurulan okuldaki doğa tarihi koleksiyonu oluşturma çabaları okulun müdürü Charles Chapin Tracy tarafından toplanan fosillerle başlar. Yıllar içinde derslerde kullanılmak ve Anadolu ve çevresinin doğa tarihini anlamak adına ufak bir koleksiyon öğrenci ve hocaların çabalarıyla oluşturulur. Buna karşın okuldaki koleksiyonun profesyonel bir hale gelerek müzeye dönüşmesi okulun doğa bilimleri hocası Prof. Ohannes Agop Manisacıyan (Johannes Jacob Manissadjian)'ın kolej kadrosuna dâhil olması sayesinde (Boş Alanlar Sergi Kitapçığı, 2016; Göçmengil, 2019).

Prof. Manisacıyan 1862'de Niksar'da doğmuş olup, babasının görev yaptığı Merzifon'da büyümüştür. Gençliğinden itibaren doğaya meraklı olan Manisacıyan, 1875 yılında bu bölgede arazi çalışmaları yapan Alman entomolog Otto Staudinger'e rehberlik yaptığı sırada bilgisiyle bu kişinin ilgisini çekmiştir (Staudinger, 1879) ve son-

Anadolu'nun farklı yerlerinde de dikkat çekici müze kurma çabaları olmuştur. Bunlardan en önemli ve kapsamlı olanı Merzifon Anadolu Koleji bünyesinde gerçekleşmiştir.

raki akademik hayatında uzun süre Staudinger'le beraber çalışır (Etker ve Göçmengil, 2020). Eğitim hayatında öncelikle Antep'de yer alan başka bir ABCFM kurumu olan Merkezi Türkiye Koleji'nde okuyan Manisacıyan, burada iyi bir doğa bilimleri eğitimi alır. İstanbul dışında Anadolu'daki ilk doğa tarihi müzesinin kurulduğu yer olan Merkezi Türkiye Koleji'nde Mary A. Dickinson isimli az bilinen bir isim adına kapsamlı bir doğa tarihi müzesi yer almaktadır (Catalogue of Central Turkey College at Aintab, 1901). Bu okuldan 1883 yılında mezun olan Manisacıyan Merzifon Anadolu Koleji eğitim kadrosuna dahil olmuştur. Daha sonra ileri eğitim alması için okul müdür Tracy tarafından desteklenen Manisacıyan, Almanya'da günümüzdeki Humboldt (Berlin) ve Heildelberg Üniversitelerinde eğitim alarak 1890 yılında Merzifon'a döner. 19. yüzyıl naturalistlerine uygun şekilde hem doğa bilimleri hem de sosyal bilim konularında çalışan Manisacıyan'ın, Almanya'da bulunduğu sürede Osmanlıca/Türkçe dersleri vererek, bu ders notlarından yola çıkarak hazırladığı "Lehrbuch der modernen Osmanischen Sprache" (*Mürşid-i Lisan-ı Osmani*) isimli kitabı 1893 yılında basılmıştır.

Prof. Manisacıyan öğrencileri ile birlikte laboratuvarında derste, arkada jeolojik zaman tablosu bulunmaktadır (SALT ve ARIT arşivinden)

Manisacıyan Türkiye'de döndükten sonra öğretmen, bilim insanı, doğa tarihi koleksiyoncusu ve rehber olarak çalışmaya devam etmiştir. Anadolu'nun farklı bölgelerine arazi gezileri yapan Manisacıyan, farklı türde doğa tarihi nesnelerini toplayarak bir kısmını kendi koleksiyonuna eklerken, bazı örnekleri de yurt içi ve yurt dışındaki araştırmacılara göndermekte, satmakta veya takas etmekteydi (Etker ve Göçmengil, 2020). Manisacıyan'ın arazi çalışmalarına öğrenciler de katılıyor, farklı dersler kapsamında örnekler toplanıyor tasnif ediliyor ve koleksiyona ekleniyordu. Antep'de yer alan Merkezi Türkiye Koleji ile de bağları olan Manisacıyan'ın adına okulda biyoloji konusunda bir öğrenci özel ödülü de bulunmaktadır (Göçmengil, 2019). Manisacıyan ve okul öğrenci-öğretmenlerinin topladığı örneklerden akademik yayınlar üretilmiş, yeni endemik türler tespit edilmiş ve müze koleksiyonlarında tip örnekler olarak yerlerini almışlardır (Göçmengil,

2019; Alçıtepe ve Alçıtepe, 2019, Etker ve Göçmengil, 2020). Akademik başarısı nedeniyle ABCFM tarafından Master of Science unvanı da alan Manisacıyan, okulda idari işlerde ve yönetim konularında da çalışır ve resmi raporlarda artık Prof. Manisacıyan olarak ismi geçer. Bu çabalar sırasında Henry Chester Tracy isimli hoca da taksidermist olarak çalışarak koleksiyondaki hayvan tahnitlerinin uzun dönem korunmasına yardımcı olur.

Okul koleksiyonuna Orta ve Doğu Anadolu, Suriye, Lübnan ve Rusya'dan direkt öğrenci ve hocaların arazi çalışmalarıyla eklenen doğa tarihi nesnelerinin yanı sıra takas ve satın alma ile A.B.D, Afrika (Madagaskar), Brezilya, Japonya, Hollanda ve Akdeniz'in farklı bölgelerinden örnekler de katılmıştır.

Merzifon Anadolu Koleji Müzesi'nde yer alan ve Prof. Manisacıyan tarafından toplanmış entomolojik örnekleri içeren kabineler.

Prof. Manisacıyan doğa bilgisini insanlara da aktarmaya çalışan modern bir bilim insanı olarak, okulda bilimsel bir dergi çıkararak burada yazılar yayımlamış, kapsamlı bir coğrafya kitabı yazmış, mikroskopi, iklim parametreleri hakkında uluslararası makaleler yazmış ve evrim-vulkanoloji gibi farklı doğa bilimleri konularında seminerler vermiştir (Göçmengil, 2019; Arık, 2019; Etker ve Göçmengil, 2020).

1910'lu yıllara gelindiğinde elde edilen örnekler için artık kalıcı ve saklama koşulları uygun bir yer oluşturulması gereği ortaya çıkmıştır. Söz konusu örnekleri saklamak adına içerisinde hem bir kütüphane hem de müze olan bir kompleksin yapılması için okul müdürü Chester Tracy fon aramaya ve okul mezunlarından bağış toplamaya başlar. Üç katlı bir yapı olan kütüphane-müze binası okulun öğrencilerinin de inşaat çalışmalarına katılması ile 1913 yılının sonunda tamamlanır. Müze koleksiyonunda 1914 itibarı ile 7000 bitki ve hayvan örneği, 2500 entomolojik örnek, 1100 fosil, 900 mineral-kaya, 50 molüsk, 70 adet kuş ve 40 adet memeli ve büyük hayvan örneği olduğu belirtilmiştir (McGrew, 2015).

1914 yılında müze artık ziyaretçilere açılmıştır. Kurulduğu sırada Türkiye'de bir ulusal bir doğa ta-

rihi müzesinin olmamasından yakınılan ve Merzifon'daki müzenin bu açığı doldurmasının ümit edildiği belirtilmiştir (Anatolia College, "The Anatolian", 1912). İlginç bir şekilde 2020 yılında halen neden bir ulusal doğa tarihi müzesine sahip olmadığımızı tartışmaya devam ediyoruz.

Merzifon Anadolu Koleji Müze Binası
(SALT-ARIT arşivinden)

1914'den 1915'e kadar aktif olarak çalışan müze, 1.Dünya Savaşı'nın da etkisiyle 1915 yılında kapatılır, daha sonra askeri kıışla olarak kullanılmaya başlanır. Annesi Alman olan Ohannes Manisacıyan okul kapatıldıktan sonra Amasya'da Göynücek yakınlarında yer alan Alman çiftliğinde kalır. 1917-1918 yılında okula dönen Prof. Manisacıyan, burada müzenin sistematik ve bilimsel bir kataloğuna çıkararak, bir sonraki küratör için bir çok not, öneri ve bilimsel fikirlerini de bu metne aktarır (Boş Alanlar Sergi Kitapçığı, 2016; Göçmengil, 2019). Prof. Manisacıyan bir kaç sene sonra Türkiye'den ayrılarak Amerika'ya yerleşir. Amerika'da "Prof. Manis" ismini alan Manisacıyan, Türkiye ve Orta-doğu uzmanı olarak çalışıp hayatını sürdürmüştür. Prof. Manisacıyan 1942 yılında Detroit'de hayata gözlerini yumar. Türkiye'den sonraki yaşamı halen araştırılan Prof. Manisacıyan'ın yaşam öyküsündeki eksiklikler, arazi çalışmaları, notları ve müze ile ilgili ilave bilgiler doğa tarihinin tarihi konusunda boşluklar olan bir araştırma konusudur. Bu konudaki araştırmalar Burcu Meltem Arık tarafından yapılan yüksek lisans teziyle sürdürülmekte olup, Prof. Manisacıyan'ın bilimsel kariyerindeki ve Türkiye sonrasındaki yaşamının az bilinen kısımları doldurması ümit edilmektedir.

Merzifon Anadolu Koleji'nin küratörüne bırakılan ve Prof. Manisacıyan tarafından oluşturulan müze kataloğu ve müze materyali küratörsüz de olsa yaşamaya devam eder. Cumhuriyetin ilanı ile 1924'te tekrar açılan kolej, 1938 yılına kadar eğitim-öğretime devam eder. Milli eğitim kurallarına göre yeniden işlemeye başlayan okulda müze belirli aralıklarla ziyaretçilere açılır ve ilgi çekmeye devam eder (Etker ve Göçmengil, 2020). Buna karşın okul maddi sorunlar yaşamaktadır ve kapanmasına ya-

kın bir zamanda müze materyalinin tamamının Tarsus Amerikan Koleji'ne gönderildiği ABCFM raporlarında belirtilmiştir (Boş Alanlar Sergi Broşürü, 2016; Göçmengil, 2019). Bununla birlikte herbaryum koleksiyonundan 100 adet örnek, belirsiz bir zamanda Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi herbaryumuna (*ANK Herbarium Turcicum*) gönderilmiştir. Müze koleksiyonun Tarsus'daki varlığı, müze kataloğu ve Manisacıyan'ın bilimsel hikâyesinin gün ışığına çıkması Marianna Hovhannisyan'ın SALT Galata'da gerçekleştirdiği Boş Alanlar (2016) isimli sergi sayesinde olmuştur. Yeni bir araştırma alanı ve Anadolu'nun doğa tarihi hakkında bilinmeyen bir bilimsel ve iletişimsel ağına kapısını açan Hovhannisyan'ın sergisi ve araştırması sayesinde Merzifon Anadolu Koleji koleksiyonundan kalanlar hakkında araştırmalar hız kazanmıştır.

Merzifon Anadolu Koleji Müzesi'nden kalan orjinal müze materyalinin günümüzde Sadık Paşa Konağı içerisinde, Tarsus Amerikan Koleji Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi'ndeki konumu. Mobilyalar Merzifon Anadolu Koleji marangozhanesinde öğrenciler tarafından üretilmiş olmalıdır. Sergi için mobilyalar yenilenmiştir. Sol dolapta fosiller, sağ dolapta kaya-mineraller, orta kesimde teşhirde fosiller ve çekmeceli dolaplarda entomolojik örnekler yer almaktadır.

1938 yılında Tarsus Amerikan Koleji'ne aktarılmış olan koleksiyonun bir bölümünün Hovhannisyan'ın araştırması sayesinde, yine zengin bir doğa tarihi koleksiyonu olduğu bilinen İstanbul Robert Kolej'e gönderildiği anlaşılmıştır. Müze kataloğuna kurşun kalemle yapılan eklemelerde koleksiyonun en azından 1954-1955 yılına kadar Tarsus'ta kaldığı anlaşılmaktadır. Buna karşın Tarsus'tan Robert Kolej'e giden malzemenin niteliği ve zamanı belirsizdir. Ayrıca Robert Kolej'de bulunan doğa tarihi müzesi de envanteri ve transfer içeriği belli olmadan 2000'li yıllarda İstanbul Saint Joseph Doğa Bilimleri Merkezi'ne bağışlanmıştır (İleri, 2019, Göçmengil, 2019). Bu kapsamda Merzifon'da yer alan koleksiyonun parçalarının Türkiye'deki farklı kurumlar arasında dağıldığı ve halen buralarda parçalarının olduğu düşünülebilir.

Bunun yanı sıra Tarsus Amerikan Koleji'nin 1968

yılı mezunları Nihat Taner, Şeref Etker ve Semih Bilgin'in araştırmalarıyla Merzifon'dan Tarsus'a gelen müze koleksiyonundan Robert Kolej'e gönderilmeyen bazı parçaların okulun depolarında olduğu saptanmıştır. Sözü edilen koleksiyon parçaları başlıca mineral, fosil, kaya, entomolojik örnekler, eğitim setleri, orijinal müze kabineleri ve bir kaç kuş tasnifinden oluşmaktadır. Orijinal müze etiketlerinin bir kısmı da minerallerle beraber bulunmuştur. Okul mezunları ve Dr. Gönenç Göçmengil tarafından ilksel olarak tasnif edilen örnekler, daha sonra Prof. Dr. Nurdan İnan, Prof. Dr. Selim İnan, Prof. Dr. Atike Nazik, Prof. Dr. Cengiz Kazak, Prof. Dr. Kamil Karut, Uzman Biyolog Tuğrul Körüklü tarafından sistematik olarak incelenmiş ve genel özellikleri ile tanımlanmıştır. Aynı zamanda koleksiyon için bilgisel karekodlar Dr. Burak Gençay tarafından oluşturulmuştur.

Tarsus Amerikan Koleji Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi'nde yer alan Prof. Dr. Nurdan İnan koleksiyonu ve infografik sergi.

Orijinal koleksiyondan Tarsus'ta halen 300-400 civarında fosil, 200 mineral, 200 civarında kaya ve 10 adet entomolojik sergi kabinesi yer almaktadır. Fosil, mineral ve kayalar genel özellikleriyle tanımlanmış olsalar da entomolojik örnekler incelenmeye ve bakıma muhtaç bir halde Türkiye ve dünyanın entomoloji camiasının ilgisini beklemektedir. Tasnif edilen örnekler, 2019 yılında Tarsus Amerikan Koleji içerisinde bir sergi ile tanıtılmış, daha sonra bu örnekler yine okul bünyesinde bulunan, restore edilmiş kültür mirası Sadık Paşa Konağı'na aktarılmıştır. Bu alanda Tarsus Amerikan Koleji Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi adıyla bir şube oluşturulmuş ve tarihi koleksiyon bu bölümde sergilenmeye başlanmıştır.

Bunların yanı sıra, Mersin Üniversitesi emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Nurdan İnan; paleontoloji koleksiyonundan bir seçkiyle Manisacıyan kollek-

siyonunu tamamlayacağını düşündüğü örnekleri bu merkeze bağışlayarak, merkezin doğa bilimleri araştırma altyapısını oluşturmuştur. Ayrıca farklı infografik ve bilgiseller eklenerek merkez minik bir müze haline gelmiştir.

Tarihi koleksiyonlar endemik türler ve artık antropojenik etkiler nedeniyle yok olmuş doğa tarihi nesneleri barındırmaları nedeniyle eşsizlerdir. Bu yüzden bu koleksiyonların korunması, kayıt altına alınması ve dijitalleştirilerek farklı araştırmacıların kullanımına sunulması günümüzde doğa tarihi müzelerinde rutin haline gelen uygulamalardır. Buna karşın ülkemizin eşsiz doğa alanları, biyoçeşitliliği, ekolojik bölgeleri ve jeolojik ilginçlikleri halen bir kaç sınırlı alanda sistematik olmayan şekilde sergilenmekte olup, doğa tarihi müzelerine, doğa bilimleri merkezlerine ve naturalist bakış açısına olan ihtiyaç, pandemi nedeniyle evlerimizde kaldığımız bu günlerde doğanın nasıl işlediğini anlamamız adına varlığı yadsınamaz bir hale gelmiştir.

Prof. Manisacıyan'ın, Merzifonlu hoca ve öğrencilerin emekleriyle 1870'li yıllardan itibaren toplanarak Anadolu'nun biyoçeşitliliği ve jeolojik tarihinden izleri bünyesinde barındıran koleksiyon yeniden dirilerek doğa bilimleri alanında araştırmacı, meraklılar ve öğrencilerin ilgisini beklemektedir. Prof. Dr. Nurdan İnan'ın tamamlayıcı koleksiyonu ile gelişen Tarsus Amerikan Koleji Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi, Anadolu tarihinin farklı aşamalarını Çukurova Bölgesi'nde yerinde tecrübe etmek adına desteklenmeli, doğa bilimleri etkinlikleri, atölyeler, workshoplar ile büyütülerek iklim krizi ve ekolojik felaketlerin eşiğindeki dünyamızda insanların zihninde bir ışık yakmalıdır.

Kaynaklar

- Alçıtepe E, Alçıtepe G. (2019) Anadolu'nun Kaybolan Renklerinden Bir Doğa Bilimci J.J. Manissadjian. İstanbul: Paros Yayıncılık, 220 s.
- Anatolia College, "The Anatolian," 1912, American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #11067, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11067>
- Arık, B.M. (2019). Türkiye'nin "İmkansız" Doğa Tarihi Müzesi. *Ons Dergi* V, 66-70.
- Boş Alanlar Sergi Broşürü. (2016), SALT Araştırma, ABCFM Arşivi, https://saltonline.org/media/files/bos-alanlar_sergi-brosuru-1.pdf; Küratör: Marianna Hovhannasian.
- Catalogue of Central Turkey College at Aintab. (1901). American Research Institute in Turkey, Istanbul Center Library, online in Digital Library for International Research Archive, Item #11283, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11283>
- Etker, Ş., Göçmengil, G. (2020). Sanal Tarih Yazıcılığının Sorunları: Prof. Ohannes Manisacıyan ve Merzifon Anadolu Koleji Müzesi. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*,

21(2), 179-198.

Göçmengil, G. (2019). "Merzifon Anadolu Koleji Müzesi'nin Tarihsel Gelişimi," Toplumsal Tarih sayı 311: 64-70.

İleri, N. 2019a. "Müzesiyle İftihar Edecek Bir Mektep": Robert Kolej'de Bir Doğa Tarihi Müzesi, Kebikeç 48, 235-256.

McGrew, W. (2015). Educating across Cultures: Anatolia College in Turkey and Greece, (Lanham, Maryland Rowman & Littlefield), 588.

Studinger O. (1879). Lepidopteren-fauna Kleinasien's: Horae Societatis entomologicae rossicae (St. Petersburg) 14:176-482;

Köşedeki üst-üste dizilmiş eski ahşap sandıkları açarken 1870'lerden ellerime gelen bu eşsiz emaneti incitmemeye çalışıyorum. Sandık kapaklarını açınca bir, bir; önce toprağımsı tozlar arasında yatan, yüzyıldır orada sakince beni bekleyen fosili okşuyorum... İşte yıllardır saklandığın yerden seni buldum! ... "Hoş geldin!.. Hoş geldin!" ...

Sandıklardan genellikle iri fosiller çıkıyor. Kocaman Phylloceraslar (cephalopoda-kafadanbacaklı), kocaman Flabellipectenler (pelecypoda- balta ayaklı), kocaman Arcalar (gastropoda- karından bacaklı), kocaman koloniyal mercanlar...

Bir doğa koleksiyonunun peşinden...

Prof. Dr. Nurdan İNAN • Mersin Ü. Emekli Öğretim Üyesi

Tarsus Amerikan Koleji depolarında bulunmuş materyali tanımlamaya giderken; yol boyunca kısa hikayesini arkadaşımız Nihat Taner'den öğrendiğimiz Merzifon Anadolu Koleji Müzesi koleksiyonunun buruk hikayesi çoktan içimi sarmıştı... Osmanlı Devleti'nin son döneminde kurulan kolejin öğretmenlerinden biri olan botanikçi Prof. Johannes Jacob Manissadjian; ders müfredatını saha çalışmalarıyla harmanlamış, öğrencileriyle birlikte 7.000 den fazla örneği içeren bir koleksiyon oluşturarak Anadolu'da döneminin tek örneği olan müzeyi kurmuş. Manissadjian el yazısıyla hazırladığı katalogda, müzedeki 18 vitrinin içeriğiyle, tüm örnekleri ayrıntılı olarak tanımlamış. Kolejin 1915'den sonra kapanmasıyla belgeler kaybolmuş, koleksiyon dağılmış...

Tarsus'un en soğuk günü olmalıydı. Terk edilmiş eski okulun ahşap merdivenlerini heyecanla ikişer-üçer çıkararak önce küçük bir odaya girdik. Tepeleme malzeme dolu odada neler yoktu ki!.. Teleskoplar, hassas teraziler, film makinaları, bobinlerce film. Film bobinlerinin üzerinde, içeriği İngilizce olarak belirtilmiş, konu başlıkları verilmişti. Geography, Continents....Biology, Plants... Çoğu paslanmış malzeme; 1870'lerde Merzifon Anadolu Koleji'nde verilen eğitimin kalitesini de gözler önüne seriyor. Ahhh! Derin bir kıskançlık duyuyorum... Bir öğrenci topluluğu aracılığıyla bu malzemenin hayat bulabileceğini düşünüyorum hemen... Bizim malzemelerse daha büyük bir odada. Bir kısmı yerlere, bir kısmı masa üstlerine açılmış fosil, kayaç ve maden örnekleri her yana saçılmış, birbirine karışmış halde. Gözüme kocaman fosiller çarpıyor hemen. İş bölümü yapıyoruz ve hızla fosilleri bir yana ayırmaya başlıyorum. Fosiller genellikle omurgasız hayvanlara ait farklı dal ve sınıftan örnekleri içeriyor. Bunları daha sonra tanımlamak amacıyla tasnif ediyorum. Bazı örneklerin olağanüstü görseelliği heyecanımın artmasına neden oluyor. Küçük bir hazine var elimizde!..

Açılan her sandıkla; sanki Manissadjian hazinesinin küçük bir parçasının daha gün ışığına çıkması ve emin ellerde olmasının verdiği enerji ve daha özgür kalmış ruhuyla bir yerlerden mutlu mutlu bizi gözlüyor...

Malzeme; "Tarsus Amerikan Koleji Doğa Bilimleri Araştırma Merkezi" adı altında restorasyonu yapılmış Sadık Paşa Konağı'nın bir bölümünde; depoda bulunan orijinal dolapları içinde sergilenmeye başlıyor.

Sergilenen Manissadjian materyallerinde sistematik olarak eksik olanlarını, kendi koleksiyonumdakilerle tamamlayarak öğrenci ve ziyaretçilere doğa tarihinden kısa bir özet vermeyi görev edinerek kolları sıvıyorum...

2012 yılında yapılan çığır açıcı bir buluş, tarımdan kanser tedavilerine kadar çeşitli alanlardaki sorunların üstesinden gelmek için yeni yollar açtı. Bu kitapta okuyacaklarınız; merakla başlayan, hırs ile hızlanan, bazı bireyleri ve kurumları olağanüstü derecede zengin edecek ve tüm hayatımıza dokunacak bir hikâye. Gen düzenleme çağına giriyoruz ve biyoloji, oyunu değiştirmek üzere. Sonsuza dek.

Nessa Carey
çev. Elanur Yılmaz
192 sayfa

Bilim, kültürümüzün, ekonomimizin, çevremizin önemli bir kısmına iyiden iyiye nüfuz etmiş durumda. Yaşadığımız dünyayı bir bilim kavrayışı olmadan anlamak zor. Bu kitap, bilimin gelişmesinde kilometre taşı niteliğindeki belli başlı keşifleri anlatırken bilimin hem gücünü hem de sınırlarını ortaya koyuyor.

Gregory N. Derry
çev. Ümit Hüsrev Yolsal
440 sayfa

1973'te psikolog David Rosenhan "normal" insanların "deli" taklidi yaparak akıl hastanelerine girip giremeyeceğini araştırmak üzere bir deneye girişti. Rosenhan ve yedi sahte hasta, sahte kimlikler ve sahte hastalıklarla çeşitli akıl hastanelerine girdiler.

Susannah Cahalan, Rosenhan'ın peşinden giderek psikiyatrinin en derinlerine iniyor, akıl sağlığı sisteminden ilaç sanayisine, o zamandan bugüne dek yaşananları gün yüzüne çıkarıyor.

Susannah Cahalan
çev. Enes Toplanır
416 sayfa

YAPAY ZEKÂ İLE İLGİLİ GÜNCEL KİTAPLARIMIZ

www.sayyayincilik.com / www.saykitap.com

Tel.: (0212) 512 21 58 • e-posta: dagitim@saykitap.com

www.facebook.com/sayyayinlari www.twitter.com/sayyayinlari www.instagram.com/sayyayincilik

SAY

Bilim ve Ütopya'ya Türkiye'nin dört bir yanından ulaşabilirsiniz.

İnternet mağazamızdan **abone olabilir**, güncel ve eski sayılarımızı **indirimli** sipariş verebilirsiniz

Sizler için derlediğimiz Evrim, Fizik, Psikoloji, Tarih, Bilim Tarihi, Uygarlık Tarihi setlerinden **edinebilirsiniz**.

Popüler Bilim, Din ve Aydınlanma, Uygarlık Tarihi ve Çocuk kitaplarını **satın alabilirsiniz**

100 TL ve üzeri alışverişlerinizde **kargo bedava!**

magaza.bilimveutopya.com.tr

